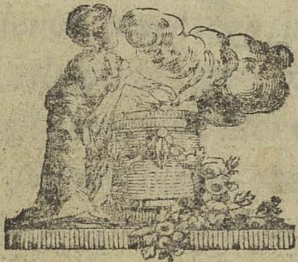
SPOSOB EDUKACYI

w XV. Listach opisany

Ktore do
KOMISSYI EDUKACYI NARODOWEY
od bezimiennego Autora
były przesyłane.

Tu pro sapientia, optare debes optima cogitare dificillima, ferre quæcunque erunt.
Cicero ad Papirium.

R. P. 1775

PRZEDMOWA

Kierowanie natury, powściągnienie złych przywar, odmiana w rodzonych narowow, powszechna szczęśliwość, te bydź powinny skutki Edukacyi, gdyż iey celem iest, że tak rzekę, tworzenie ludzi. Lecz czyliż w teraznieyszey polerownieyszego swiata porze, iuż edukacya na tym postanowiona iest stopniu? w ktorym zdosko nałosci swoiey chlubę, aże skutkow pewnosc pożytku ukazywać by mogła? a lubo liczne o edukacyi książki, sposoby poprawienia oneyże podaią; z ktorych iedni fizyczne ciała wychowanie, drudzy powszechne dla wszystkich ustawy, ci

mę-

męſzczyzn, inni panien educacyą opiſuią, tak dalece, że widząc kſiązek tak liczną gromadę, zdaie ſię ta materya zupełnie wyczerpaną, a zaſtanowiwſzy ſię, iż tylu mądrych nad nią pracowało, mniemaćby potrzeba, że ieſt doſtatecznie wydoſkonaloną. Ale przypatrzmy ſię, czyli młody, zakączywſzy edukacyą, może bydź nazwany człowiekiem; to ieſt, czyli własności bydlęce, ſą u niego poddane pod władzę rozumu; przypatrzmy ſię, ieżeli ſzczęsliwość, ieſt ſkutkiem dziſieyſzey edukacyi? udział zaś tey ſczęsliwości nie tylko na człowieka ſpływać powinien, ale y na całą ſpołeczność. Nakoniec przypatrzmy ſię, czyli taż edukacya, uſzczęsliwiaiąc

piła

człowieka, y ſpołeczność, zaſzczepiła po między ludzmi rozmaitey kondycyi, te miłość, y iedność, ktora utrzymuie Narod w ſwoich powinnościach, łączy go ogniwem wſpolnego dobra, y ſprawia mu zaſzczyt, y poſzanowanie, nawet u nayodległeyſzych Narodow?

Zatym, poki tych ſkutkow nie obaczemy, poty doſkonałość edukacyi przyznać nie będzie można. A lubo ta epoka nazbyt oddaloną bydź ſię ieſzcze zdaie, atoli, bliższą ieſt w Polszcze, a nizeli w innych narodach; uſtanowiona w teraźnieyſzych czaſach Kommiſſya edukacyi narodowey, ſprawia mi tę otuchę że, zacni Mężowie, tęż edukacyą ſkładaiący, uſilnego dokładać będą ſtarania, ażeby ſobie wieko-

wiekopomną pamięć, a Oyczyznie pożyteczną czynili przysługę.

Dwie ſą nayznakomitſze po dziś dzień w edukacyi przygany, Pierwſza, że edukacya, bardziey nad wydoſkonaleniem rozumu, a niżeli nad kierowaniem namiętności zatrudnia ſię; iak gdyby rozumny, mogł bydź ſzacownieyſzym, nad cnotliwego obywatela. Druga, że o wychowaniu obywatela zupełnie zapomina, mniemaiąc bydź iedne powinności, człowieka, y obywatela; wielorakie ztąd ſzkodliwe wypływaią ſkutki, owa przedayność ſumienia, upartość przy ſwoim zdaniu, przekładanie prywatnego zyſku nad publiczną szczęsliwość, owe z uſzkodzeniem

dobra

dobra powszechnego, oſob z oſobami nienawiści, familii z familiami niechęci, ſtanu ze ſtanem niezgody, słowem wszelkie tak prywatne zgorſzenia, iako y publiczne klęſki, ztąd ſwoy początek biorą.

Chcieć zatym w edukacyi pożyteczną uczynic odmianę, nad poprawą tych zadawnionych y ſzkodliwych przywar, pracować potrzeba.

A gdy przez uſtawę narodu ieſt wybrana liczba zacnych Mężow, ktorych ſtaraniu edukacya w kraiu naſzym ieſt oddana; zabawą każdego obywatela dobrze myślącego, bydź by powinno, ſwoię onymże podawać uwagi; aby, że zgromadzonych z wielu ſtron

nay-

naypożytecznieysze dla dobra kraiu wybrali; ta mysl stała się powodem listow, ktore do Kommissyi edukacyiney były przesyłane, taż sama, na widok wspołziomkom tez listy wystawia: Aże łatwiey iest ukazać wady, a niżeli do poprawy podać srzodki; przeto, bez imienny Autor, nie, skuteczność sposobow, przed oczy czytelnika wystawia, ale bardziey swoim przykładem, zachęcać pragnie, do pisania w tey materyi.

LIST PIERWSZY

PRzyciśnione Obywatelskie serce nieszczęsliwemi na Oyczyznę coraz bardziey wzmagaiącemi się przykrościami, iuż ostatniey zguby przerażało się niebespieczeństwem; z iedney bowiem strony, strata tylu Obywatelow, ktorzy wprzod będąc wspołczłonkami miley Oyczyzny, dziś staią się od niey odłączonemi: z drugiey strony uciśniona reszta Narodu zagranicznych przemocy ciężarem, ledwie znak życia daiąca, nawet nieprzeliczonych nieszczęśliwości zgraia wewnętrzne zadaiąca blizny, czyliż niestaią się okropnym widokiem? pierwszym w dzieiach Narodu ludzkiego przykładem? dla całey Europy zadziwieniem? a odległym świata Krainom rzeczą do wierzenia niepodobną?

Dzisiay na Was, Przezacni Mężowie wybrani do rządzenia Edukacyą młodzieży, Narod cały zaszczepia swe na-

dzieie, odstąpiliśmy od prostoty naszych Przodkow, ktora będąc twierdzą dobrych obyczaiow, stawała się oraz matką dobrych Obywatelow. *S*ąsiedzi nasi dali nam chęć do Nauk, chwyciliśmy się tego duszę zdobiącego przymiotu, ale błędne drogi nas zaprowadziły do inszych Celow. Umiemy wszystko procz powinności dobrego Obywatela.

Młodź Nasza ćwicząc się kilkanaście lat w łacińskim iezyku, częstokroć własnego nie umie: lub gadaiąc uczenie przez *Barbara Celarent* uszęśliwienia Kraiowego nie zna, prywatny Interes nad publiczny przekładaiąc: albo z wysiloną pamięcią dawne nam Assyryiczykow prawi dzieie, a Narodową historyą powierzchownie tylko umie. Nasłuchałem się bowiem w teraźnieyszych okolicznościach, iż (ze wstydem to wyznam) mało znalazłem takowych, ktorzy na zarzuty Sąsiadow odpowiedzieć by umieli. Jakowegoż owocu Oyczyzna spodziewać się może z kwiatu takiego? Nie taymy tego. Nieszczęśliwości dzisieysze My sami uknowali, szalbierstwa, zemsta, podłość,

rzą-

rządzenie się cudzym zdaniem, chciwość, niedowiarstwo, iuż dzisiay u nas nie są przywarami, ale stały się codziennym nałogiem: O! iakże pracowite powinno bydź Wasze Przezacni Mężowie staranie w odmianie wszystkich tych złych narowow.

Walczyć ustawicznie w początkach będziecie z trudnością wprowadzenia choć naypożytecznieyszych nowości, przełamać potrzeba uporne do dawnych zwyczaiow przywiązanie poł mędrkow; lecz iak praca wasza będzie chwalebna? Jeżeli Edukacya według powszechnego zdania odmienia naturę, y nieiako na nowo stwarza Człowieka, iakowyż Wasz zaszczyt? iakowe wewnętrzne ukontentowanie? gdy za waszym staraniem cnotliwi Obywatele dni swoie na usługi Oyczyzny poświęcaiąc szczęśliwym Kray cały uczynią. W tedy Sąsiedzkie by naymocnieysze Związki iedności węzła przerwać nie potrafią. Uszczęśliwieni Obywatele na własną obronę podatkow żałować nie będą. Sprawiedliwość rowno wszystkich ochroni, y wroci się owa

Rzeczy-Pospolitey świętność, ktora całey Europy niegdyś ozdobą była.

A iako na ten stopień godności dla pożytkow narodu iesteście wybrani, iestem pewien że mi nie przyganicie, że lubo od wszelkich interessow daleki domator, Gospodarstwa nie publiki pilnuiąc, ośmielam do Was odzywać się składaiąc na łonie Waszym myśli, ktore miłość do Oyczyzny wspolney naszey Matki dyktuie, może że co w nich pożytecznego znaydziecie, wszakże z wielu kwiatow Pszczoła miod zbiera; dla was zawsze zostanie chluba, a mnie tylko ta satysfakcya, że przynaymniey nie iestem, *Pondus inutile terræ.*

Na dobrey Edukacyi iako na naymocnieyszym fundamencie gruntuie się szczęśliwość, gdy więc wyznaczeni Przezacni Mężowie iesteście do rospoczęcia tego dzieła, pozwolicie iż pisząc myśli do Was, od naypierwszych zacząć muszę prawd, ktore lubo Wam są iawne y znaiome, atoli że z nich iako ze źrzodeł wszystkie inne wypływaią, opuścić oneż nie

nie mogę. Nim zatym do ſpoſobow Edukacyi przyſtąpię, za rzecz koniecznie potrzebną ſądze roſtrząśnienie co to ieſt Edukacya? komu Edukacya dawana być ma? iakowe mieyſca w Kraiu Naſzym maią bydź wybrane? y wiele tych mieyſc bydź powinno?

Pożytki Edukacyi ſą każdemu znaiome, lecz co te pożytki rodzi, pierwſzą ieſt trudnością: w Rzeczy-Poſpolitey wolney wielorakość gatunkow Obywatelow znayduie ſię, kto zatym pożytkować z publiczney Edukacyi powinien? Druga do roſtrząśnienia trudność ktora gdy liczbę potrzebuiących Edukacyi nam ukaże, ułatwi, y trzecią trudność o mieyſcach y o liczbie Szkoł.

Zgoła te trzy kweſtye wſtęp nam uczyniwſzy do mowy o Edukacyi, ukażą nam gościniec, ktorym daley poſtępować będziemy, aż poki do oſtatniego nie zbliżemy ſię kreſu.

Zpytany co to ieſt Edukacya? niewiem ieżeli ze wſzyſtkiemi zgodzę ſię. Jedni bowiem Edukacyą na ćwiczeniu ſię w Językach, drudzy na uczeniu wyzwo-

lonych

łonych Nauk, inni na rozmaitych umieiętnościach zakładaią. Słowem prawie wszystkich zdanie iest, skoro młodziesz w Językach, Geografii, Historyi, Matematyce iest ćwiczona, dobrą nazywaią Edukacyą. Według mnie zaś w inszym cale widoku rzucać się powinno oko na Edukacyą, nie ażebym ganił uczenie tych Nauk, iestem bardzo daleki od tego; ale ia Nauki wszelkie mniemam bydź tylko śrzodki pomagaiące do dobrey Edukacyi, gdyż cale inszy iest oney Cel.

Naywłaściwsza według mnie Edukacyi definicya iest, sposobienie młodego, umieć bydź szczęśliwym.

A ponieważ niewątpliwa iest ta iuż prawda, że człowiek bez społeczności innych szczęśliwym bydź nie może, Społeczność bez rządu nieutrzyma się; Rząd, iuż iasno to samo słowo tłumaczy z iedney strony posłuszeństwo, z drugiey rządzących pośrzednictwo między Człowiekiem a Człowiekiem, zkąd powinności obywatela wypływaią, ktorych zgwałcenie nieszczęśliwość

za

za ſobą ciągnie. Nauczanie przeto młodego powinności obywatelſkich ieſt ſpoſobienie go bydź ſzczęśliwym: ile Człowieka, ile zaś Człowieka rozumnego czuiącego w ſobie Rządzcę nad ciałem więcey potrzeba; poznaie każdy złe ktore dogadzanie namiętnościom za ſobą ciągnie, ma każdy na ſercu wyrytą tę chlubę czyniącą prawdę, że śmierć iſtności iego nie kończy: Pamięć przytacza mu że miał początek, więc go komuś winien, zkąd od poznania wſzechmocnego ieſteſtwa wſtrzymać się nie może. Ieſt Bog, więc poſłuſzeńſtwo Prawu iego powinne. A gdy to rozum iego wſzyſtko poznaie, ſzuka uſzczęśliwienia Ducha, poznaie, że ſzczęśliwość iego ile Człowieka nie będzie, ieżeli nie będzie uſzczęśliwiony, ile człowiek rozumny. Ukaſz mu zwierciadło wiary, znaydzie zaraz czego ſzukał; a przeto gdy młody pozna y nauczy się powinności człowieka iako obywatela, gdy rozum pod prawdę wiary podda, nauczy się ſpoſobu iak może bydź ſzczęśliwym. Nie wątpie

Przezacni Mężowie, że nie inny zakładacie sobie cel. Edukacya waszey poddana straży. Oyczyzna Wam dobrych winna będzie Obywatelow, a iako w Rzeczypospolitey naszey Wiara Swięta Katolicka Rzymska iest panuiąca, Prawda oney niczym przyćmiona nie będzie y ziedna wewnętrzną waszym wychowańcom spokoyność. Użyiecie wszelkich Nauk iako posrzedniczych sposobow do ugruntowania Wiary y do uczynienia Obywatelow pożytecznych Narodowi, a przez to uszczęśliwienie ludzi waszey pracy będzie dziełem. Wątpiłbym o waszym Rozumie, w ktorym zadufany Narod na ten Was godności stopień wyniosł, gdybym mniemał, że inszy zakładacie Cel prac waszych. Prawy Katolik, dobry Obywatel iest celem dobrey Edukacyi, iestem pewien, że będzie y skutkiem waszych czynności, ani nad tym powątpiwać można, y owszem ktokolwiek rozsądnie myśli, uzna, iż zadosyć czynienie powinnościom wiary, iest wypełnianiem cnot moralnych, a

ſkoro Edukacya to ſobie za naypierwſzy Cel wyſtawia, więc ſłuſznie nazwać się może, według wyżey wyrażoney Definicyi; Spoſobienie młodego umieć bydź ſzczęśliwym. Spodziewam się, żem doſtatecznie myśl moią w pierwſzey wyłuſzczył trudności. Przyſtępuię do drugiey.

Chcieć wſzyſtkim iednakową dawać Edukacyą, ieſt rzeczą niepodobną. Zacząć bowiem potrzebaby od porownania wſzyſtkich Stanow y kondycyi, ktorą polityczną chimerę, chociażby kto do ſkutku przywiodł, nie dość ieſzcze, każdy krok noweby zadawał trudności, porzućmy zatym tę myśl, a iako wy w Polszcze Edukacyą rządzić będziecie, rzućmy oko na Naſzą Oyczyznę.

Znaiomy mi ieſt podział Polityczny Kraiu Naſzego, lecz ten do mowy moiey nie należy, o Edukacyi rzecz, y według mego zdania, Czworakiego gatunku Ludzi upatruię w Polszcze: Oświecaiących prawdy Wiary, należących do Prawodawſtwa Narodowego, ręką ſwoią, lub handlem utrzymuiących Bogaſtwa

Kra-

Kraiowe, na koniec w pocie czoła poświęcaiących prace swoie na wyżywienie wszystkich; iaśniey mowiąc widzę Polskę całą złożoną z Duchowieństwa, Szlachty, Mieszczan, y Rolnikow. Ci wszyscy są Obywatele, ci wszyscy powinni bydź dobrzy Obywatele, te cztery koła machinę Kraiu Naszego składaiące, tak powinny bydź doskonałe ukształcone, a żeby w ieden Cel zmierzaiąc iedne drugim na pomocy, nie na zawadzie były. Każdy z wyżey wyrażonych woła do Oyczyzny wspolney Matki, Ja twoy Syn iestem, mam zarowne z inszemi prawo. Edukacya iest życiem moralnym, za coż masz mi go bronić? w stopniu tym w ktorym mię los urodzenia umieścił, powinnością iest moią bydź pożytecznym Oyczyźnie, niech znam gruntownie wszelkie powinności obowiązki. Kara na Przestępcow sprawiedliwie rozciąga się, lecz w czym możem zawinić? naucz nas. Na te sprawiedliwe żądania nie inną Oyczyzna da odpowiedź, tylko do Was Przezacni Mężowie odeszle. Wy

założy-

założywszy cel Edukacyi na sposobieniu Obywatelow do uszczęśliwienia: iestem pewien, że sprawiedliwie każdemu obmyślicie potrzebne według stanu Jego nauki. Wyrzucicie zadawnionym zwyczaiem wprowadzone uczone baśnie, skrocicie sposobow nauczania, aby w tymże co dawniey czasu przeciągu, dłuższę, bo pożytecznieysze znalazły się chwile. Umnieyszycie liczbę ludzi postać tylko Człowieka maiących. *Słowem* dobrey Matki Przezacni *Synowie* wszystkie według stanu y kondycyi do łona waszego przytulicie Dzieci. A gdy wszyscy maią prawo domagania się Edukacyi, Rolnik znaleść ią powinien w swoiey Parafii, Mieszczanin w wielkich Miastach, Szlachcic w każdey Ziemi, Duchowny w swoiey Dyecezyi.

Rozległość Kraiu, wielość potrzebuiących Edukacyi, znaczną liczbę za sobą Szkoł publicznych ciągnie. Słyszałem mowiących, że dosyć nam w Polszcze będzie na Czterech Akademiach, wątpiłbym Przezacni Mężowie o waszym rostropnym przeniknieniu, gdybym mniemał

mał, że ſię tego chwycicie zdania. Publiczna bowiem nauka powinna bydź dla uczących ſię iako naymniey koſztowna, w każdym Kraiu liczba Bogatych mała, iakże ci co ſą ubodzy dać będą mogli Dzieciom ſwym Edukacyą, gdy daleko ich poſyłać, nie ſą w ſtanie? Ludne Szkoły z większą dla Nauczycielow pracą, a z mnieyſzym ſą dla uczących ſię pożytkiem. Mnogość Studentow, w iednym mieyſcu zgromadzonych bardziey do ſwawoli y rozpuſty, a niżeli do nauki zachęca, liczne tego codziennie po Akademiach zagranicznych widziem przykłady, ale na coż nam w Cudzoziemſkich Kraiach ſzukać dowodow, wſzakci Akademikow Krakowſkich rozpuſta błędy po całym rozſiała Kraiu. Jeſtem pewien że płonna ta wieść u Was żadnego nie znaydzie wſparcia, nauczycie Młodź Polſką, iak w dalſzym życia przeciągu mogą bydź ſzczęśliwemi, każdy Stan y Kondycya Ludzi znaydzie potrzebne dla ſiebie nauki w licznych po całym Kraiu rozſianych Szkołach, rozrządzicie

te

te chwalebne dzieło takowym ſpoſobem, iż Oyczyzna Wam wdzięczność okaże, a poźne naſze Prawnuki na przykład was wyſtawiać będą wſzyſtkim Swiata Krainom.

Wyłuſzczywſzy te trzy trudności, na ktorych Cel, potrzeba, y ſpoſob Edukacyi funduie ſię, rozſtrząſnąwſzy co to ieſt Edukacya? komu ieſt z Obywatelow powinna? y na ktorym mieyſcu? należy mi przyſtąpić do opiſania dawney Edukacyi, y wyłuſzczyć myśli do poprawy oneyże. Lecz wſtrzymuię pioro, nie wiem iak pierwiaſtkowe myśli moie będą przyięte. Sam ſiebie ſądzić nie mogę, może że w czym lub niedoſtatecznie wytłumaczyłem ſię, lub też w inſzym widoku rzeczy upatruię, czekać będę Przezacni Mężowie Reſponſu Waſzego, ktory ieżeli wydrukować każecie, pewnie do rąk moich doydzie, ośmielicie Domatora y do dalſzey pracy zachęcicie. Szczerą mam chęć ſłużyć Oyczyznie, lecz gdy milczenie waſze wytłumaczy mi, iż praca moia była daremna, w tedy zamyſł

moy

moy porzuciwſzy y w ſpokoyności żyiąc nucić ſobie będę z Horacym Piosnkę:

Beatus ille qui procul Negotiis
Ut prisca gens mortalium
Paterna rura bobus
Exercet ſuis.

Po odeſłaniu liſtu tego do iednego z Kommiſſarzow Kommiſſyi Edukacyi Narodowey; doſzło do Rąk Autora doniesienie z Warſzawy dnia 30. Pazdziernika 1773. w Gazetach Polſkich, y na końcu Monitora wydrukowane, w te słowa: " Kommiſſya Edukacyi Narodowey " odebrała liſt do iednego z Kollegow " ſwoich od bezimiennego Autora piſany o Edukacyi. Znalazłszy w nim Obywatelſkie widoki, y myśli gruntowne, Autora do kontynuacyi dzieła ſwego zapraſza, y że kommunikowanie " onego z ukontentowaniem odbierać " będzie oświadcza.

LIST DRUGI.

Przeſzły Liſt do Was, Przezacni Mężowie, piſany, cudzey używſzy ręki, bez imienia mego przeſłałem, nie inna zaś przyczyna do tego powodem mi była, tylko ażeby nieuprzedzona w żaden ſpoſob myśl waſza, na piſmo nie napiſzącego miała względy, gdy zatym zachęcony ieſtem, Przezacni Mężowie waſzym obwieſzczeniem, dalſzą ochotniey przed się biorę pracę, mniey potrzebne mniemam doniesienie wam kto ieſtem, wyłuſzczenie myśli moich o Edukacyi przyrzekłem, do tych przyſtępuię. Wypełnianie obowiązkow Obywatela dla dobra kraiowego, ieſt iedynym celem moim, gdyż ieſt razem y nieodbitą powinnością.

Czworakiego gatunku Obywatelow w Polſzcze znayduiących się uważyliśmy: Duchowieńſtwo, Szlachtę, Mieſzczan y Rolnikow. Ci wſzyſcy, że powinni z publiczney Edukacyi pożytkować, za niewątpliwą prawdę ieſt uznane. Zatym aby zupełne dzieło

powſzech-

powſzechney Edukacyi było rozſtrząſnione, z osobna każdemu ſtanowi potrzebne Nauki uważmy, czyli im ſą dziſiay udzielane przypatrzmy ſię, iakowym krotſzym ſpoſobem mogłyby bydź uczone wynaydźmy, ſłowem co pożytek tylko przynieść może nic nieopuśćmy. Takowa treść moiey korreſpondencyi z Wami Przezacni Mężowie bydź powinna, y iak nayiaśnieyſze wyłuſzczenie tego ſtaie ſię moim obowiązkiem. A iako pierwſzy liſt odebraliście łaſkawie do dalſzey kontynuacyi zachęcaiąc, tak y teraz ſobie czynię nadzieię; iż gdy rozſpoczętą materyą w dalſzych liſtach odbierać będziecie, rowne u Was znaydzie względy.

Naypierwſza z Młodym zabawa ieſt Bakałarza, ta mu pierwſze otwiera wrota, ta dla wſzyſtkich ieſt potrzebna Stanow, ta pierwſe w mowie o Edukacyi znaleść powinna mieyſce; aże z Edukacyą Rolnikow tak ściſle ieſt związana, iż trudno ią rozdzielić, przeto ułożenie mowy o powſzechney Edukacyi od Rol-

nikow

nikow Stanu zaczynać się powinno. Idźmy tym torem, wszakci gdy o innych Stanach będzie mowa, obeydzie się bez powtarzania.

O Edukacyi Rolnikow.

PRzypomnieymy sobie pierwszy Cel Edukacyi, ktoren, że uszczęśliwienia ludzkiego tylko pragnie, iasno uznaliśmy. Więc nauczanie sposobu uszczęśliwienia powinno bydź zdolne do uszczęśliwienia, naturalna konsekwencya, inaczey bowiem gdy sposob tylko iest podany, a ten do skutku przyprowadzić się nie może, stanie się to raczey źrzodłem nieszczęścia. Swiatło tey prawdy obiaśni pierwszą trudność ktorą wprzod (niż do dalszey mowy przystąpiemy) koniecznie rostrząsnąć potrzeba.

W Polszcze czy potrzebna iest Edukacya Chłopow? czyli nie? Zadziwicie się Przezacni Mężowie, gdy mowę usłyszycie moią, iż w teraźnieyszym RzeczyPospolitey Stanie Edukacya Chłopow iest nie potrzebna, lecz co mowię sami

to przyznacie, gdy dobrze tę kweſtyą roſtrząśniecie, ieżeli bowiem Prawa naſze nie będą poprawione, Prawa właściwie do paięczyny przyrownać ſię mogące, ktore muſzki małe utrzymać potrafią, lecz Bąk ſię przez nie przebiia. Jeżeli Themis w Rękę nie weźmię ſprawiedliwſzey Szali, ieżeli beśpieczeńſtwo oſob y maiątkow rownicż loſowi podległe będzie, ieżeli mocnieyſzy ſłabſzego gnębić nie przeſtanie, naywiękſza ktora Proſtakom uczynić ſię może przyſługa, zoſtawić ich przy proſtocie. Lecz kochaiącym Oyczyznę w naykrytycznieyſzych czaſach nadzieia ieſt ſzczegulną pociechą ta y teraz pokrzepia ſerca naſze, alboż rząd dobry y naſzym przywroci ſię kraiom, ani płonna ta ieſt nadzieia. Mamy Mądrego Krola, wady Narodowe znaiącego, doświadczenie naylepſzy Nauczyciel iuż wyuczyło nas okropnych Anarchii ſkutkow, a gdy poprawę Rządow Kraiowych uczyniemy, uznamy potrzebną Edukacyą Chłopow, ile gdy w tym widzieć będziemy pożytek Chłopow, Dziedzicow y całego Kraiu. Gdy-

bym

bym polityczną w tey materyi pisał mowę, liczne dowody gruntownie wyłuszczaiąc tę prawdę przywodzić by potrzeba, lecz przedsięwzięta odemnie Edukacyi materya, nie pozwala mi w obszerne wchodzić kontrowersye, dosyć na tym krotko dotknąć, iż pożytek z Edukacyi Chłopow im samym potrzebny, nam Dziedzicom pożyteczny, od Oyczyzny zaś koniecznie wymagany bydź powinien. Bo proszę, ieżeli społeczeństwo sprawiedliwie nad samotność się przekłada, ieżeli społeczeństwo bez objaśnienia rozumu utrzymać się nie może, ieżeli między głupim a rozsądnym znaczna znayduie się rożnica, toć potrzeba iasno się wydaie, umieć użyć iest rzeczą dobrą lecz sposob użycia polepszony pomnaża pożytek, a skoro ten dla partykularnych zysk większy przynosi, Oyczyzna koniecznie wymagać go powinna. Jaśniey mowię. Wszakci w powinnościach gospodarowania oświecenie rozumu iest konieczną potrzebą, toć Edukacya Chłopom potrzebna; roz-

ſądnie goſpodaruiąc więkſzy zyſk, toć dla Dziedzicow chłopi rozſądni, pożyteczznieyſi. Wſzakci w Pruſſach więcey ieden czynił pożytku, aniżeli kilku w Naſzych ſtronach, maiętnieyſzy Chłop, bogatſzy, dziedzić, ſą pomocnieyſi Oyczyznie, więc gdy to bydź może, koniecznie Oyczyzna wymagać tego powinna. Ale na coż obiaśniać tę prawdę, ktorą codziennie w Europie ſtwierdzaią przykłady, przyſtąpmy raczey do ſpoſobow Edukacyi. Według ułożenia mego wyżey wyrażonego rozſtrząśnicymy nayprzod co dziſiay za nauki ſą dla Rolnikow? zobaczmy potym czego uczyć ſię powinni, a potym do ſposobow przyſtąpiemy.

Dziſiay inſzych Szkoł nie maią chłopi iak u Organiſty, y to mało gdzie, ktoren, iako ſam w podobney Szkole tylko ſię uczył, mało albo prawie nic zamyka nauka Jego, poznanie liter złe ſyllabizowanie, niezrozumiane czytanie, a dla poiętnieyſzych bez nauki Ortografii piſanie, owoz w krotkich ſłowach opiſana Nauka tak znaczney liczby Rolnikow.

Zdarzy-

Zdarzyło mi ſię widzieć z iednym co nie dawno był w Gryſzau Opactwie Cyſterſow w Pruſkim Sląſku, gdzie widział małe Wieyſkie dzieci ledwo co nad ziemią ſię czołgaiące, a iuż doſkonale w czytaniu umocnione, trochę ſtarſze wſzelkie początkowey Języka konſtrukcyi y Ortografii przepiſy umieiąc bezmylnie piſzące, z ciekawości ſam przytomny był przy Ich naukach, y poznał że nayłatwieyſzy y nayprędſzy do Bakalarſkiey Nauki ieſt ten ſpoſob, ktory Opat Cyſterſow w Sagan Mieście w Szląſku Pruſkim wynalazł' a za roſkazem Krola Pruſkiego po całym iuż Szląſku ieſt rozſiany. Trzy ſą klaſſes w tey Szkole. W pierwſzey uczą liter poznawać, w drugięy litery ſkładaiąc ſyllaby formować czyli po proſtu mowiąc ſyllabizować, w trzeciey z ſyllab ſłowa,a ze ſłow text układać,czyli czytać. Wſzyſtkie te trzy klaſſes przez iednego ſą uczone. Każda krotkie y iaſne reguły ma na Tablicy opiſane, ktore wbiiaiąc ſię uſtawicznym używaniem w pamięć dziecinną bezmyślne zoſtawu-

ią

ią ślady, ortografii y konſtrukcyi. W trzeciey kl ſſie, uczą także podobnież Arytmetiki y ſpoſobow piſania. Wſzyſtkie te tablice, Elementarze, tudzież y Katechizmy dla każdey Szkoly ſą tak w Niemieckim iako też y Polſkim ięzyku wydane przez tegoż Opata, a u każdego kſięgarza w Wrocławiu przedawane. Jeſtem pewien przezacni Mężowie, iż ſkoro ten Sagańſki ſpoſob poznacie y y roztrząśniecie, przezorność Waſza przywłaſzczy go dla Naſzego Kraiu, umieć bowiem z cudzych wynalazkow pożytkować ieſt ſkroceniem pracy, a korzyścią dla Narodu. Uſtanowić przepis iakowym ſposobem uczyć początkow czytania y piſania pierwſzy ſtopień pracy waſzey, przyſtoſowanie tego do Edukacyi Rolnikow wraz y z opiſaniem Nauk potrzebnych temuż Stanowi,ſtanie ſię drugim ſtopniem, ale w porządku dobra publicznego będzie pierwſzym,gdyż pierwſzych y naylicznieyſzych Szkoł będzie opiſem. Skoro dziecie iuż dobrze czytać zaczyna, naypierwſzą nauką Jego bydź powinna wiara, ani dość

na

na tym aby krotki Katechizm na pamięć klepało, przez to bowiem słow tylko się uczy, ale nie Wiary. Przyzwyczaiać dzieci z młodu potrzeba, a żeby czego się uczą rozumieli, przez to otwiera się rozum, gruntuie się rozsądek y Nauka, słowem niezliczone spływaią pożytki, niechay nauczyciel do krotkich y iasnych katechizmu opisow przyzwyczai młodzież swoią według poięcia dawać tłumaczenie, gdyż co poiętność rozumu ludzkiego nie przechodzi młodzież powinna to iaśnie poznawać, w czymkolwiek zaś niepoięta ukrytość taiemnic Wiary Swiętey Naszey wierzenie nie poznawanie podaie y w tym ugruntowana młodzież będzie kiedy pozna, że to bydź może, że to iest, a zatym że to inaczey bydź nie może; ani to iest trudne do wyłuszczenia, skoro bowiem Wszechmocność Boska iest poznana, Wszechmocności ktorey ani czas, ani mieysce same nawet według rozumu naszego niepodobieństwo granicy y tamy przepisać nie mogą, toć się tym samym obiaśni, że cokolwiek Wiara uczy, bydź może, skoro świadectwo Rewelacyi za

niewątpliwe ieſt uznane świadectwo, ktorego zdrowy rozum odrzucić nie może, ktorego konieczność przez wſzyſtkich jakoweykolwiek Sekty y Religii ludzi uſtawicznym od tylu wiekow przykładem teſt utrzymywana, ſkoro świadectwa pism Swiętych wątpliwości podpadać nie mogą. Swiadectwa prawdą y dawnością utwierdzone więc że to cokolwiek wiara uczy, tak a nie inaczey ieſt, chyba bezrozſądney lub w uporze ſwoim zatwardziały wątpliwości podda. A gdy, że to bydź może rozum pozna, że to ieſt, w tym powątpiwać nie może, więc że Artykuły Wiary, takowe iak nas Kościoł naucza, nie inakſze koniecznie bydź powinny: ktoż tak iaſney prawdzie ſprzeciwiać ſię odważy? Utwierdzenie w Wierze wielorakie pożytki za ſobą ciągnie, ale co mowię pożytki, nie odbitą ieſt powinnością naſzą ſtarać ſię o to, ſpływa na nas ta powinność, iako na Obywatelow przez wſzelkie przyczyny, ktore tylko Polityka wynaleść może, iako na Prawowiernych Katolikow przez wſzelkie obowiązki, ktore ſą na nas włożone,

żore, krotkie roztrząśnienie iaśniey to wyłuſzczy. Dziſieyſzego wieku ſławny Monarcha wſzelkich światowey Polityki ſprężyn, na wyniesienie władzy Panowania ſwego zażywaiący w porankach ſwoich za konieczną ſądzi potrzebę, aby zaſzczepiać w ſercach Jego Poddanych Wiarę, iakoż ktory z Prawodawcow wynaydzie ſpoſoby, aby człowiek zawſze rządził ſię przepiſami powinności? bo ieżeli powierzchownie ukryie ſwoie czyny, ſtaraiąc ſię zaſłonić one przed oczyma ludzkiemi, coż go wſtrzyma? ſama tylko ſzczegulnie Wiara ma tyle mocy y ſiły wſtrzymać Człowieka od złego, toć przez wſzelkie Polityki Reguły, ſtarać ſię potrzeba iak naylepiey ią rozkrzewiać. A coż dopiero? kiedy Prawowierny Katoliku przez Swięte teyże Wiary Prawa do tego ieſteś zachęcony, ze wſzech zatym miar ćwiczenie młodzi od ugruntowania w Wierze zaczynać ſię powinno.

Czy iużże tutay praca Waſza kończy ſię przy Edukacyi Rolnikow? umieią czytać, piſać, Rachunki y powinności wiary, iuzże doſyć natym? Mnie ſię

zdaie że dopiero otworzone Rolnikom wrota, trzeba ich daley prowadzić, ieżeli z Edukacyi oni ſami, Dziedzice, y Kray pożytkować maią? Poświęcona ta część Narodu ludzkiego na prace, a prace cały Kray żywiące, trzeba im ukazać początkowe prawdy, ażeby ich pożyteczniey-ſzemi uczynić Kraiowi. Rolnikow cała praca rokrocznie w roli, nauka ich inſzego celu mieć nie powinna. Jakowy gatunek ieſt roli? co pomnaża urodzay? co ieſt wzroſtem zioł? żywioły kiedy pomocne lub ſzkodliwe znać to powinni, toć początki Fizyki obiaśnić im potrzeba. Dzielą grunt na Ozimi y iary urodzay, oſuſzaią grunta; początki Geometryi to ułatwią. A gdy Fizyki y Geometryi pierwſze prawdy im ſą koniecznie potrzebne, za coż byśmy nie mieli onych Rolnikom udzielać, niechay krotko y iaſno będą zebrane, łatwo ſię ich nauczą, a przeto iuż nie ślepym doświadczeniem, ale gruntownym rozważaniem goſpodarować będą.

Lecz zkąd wziąść dla nich Nauczycielow? tey kweſtyi roztrząśnienie do po-

źniey-

źnieyſzych liſtow moich odkładam, a teraz przyprowadziwſzy Rolnika do tego ſtopnia, iż czytać, piſać, y rachować umie, początki Fizyki y Geometryi poznał, y zrozumiał, znayduie ſkończoną Edukacyą iegoż. Niechay wypłaca dług wdzięczności powinny Oyczyźnie przez pracowite przywracanie plonu ziemi, niechay Wam Przezacni Mężowie, ſkłada powinne dzięki za oświecenie Waſzych prac y trudow dziełem będzie, gdy on ſię ſtanie cnotliwym mężem dobrym Poddanym, ſłowem pracowitym y pożytecznym Obywatelem. Ja zaś wracaiąc ſię do przed ſię wziętey materyi, w przyſzłym liście do Edukacyi Mieſzczan przyſtąpię.

LIST TRZECI

JUż Rolnik z pociechą patrzy, Przezacni Mężowie, na troſkliwe ſtaranie waſze, ktorym młodość Dzieci Jego powierzona przyſzłey korzyści wyſtawia nadzieie, lecz drugi gatunek Obywatelow, to ieſt Mieſzczanie iakową powinni mieć Edukacyą pyta ſię? Ja zatym czyniąc zadoſyć obowiązkom, ktore włożyłem na ſiebie z chęcią przyſtępuię do roſtrząśnienia.

O Edukacyi Mieſzczan.

NIm opiſanie Edukacyi zacznę za, rzecz koniecznie potrzebną ſądzę zpytać ſię wprzod, co to ieſt Mieſzczanin? a dla iaſnego roztrząśnienia zakładam kweſtyą, ktora całą trudność ułatwi. Co za Roznica między Mieszczaninem a Chłopem? A iako dla dobra powſzechnego Oyczyzny Naſzey ſtaram ſię piſać, tak mniemam, że ieżeli gdzie to u Nas naybardziey ta powinna bydź

uczy-

uczyniona kweſtya, gdyż w wielu mieyſcach widzę w Oſobie Mieſzczan, Chłopow, ale przyſtąpmy do roſtrząśnienia, a ſpytaymy ſię nayprzod, co to ieſt Chłop? co to ieſt Mieſzczanin? a zatym rożnicę łatwo znaydziem.

Dwoiakiego gatunku chłopow mamy w Polszcze, iedni grunt trzymaiąc, Daninę z tegoż gruntu Dziedzicom oddaią robocizną, to ieſt Pańſzczyzną; drudzy rownież grunt trzymaiąc, czynsz Dziedzicom Pieniędzmi oddaią, lub zbożem odmierzaią, zawſze iednak chłopow danina dla Pana, zyſk dla ſiebie, z roli początek bierze, a zatym chłop ſłuſznie nazwać ſię może, Człowiek pożywienie y zyſk znayduiący w roli.

Troiakiego gatunku w Polszcze ſą Mieſzczanie, rzemieſła pilnuiący, handlem zatrudnieni y żyiący procentem od ſumm, ktore rzemieſłem lub handlem były zebrane, zgoła że Mieſzczanin nazwać ſię może człowiek pożywienie, y zyſk znayduiący w dowcipney y ręczney pracy. Jaſna zatym rożnica zdaie ſię między

pożyt-

pożytkuiącym z roli y dowcipney pracy. Lecz skoro Mieszczanin z roli żyie, pytam się co za rożnica iego od Chłopa? a rzadkiż ten przykład w Polszcze? albo raczey wytłumaczmy tę trudność, za co tak mało mamy prawdziwych Mieszczan? mnie się zdaie, iż nie insza przyczyna tego tylko, że mieszczanie nasi nie maiąc żadney Edukacyi, nie znaiąc powinności swoich, idą tą drogą, ktora im się naypierwsza nawinie; bo proszę, widzieliśmy w przeszłym liście iaka do tych czas iest u Nas Edukacya chłopow, przypatrzmy się iaka iest Mieszczan, a znaydziem że rownież y oni nic nie umieią, są w kilku wielkich Miastach niektorzy maiętnieysi, ktorzy dobrą daią Dzieciom swoim Edukacyą, lecz gdy o Mieyskiey Edukacyi mowi się, nie iak u niektorych, ale w powszechności iak się dzieie, uważać potrzeba. Naliczyć można znaczną liczbę Miast Krolewskich, Dziedzicznych, y Duchownych, w ktorych Sędziowie kryminalne feruiąc Dekreta krzyżykiem podpisuią. Gmin nie zna uszanowania dla Magistratu, bo go

nie

nie ſą godni, flaſzki bowiem, nieſprawiedliwości przy Sądach pilnują. Całego zaś Miaſta Obywatelow zabawa, w dzień w polu za pługiem chodzić, w wieczor zaś pod wyſtawioną ſzynkowną wiechą na koleyne napiiać kreſki, Dzieci ich takowy maiąc przed oczyma przykład, z młodu do podobnych zachęcaią ſię czynow, lub ieżeli ktory cożkolwiek oświecenia naturalnego maiąc, zacznie ſię uczyć, zmierzywſzy ſobie Oyczyſtę progi, w dalekie oddala ſię ſtrony. Takowy obraz ieſt dziſieyſzych nazwanych Mieſzczan, ale w ſamey iſtocie w ciemney ślepocie zanurzonych chłopow, lubo uſtawiczny przykład przed oczyma maią rozſianych po Polscze żydow, z ktorych nayuboższy czytać, piſać, rachować, y wſzelkie do handlu początki umie.

Wyłuſzczywſzy zatym iakowi ſą dziſiay Mieſzczanie, obaczmy za Waſzym Przezacni Mężowie ſtaraniem iacy bydź powinni, y do opiſania dla nich Edukacyi przyſtąpmy.

Widzieliśmy że Mieſzczanin ieſt ten

ktory

ktory pożywienie y zyſk znayduie w dowcipney pracy, ta zaś dwoiakiego ieſt gatunku, Rzemioſło, lub handel, do tego zatym ſpoſobić potrzeba Mieſzczan, ażeby pożytecznemi ſtali ſię ſami ſobie ale aby y Miaſtu pożytek przynieśli, więcey potrzeba. Każdy może bydź obrany w Mieście, w Gminnym, Ławniczym lub Radzieckim Urzędzie, znać powinien powinności ſwoie, Urząd Sędziego (nierozdzielny z innemi urzędy) iak ma ſprawować nauczyć go potrzeba, a tym ſposobem wyuczony Mieſzczanin, prawdziwym ſtanie ſię Mieſzczaninem, ſobie y Miaſtu użytecznym. Uczynią do Rzemioſła y handlu ſpoſobnego Szkoły podobne Rolniczym, ktore w przeſzłym liście ſą opiſane, to tylko przydać więcey, iż koniecznie Niemieckiego Języka uczyć ich potrzeba. Uczynią ſpoſobnego do uſług Miaſta początki Prawa Cywilnego, ktore gdy o Nauce Prawa mowić będę, roztrząſnąć przyidzie, przeto do niżſzych liſtow odſyłam, to tylko tu przydaię, że iako w Rol.

nikow ſzkole, tłumaczyć Rolnikom powinności Ich przynależy, rownież y w Szkole Mieſzczan tegoż nauczać potrzeba.

Mamy iuż obiaśnione Nauki dla Rolnikow y Mieſzczan, lecz nim mowę o nich zakończym, zdaie mi ſię konieczną potrzebą krotko zpytać ſię: CZYLI KOBIETY ROWNIE z MĘSZCZYZNAMI NALEZĄ do EDUKACYI PUBLICZNEY? Ten ktoryby odłączał kobiety od Edukacyi publiczney, chyba z wſchodnich Kraiow zabłąkany w Naſze przyſzedłſzy ſtrony chciałby zerwać, te związki ktoremi natura, ſpołeczeńſtwo, y wſzelkie prawa, łączą w każdym ſtanie oboią płeć do wſpolnych prac, zabaw, y obowiązkow.

Roſtrząśnieymy iakie ſą kobiet powinności, a iaśniey uznamy, iż y o ich Edukacyi, Przezacni Mężowie, ſtaranie mieć powinniście. Skłonność wrodzona, Cel natury, oczywiście ukazuią, iż Małżeńſtwo ieſt iedynym ſtanem oboiey płci przyzwoitym, ani nad tak iaſną rozwodzę ſię prawdą, tylko wypływaiącym

waiącym przypatruię się obowiązkom; kobieta bydź powinna dobrą y pomocną Mężowi żoną, starowną y pilną Matką, rządną y pracowitą Gospodynią, uczynną nie zwadliwą sąsiadą, dła Czeladzi przykładem, a nie zrzędnym dokuczaniem: Jarzmo bowiem Małżeństwa, ktore gdy wspolnie przez męża y żonę iest dzwigane miłym y słodkim staie się: Mąż czuie wewnętrzną Ducha spokoyność, Dzieci w Chrześciańskich Cnotach wzrost biorą, dobry rząd pomnaża maiątek, sąsiedzi wzaiemną są pomocą, a Czeladź przywiązaną nie iurgieltową odprawia usługę. A iakże tym koniecznym obowiązkom kobiety zadosyć uczynią? gdy iednych nie umieią, a drugich nie znaią? naturalna zatym wypływa konsekwencya; iedne powinności ukazać, inne obiaśnić, wszystkich zaś nauczyć przynależy, toć Edukacya kobiet potrzebna, a zatym staranie Wasze y o nich bydź powinno, ponieważ wszelka Edukacya pieczy waszey iest oddana. Rostrząśnieymy zatym krotko ich naukę. Mnie się zdaie że dla

Wieyſkich y Mieyſkich kobiet doſyć, gdy czytać, piſać, y rachować umieć będą, tego Sagańſkim w przeſzłym liscie opiſanym ſpoſobem łatwo ſię nauczą, przydać do tego potrzeba obiaśnienie ich powinności, ażeby młode Drzewka nagiąć na tę ſtronę, iakie w dalſzym czaſie bydź maią. Naywięcey o to ſtarać ſię trzeba, aby zaſzczepić w nich chęć do czytania, gdyż przez tę zabawę odwroci ſię ich od mniey przyzwoitych rozrywek, ktore prożnowanie y tęſknota, wſzelkich niecnot Matki, rodzić zwykły.

Już więc, Przezacni Mężowie, potrzebne dla Rolnikow y Mieſzczan przebiegliśmy Nauki. Już wzraſta nadzieia Oyczyźnie, że w krotce cieſzyć ſię będzie widząc publiczne pożytki; poſtąpmy daley, roſtrząśnieymy zoſtaiących ieſzcze dwoch Stanow Edukacyą. Poświęciłem pracę moią żądaniom waſzym, zupełną będzie dla mnie nadgrodą, ieżeli co w piſmach moich znaydziecie pożytecznego.

LIST CZWARTY

PRzypatrywanie się Edukacyi Rolnikow y Mieszczan, było do tych czas moią z Wami Przezacni Mężowie zabawą. Opisany był Stan tey znaczney części Narodu, w ktorym dzisiay znayduią się, rostrząśnione co umieć powinni, przyłączyłem sposoby iakowemi nauczać ich można, słowem do tego iuż przyszedł Rolnik y Mieszczanin stopnia, w ktorym uczynić może siebie maiętnym y szczęśliwym, Dziedzica bogatszym y mniey zakłuconym, Oyczyznę zaś całą umieiętnemi, bogatemi y rostropnemi przyozdobioną Obywatelami. Teraz przychodzi do rostrząsania Edukacya Stanu Szlacheckiego, ktory według Praw Narodowych sam szczegulnie wszelką Prawodawstwa moc y władzę w sobie zamyka, a zatym gdy cała Narodu czynność y wszelki rząd w Rękach Szlacheckich znayduie się, nayszczegulnieysze Przezacni Mężowie staranie o Edukacyi onegoż mieć powinniście. Bowiem w Monarchicznym Państwie Krol z Mini-

strem

ſtrem ſwoim rządząc wſzyſtkim, mniey-
ſzą liczbą znaiących potrzeby Kraiowe
obeydzie ſię, w Naſzey Rzeczy-Poſpoli-
tey gdzie Szlachcic na Seymiku, Poſeł
na Seymie, Senator w każdey (iako tyl-
ko ieſt) radzie, ma moc y Prawo ſwoie
wynurzyć zdanie, znać powinien z ie-
dney ſtrony, co po nim wymaga Urząd
ktory na ſobie piaſtuie, z drugiey ſtro-
ny, iakowe pożytki Kraiowi przyzwoite,
iakowy Związek z poſtronnemi ſtaie ſię
Narodowi potrzebnym, czego ſtrzedz
ſię Oyczyzna powinna, y iak ma w kry-
tycznych okolicznościach, właſną Oſo-
bę y maiątek na niepamięć puściwszy,
nieodbite publicznego dobra kierować
kroki. W Monarchicznym Kraiu Rodzi-
ce ſtan dalſzy życia Dzieciom ſwoim o-
bieraią (ktory ażeby był przemieniony
rzadki znaydnie ſię przykład) y w umie-
iętnościach temu ſtanowi potrzebnych
od młodości lat Dzieci ſwoie nauczaią;
iednych żołnierſkiey ſłużbie, Drugich
nauce Prawa, tych publicznym intereſ-
ſom, innych Stanowi Duchownemu po-
święcaiąc; lecz ten ſpoſob w Rzeczy-

Poſpo-

Pospolitey nie może bydź przyięty. W Monarchicznych bowiem rządach wola Krolewska wszystkim decyduie, w Rzeczy-Pospolitey Prawodawstwa zaszczyt, Rządow władza, w wielu osobach się zamyka. W Monarchii Zołnierz pilnuie Woyska; Prawny, Sądowych Juryzdykcyi; Duchowny, swoich zabaw, y powinności; Polityk, Gabinetowych Expedycyi; w Rzeczy-Pospolitey zaś te wszystkie umieiętności są tak ścisłym spoione węzłem, iż chyba z wielką trudnością rozdzielone bydź by mogły. Jakoweż bowiem będzie zdanie owego Duchownego, pobożnością życia przykład daiącego, lecz ktory Teologią tylko y swoie umie obowiązki, kiedy iako Biskup w Senatorskim Krześle zasiądzie? lub iako Kanonik na Funkcyą Deputacką będzie wysadzony? albo ow sławny Jurysta, Prawa Sądowego wszelkie wybiegi na palcach umieiący, iakowyż przepis uczyni Posłowi do postronney Potencyi wysłanemu do czynienia przymierza w materyi handlowney? na koniec ow Zołnierz, ktory z chlubą od

Młodo-

Młodości lat poddaie wolą ſubordynacyi, zdrowie,nie wygodom, życie nawet publiczney poświęca uſłudze; iakże decydować będzie *de Iure representativo* kiedy *in Iure Civili* iedne drugim ſprzeciwiaią ſię Prawa. Inakſzy zatym ſpoſob Edukacyi w Rzeczy-Poſpolitey bydź powinien, gdyż odmienne ſą Obywatelow obowiązki, a iako Polak o Polſzcze piſzę, tak ſpoſob potrzebney Edukacyi dla Polakow przed ſię biorę.

Roſtrząſnąć zatym nayprzod potrzeba co umieć przynależy temu Obywatelowi, ktory Rzeczy-Poſpolitey zaradzaniem wſpoł-Braci pomocą, wſzyſtkich zaś mieſzkańcow Oyczyzny ſwoiey obroną bydź powinien. A według tego wizerunku przypatrzmy ſię czy dziſieyſze Nauki uczą tego, a dopiero uznamy czyli Edukacya Szlachecka u Nas w Polszcze ieſt takowa, iaka bydź powinna.

W Początkowym liście iuż wyłuſzczyliśmy,co to ieſt Edukacyi, y mniemam że iaśnieyſza oney bydź nie może

że Definicya, iak kiedy nazwana iest sposobieniem młodego umieć bydź szczęśliwym. Ale Stanu Szlacheckiego Młodzieńcze rostrząśniey dobrze powinności swoie, a uznasz iż powiększone są twoie obowiązki. Jako Człowiek sposobić się powinieneś, abyś umiał bydź szczęśliwym. Jako Szlachcic Polski nie dość na tym, ieżeli nie znasz śrzodkow iakowemi y innych szczęśliwemi uczynić; w tym bowiem stopniu, w ktorym Wszechmocnego Ręka Ciebie postawiła, szczęście twoie, szczęście wszystkich, w twoich iest Rękach. Zaszczyt to iest wolnego Polaka los Oyczyzny piastować, niechże się nie staie hańbą twoią, poświęć młodość, ażebyś Narodowi całemu był użytecznym. Jesteś człowiekiem, iesteś Obywatelem, iesteś składaiącym Rząd Kraiowy: Te trzy są twoie obowiązki, zastanow nad niemi Uwagę. Jako Człowiek znać powinieneś, coś winien Bogu, coś winien Oyczyźnie y wspoł Braci swoim, iakowe powinności wkłada na Ciebie wezeł społeczeństwa. Jako Obywatel, posłuszeństwo Prawu, szano-

ſzanowanie Zwierzchności, pierwſzym twoim bydź powinny celem, pomnożenie pożytkow kraiowych, wydoſkonalenie Nauk, zachęcenie Manufaktur, twoią zabawą. Jako ſkładaiący Rząd Kraiowy, przybierz na ſiebie poſtać mądrego Polityka umieiętnego Narodowych y Sąſiedzkich dzieiow Hiſtoryka, ſprawiedliwego Sędziego, Uczonego Juryſty, roſtropnego handlownika, ſłowem niechay Oyczyzny dobro w twoiey tkwi zawſze pamięci, a Obywatelow uſzczęśliwienie będzie ſkutkiem wſzyſtkich czynności.

Czyliż już wygaſła w ſercach młodzieży naſzey owa Staropolſka o dobro Publiczne żarliwość? widzę codzienne przykłady, iak bez przymuſu tylu do Nauk ſię garnie, chwalebna emulacya w nich panuie, a czegoż więcey potrzeba? ſkutek okazuie chęć, z iedney ſtrony Rodzice pragną dać Dzieciom pożyteczną dla Kraiu Edukacyą, z drugiey ſtrony Dzieci w Naukach poſtępuiąc, potrzebę onych poznawaią, y każdy z nich niby temi do Was odzywa ſię ſło-

wy:

wy : O! "Wy Przezacni Mężowie kie-
"ruycie kroki młodości moiey, ieſtem
"Człowiekiem, umieć powinienem, to
"co Człowieka czyni roſtropnego, będę
"Obywatelem, niech ſię ſtanę Oyczy-
"źnie pożytecznym, a iako Republi-
"kanta, iako Prawodawcę, ſłowem iako
"Polaka, nauczcie co umieć powinien
"takowy na ſobie piaſtuiący zaſzczyt.

Nie wątpię bynaymniey gdy tę w Młodzieży Szlacheckiey widzicie, Przezacni Mężowie, ſkłonność, gdy te do Was zanoſzą proźby, gdy Rodzice dzieci Waſzey oddaią Opiece, nakoniec gdy zadufany Narod na tym godności Was poſtawił ſtopniu, iż wſzelkiego dołożycie ſtarania, ażeby Dzieło Edukacyi było wydoſkonalone, każdy z powierzonych Waſzym ſtaraniom iako Człowiek będzie ugruntowany w Wierze, pozna powinności ſpołeczeńſtwa; iako Człowiek rozſądny w ięzykach ſię wydoſkonali. Logika nauczy go myśleć, Kraſomowſtwo pięknie mowić, Fizyka obiawi mu ſkrytości Natury, Mathematyka

iaſnoś-

iasnością swoią przyświecać będzie. Jako Obywatela po wszystkich Swiata Krainach prowadzić go będzie Geografia, Etika nauczy posłuszeństwa prawu, oraz sposobow podbicia namiętności pod władzę rozumu. Ekonomika porządnego utrzymania, Rządzenia y pomnażania maiątku swego, Potrzeba obrony Kraiu wydoskonali go we wszystkich Zołnierskiey Nauki przemysłach. Jako Prawodawcy Polityka odkryie swe skrytości, czyli to w Kraiowych Interessach, czyli w przypatrywaniu się Sąsiedzkim obrotom; sprawiedliwego sądzenia, tudzież ieżeli w czym sądowe Prawa potrzebuią poprawy, nauczy Jurysprudencya; Historya ukaże mu źrzodło, z ktorego czerpać będzie początki iak w dalszym życia przeciągu skłonności ludzkie ma poznawać. Dzieie rożnych Narodow obiaśnią tę prawdę, iż wszelkie Mocarstwa będąc dziełem ludzi, rownież z niemi podległe są odmianom, (że tak rzekę) chorobom, y zgrzybiałości; przecież Likurga, Solona, panowanie trwało tyle wiekow, Alexandra

zaś

zaś rownie z błyſkawicą mineło. Kwitnący w innych Kraiach handel, podda mu ſpoſoby, ktore y Oyczyznie Naſzey będą pożyteczne. Zgoła potrzebne Nauki zaſzczepicie w młodym Polaku dla uczynienia go zdolnym do wſzelkich obowiązkow, ktore na Niego wkłada powinność Człowieka, Obywatela y Prawodawcy. Wſzakci bez tych Nauk ten, ktory na uſługę publiczną ſię poświęca; obeyść ſię nie może, a gdy cel pracy Waſzey ieſt tworzyć zdolnych y pożytecznych Oyczyznie, ktoż zatym wątpić może, iż te wſzyſtkie, ktore ſą w Rzeczy-Poſpolitey potrzebne Nauki, Młodzież Naſza umieć będzie.

Co umieć Polak powinien, widzieliśmy, teraz do rozważenia Nauk, iakowe były u Nas aż do dziſieyſzey pory, przyſtąpić przynależy.

Konieczną zdawało mi ſię bydź potrzebą roſtrząsnąć Hiſtoryą Edukacyi w Polſzcze, y lubo chciałem zaciągnąć wiadomości, iakowy był przepis teyże za czaſow Zygmunta pierwſzego, to ieſt

za

za tych czasow, kiedy nasz Kray miał uczonych ludzi, ktorych ślady dzisiay znayduiemy. Skutek nie odpowiadał chęci, musiałem przeto porzucić pracę, a udać się tylko do świeżych sposobow nauczania, ktore dzisiay u Nas są y ktoremi młodź Nasza w szkołach publicznych iest ćwiczona.

Niezaostrzonym krytyka piorem one opisywać pragnę, lecz z tą nieparcyalnością, ktora piszącemu dla dobra Kraiu całego przystoi. Jestem pewien iż żądaniom Waszym Przezacni Mężowie zadosyć się stało, y podane Wam bydź muszą opisy, ktoremi uczono w Szkołach przeszłych Jezuitow, Piiarow, y Akademii Naszych. Rostrząsanie zatym y opisanie tego mniey potrzebne w mowie moiey, Wam bowiem podane wszystkim w Polszcze znaiome, a zatym obiaśnienia dostatecznieyszego nie potrzebuiące, krotko tylko one zbieram, a żeby konsekwencye naturalnie z tego sposobu uczenia wypływaiące iaśniey się wydały.

Ucze-

Uczenie ięzyka Łacińſkiego cztery Szkoły, czyli Klaſſes w ſobie zamyka:

1.	Proforma, czyli parva Infima	Rok ieden
2.	Infima major - -	Rok ieden
3.	Grammatyka - -	Rok ieden
4.	Syntaxis przed tym lat dwie teraz	R. ieden
	Summa lat Cztery	N. 4.

W tych Szkołach uczono Arytmetyki, Geografii, Hiſtoryi Swiętey z Starego y Nowego Teſtamentu, tudzież Greckiey y Rzymſkiey a przy tymy Polſkiey.

Po tych naſtępowały:

5.	Poetyka - -	Rok ieden
6.	Retoryka, dawniey lat dwie teraz	R. ieden
7.	Filozofia z Mathematyką -	Lat trzy.
	Summa wſzyſtkiego	Lat 9.
	a Dawniey - -	Lat 11.

Przedtym wſzyſtko procz iednych Reguł Języka Łacińſkiego Studenci piſać byli powinni, dziś drukowane na to maią Kſiąſzki. Owoż w krotkich ſłowach obraz dziſieyſzych Nauk; roſtrząśnieymy ie, y pilne nad niemi zaſtanowmy oko.

Łacińſki ięzyk potrzebny, nikt tego przeczyć nie może, lecz czyli krotſzym y łatwieyſzym ſpoſobem nie możnaby

go

go uczyć? Czyliż y inſze ięzyki dziś nie ſą rownież potrzebne iak Łaciński? Poetyka y Rhetoryka uczą pięknie mowić. Filozofia zaś ukazuie drogę iak mowić trzeba, czyliż nie powinna by pierwey bydź uczona? Hiſtorya Grecka y Rzymſka koniecznie potrzebna tym, ktorzy Hiſtoryą *ex professo* umieć pragną. Lecz Obywatele Rzeczy-Poſpolitey bez znania Hiſtoryi Europy a w ſzczegulności ſwoiey y Sąſiadow czyliż mogą ſię obeyść? albo ktoraż im ieſt bardziey potrzebna? Jurysprudencya, ktorey u Nas nie uczono tylko w Akademii y to dość mało, czyli ma bydź zaniedbana? Umieiętność rządzenia Kraiem, to ieſt Polityka, czyliż ieſt darem od Natury wlanym, ażeby bez uczenia Jey obeyść ſię można? Te y tym podobne zarzuty uczynić trzeba Szkołom dziſieyſzym przeciw ſpoſobom uczenia, lub przeciw opuſzczonym a koniecznie potrzebnym Naukom, wſzakci tym ſię obiaśni, iakowa ieſt dziſiay u Nas Nauka.

Gdy zatym Przezacni Mężowie nie-

uprze-

uprzedżonym okiem uyzrzycie te wady, waſzey ieſt powinności, oneż poprawić. A iako na początku liſtu teraźnieyſzego wyłuſzczyłem potrzebne dla Republikanta nauki, tak gdy w przyſzłym liście przyſtąpię do ſpoſobow, ſtarać ſię będę podać śrzodki do poprawy tego, co naganiam, y ieżeli myśli moie oſądzicie za łatwe do wykonania, oraz y że pożytek przynioſą Kraiowi, ſtanie ſię to zupełną nadgrodą pracy moiey. Lecz nim ſkończę liſt teraźnieyſzy, zdaie mi ſię potrzebne roſtrząśnienie: CZYLI TEZ BYŁA KIEDY u NAS DOBRA EDUKACYA? CZYLI JEST? á NA KONIEC CZYLI BYDZ MOZE?

Nie ieſtem z liczby tych ślepych Czcicielow ſtarożytności, ktorzy z uſzanowaniem patrzą na każde dzieło Przodkow Naſzych, y owſzem zdaiemi ſię, że śmiało mowić mogę, iż nigdy u Nas nie była dobra Edukacya, a dla utrzymania prawdy zdania mego, nie będę zaſięgać owych baiecznych dzieiow, ktorym każdego Kraiu hiſtorya ieſt podległa, ani na proſtocie nad Dziadow Naſzych za czaſow

ſow panowania linii Piaſta wſpierać ſię pragnę. Wiek Zygmuntow będzie celem roſtrząśnienia mego. Wſzakci tylu mądrych w tym wieku ſłynęło, toć powinna była bydź dobra Edukacya? przypatrzmyż ſię więc tym czaſom, a zarżut łatwo ſię uſpokoi. Tylu z rozumu, z dzieł Rycerſkich, y z Cnot Obywatelſkich ſławnych gdzież byli Edukowani? czy u Nas? Wſzakci czaſow tych hiſtorya iaſno świadczy, iako Bonońſka, Padewſka, Sorbońſka y inne Akademie napełnione były Polakami, ſami nawet owi wielcy w Oyczyźnie ludzie Zbigniew Oleśnicki y Jan Zamoyſki czyliż w Polszcze Nauki ſwoie odprawiali? ieżeli zaś ktory trafił ſię z Kraiowey Edukacyi, że inſzych przewyżſzał, rzadki był takowy przykład, a zatym dobrey Edukacyi Kraiowey dowodzić nie może. Bo proſzę, gdyby była na ten czas dobra Kraiowa Edukacya na cożby za granicą Dzieci ćwiczyły ſię? Z dobrey Edukacyi Kraiowey pewna iakaś liczba uczonych, corocznie wzraſtać powinna, ci zaś corocznie pomnażaiąc ſię napeł-

niaią Kray cały umieiętnemi. A można ż to o Naszey Oyczyźnie powiedzieć? Byli u Nas wielcy Ludzie, to iest rzecz pewna, lecz że to Kraiowey Edukacyi był skutek, y że tyle ich było, ile Kraiowa Edukacya stwarzać powinna, ktoż to twierdzić może, gdy przeciwne znayduiemy ślady? Jasno zatym się ukazuie, iż ci, ktorych imiona dzisiay u Nas są wsławione zagranicznym ćwiczeniom to powinni, albo będąc z liczby tych ktorych rzadko natura ukształca własną pracą y staraniem zyskali sławne Imię w potomne czasy. Wszakci *Paschal* w Młodości swoiey bez Książki y Nauczyciela, własnego tylko Dowcipu zapędem doszedł rozwiązania naytrudnieyszych *Euklidy* propozycyi, ani te przykłady mogą zaćmić tak iasną prawdę iakowa w Kraiu Naszym dawniey była Edukacya, zobaczmy zatym czyli dzisiay iest lepsza. Widziemy niezbyt dawnemi czasy, iż Młodź Nasza czego z usilnym staraniem uczyła się przez długi lat przeciąg w Szkołach, wyszedłszy na świat musiała z większą pracą zapominać owe

de verbo videor ſławne Explikacye. Owe *ex ſtilo florido* Oratorſkie Kwiaty, Owe *de lana Caprina* Peripatetyckie kontrowerſye, y inne tym podobne Nauki, ktoremi młodości lata poświęcone bezpożyteczne w dalſzych czaſach ſtawały ſię. Ztąd początek wzięły owe *Woyſko nowo-rekrutowanych affcktow*, y inne tey podobne Kſiąſzki, w ktorych rozumne piſano głupſtwa; ztąd owe wyſmażone kaznodzieiow prace, *Kwiatkiewicza*, *Bielickiego*, *Kowalickiego* y niezliczona liczba innych; ztąd owe pełnością ſłow nadziane publiczne mowy, o ktorych śmiało rzec można było: *Vox*, *Vox*, *prætereaque nihil*. A lubo pracowite ſtarania nieśmiertelney godnego pamięci Xiędza *Staniſława Konarſkiego* Szkoły Naſze w nową przyoblekli poſtać; W iednych on bowiem roſkazem y przykładem ſwoim odmienne powprowadzał nauczania ſpoſoby, w drugich chwalebną wzbudziwſzy Emulacyą do p odobnych zachęcił, a przeto we wſzykie ſkuteczniey ſzy wprowadził pożytek. Atoli nie w tym ieſzcze ſą Szkoły Naſze ſtopniu, w ktorym dla do-

bra Kraiu całego bydź powinny, ażeby doſkonałą nazwać ſię mogły Edukacyą, przydać do tego potrzeba y tę fałszywą maximę, ktorą do dziś dnia łudziemy ſię. Widziemy że Przodkowie Naſi tę, ktorą dyſtyngwowali ſię Edukacyą cudzym winni byli Kraiom. Poſyłamy y My Młodź Naſzą za Granicę, lecz iakiż ſkutek z tego wypływa? oto zepſutych obyczaiow y wykrętnych mniemań zaſzczepiwſzy w ſercach ſwoich naſienie, przywożą ie do Oyczyzny, y niemi reſztę Ziomkow ſwoich zarażaią. Znam ia iaki bydź może pożytek z woiażowania, a przeto w dalszych liſtach moich y tey materyi nie przepomnę. Teraz tę oſtatnią przydaię Reflexyą, gdyby u Nas była dobra Edukacya, czylibyśmy byli w tym, w ktorym dziſiay ieſteśmy ſtanie? tego roſtrząśnienie iaſno ukaże czego w w Młodości Naſzey uczyć nas powinni byli; ſkoro zaś uznaiem że nie mieliśmy dobrey Edukacyi, że dziś nie mamy, roſtropność radzi ſtarać ſię, aby dobra była. Wſzakci, że powinna bydź u Nas

dobra Edukacya, ieſt to głos całego Narodu. Ze bydź może, ktoż ſię ośmieli tak iaſney prawdzie ſprzeciwić. Ze będzie ieſt to ta nadzieia wſzyſtkich Znaiących wasze Przezacni Mężowie przymioty, niechay więc pod Ręką waszą nauczą ſię Polacy bydź Polakami; tego do dobrey Edukacyi im brakuie, wſzakci to bydź może; azatym aby iako nayprędzey naſtąpiło przywiązane do Oyczyzny życzy ſerce. Obaczmy zatym ieżeli śrzodki, ktore w przyſzłym podam liście, będą do tego doſyć ſkuteczne.

LIST

LIST PIĄTY

STawa przed Wami Przezacni Mężowie Młodzieniec, Rodzice powierzaią go Waszey opiece, ażeby oni pociechę, Oyczyzna zaś miała obronę y podporę. Stawa nic nie umieiący z samą tylko chęcią do Nauk y pamięcią Darem Natury obdarzony, stawa ta młoda latorośl ażeby się ręką waszą pożyteczną stała, przyimuiecie go pod Waszą Opiekę, bowiem na tę dla całego pożyteczną Narodu poświęciliście się usługę, mnie się zdaie, że troiaką z nim mieć będziecie zabawę: Pierwsza wstęp uczyni do Nauk, Druga początki ułatwi, Trzecia gruntownie wszystko obiaśni. *Pierwsza* ucząc go czytać &c. do wszystkich umieiętności otworzy mu wrota; *druga* pamięcią młodego zatrudniaiąc się też iak naywięcey przyozdobi, *trzecia* oświecenie rozumu maiąc za cel, potrzebnych Nauk nie zaniedba: Te trzy zabawy rostrząsnąć przychodzi, gdy iuż zbliżyliśmy się do mowienia.

O

O Edukacyi Szlacheckiey.

Co Obywatel Rzeczypospolitey umieć powinien, w przeszłym widzieliśmy liście, a zatym teraz podzielenie tylko Nauk, ktora po ktorey następować ma, y sposoby, iakowemi uczyć też nauki uważyć potrzeba. Mnie się zdaie iż w Szkołach Szlacheckich czytać, pisać y rachować, uczyć nie powinni, gdyż z małętnieyszych każdy iest w stanie nauczenia tego Dzieci swoich w Domu. Ubozsi zaś w rozsianych po całym Kraiu Sagańskich Szkołach nauczyć się tego łatwo mogą, a zatym ten ktory do Szkoł publicznych przychodzi umieć powinien doskonale czytać, pisać y rachować; y inaczey ażeby nie był przyimowany, konieczną zdaie mi się potrzebą. Wszakci y w tych Miastach, w ktorych będą publiczne Szkoły, będą y Sagańskie (to iest Bakałarskie) a gdy łatwość znaydzie się wszelka na coż w publicznych Szkołach pomnażać nauczycielow, ktorych y tak znaczna liczba wyniknie, przeto w

tey

tey materyi nie rozſzerzam ſię; ani potrzeba ugruntowania w Wierze w dawnieyſzych liſtach, iaſno dowiedzioney powtarzam. Oświeconego tylko w Wierze, w czytaniu, piſaniu y rachunkach wydoſkonalonego Młodzieńca w dżieſięciu leciech do Szkoł publicznych wſtępuiącego, upatruię: ktorego prowadzić przez wſzelkie Nauk ſtopnie będziem.

Szkoły publiczne na dwie dzielę części czyli Claſſes, wolno ieſt iak chcieć nazywać, wſzakci imie nie odmienia rzeczy, ia pierwſzą część nazywam Szkołą *Języków*. Drugą Szkołą *Nauk*: pod temi generalnemi nazwiſkami wſzelkie potrzebne młodemu umieiętności pomieścić ſię maią. Szkole ięzykow lat trzy, Szkole Nauk lat cztery dane bydź powinny, co *in Summa* uczyni lat ſiedm: tego w dalſzym piſmie moim trzymać ſię będę podziału, a teraz do wyłuſzczenia ſpoſobow uczenia przyſtępuię, to tylko przydaię, iż lubo pierwſza Szkoła, ieſt Szkołą ięzykow ode-

mnie

mnie nazwaną nie na ſamych ięzykow Nauce kończyć ſię powinna. Cierpliwe przeczytanie opiſu tey Szkoły ułatwi tę trudność, a zatym o wyſłuchanie myśli moich Waś Przezacni Mężowie proſzę.

Claſſis pierwſza Szkoła Języków.

JEżeli ćwiczenie Młodzi chcemy aby było łatwe, a przez to ſkuteczniey-ſze nie udawaymy ſię do wykwintnych wymyſłow, ale raczey przypatrzmy ſię proſtym ſpoſobom Natury, iak ſama po-ſtępuie ſobie w młodości z Człowie-kiem, ażebyśmy mogli oneż naśladować w Edukacyi. Przychodzi na Swiat nie-mowle, wſzyſtkiemi zmyſły obdarzone, lecz żadnego zażyć nie umieiące, przy-patruie ſię rzeczom z podziwieniem, ale iedney od drugiey rozeznać nie umie, powoli przyzwyczaia ſię do wſzyſtkiego, w krotce iuż oſobę od oſoby, zabawkę iednę od drugiey rozezna, a lubo ie-ſzcze nieme iuż poniekąd wytłumaczyć umie, ſłabe lecz iuż zaczynaiące ſię w myśli iego wyobrażenia ; Słuch ieſt ie-

go

go Nauczycielem w mowie, a częstokroć razem y kilku ięzykow; owe licznych słow Dykcyonarze, bez pracy pamięć w głowie Jego układa z taką łatwością, że częstokroć co raz usłyszy, iuż powtarzać będzie. Te wolne z Dyiecięciem postępowanie natury niechay będzie przepisem Edukacyi Młodzieńca, zaczynaymy od rzeczy nayłatwieyszych, ktore bardziey pamięci, a niżeli zrozumienia potrzebuią, a tak wolnym krokiem zbliżymy się y do tych Nauk, ktore nie podpadaiąc pod Zmysły, rozum tylko za Przewodnika maią.

Pierwsza Szkoła Języków powinna więc zatrudniać się tylko tym wszystkim, co pamięci potrzebuie, bowiem im w dalsze lata Młodzieniec postępuie, trudniey mu iest uczyć się tego, coby w dzieciństwie łatwo się nauczył: oczywisty iest tego przykład, na dwoch razem się czego na pamięć uczących, gdy ieden iest w doyzrzałym wieku, a drugi w młodości kwiecie. Założyłem lat trzy Szkoły

ły iezykow, ale nie ſame języki tylko, bowiem pierwſzego Roku z językami Geografii, drugiego początkow Hiſtoryi trzeciego początkow Logiki, Fizyki partykularney, y końca Hiſtoryi Młodzież uczyć ſię ma. Roſtrząśniymy te wſzyſtkie Nauki każdą z oſobna, ażeby można ie w ſpoſobach ſkrocić y ułatwić, a do poięcia dziecinnego przyſtoſować.

O Uczeniu Języków.

TRzy ſą iezyki Polakom koniecznie potrzebne, *Łaciński*, dla czerpania w źrzodle początkowych Nauk, ozdob Kraſomowſkich, reguł y przykładow naylepſzey Poetiki; potrzebny dla wiadomości dawnych Praw, y Dzieiow Narodowych, tudzież Traktatow z poſtronnemi; potrzebny w Intereſſach własnych, a żeby rozumieć czynione Tranzakcye y piſane Dekreta. *Niemiecki*,dla rozmowienia ſię z Sąſiadami, z ktoremi Polſka zawſze naywięcey miała, ma, y mieć będzie do czynienia, dla pożytku własnego w handlach, ktore z Niemcami

prawie

prawie wſzyſtkie mamy. *Francuſki* dla tego, iż dziſiay ſtał ſię ięzykiem uniwerſalnym, y wſzelkie kſiąſzki w tym ięzyku znaleść można; a zatym tych trzech ięzykow uczyć powinni w Szkołach, tak iednak ażeby zamięſzania młodego poiętności nie uczynić. Mniemałbym przeto, aby pierwſzego Roku uczyć Łacińſkiego Języka, drugiego Łacińſkiego y Niemieckiego, trzeciego Łacińſkiego, Niemieckiego y Francuſkiego. Tym ſpoſobem poſtępuiąc ſobie pożytek obiecywać można, przydam y to iż Nauki ktore uczyć będą w każdym Roku, aby dla poięcia Dzieci były po Polſku uczone, ale aby *Okupacye* w tey Nauce zadawane były w ięzyku ktorego ſię Dzieci uczą, y tak w Geografii po Łacinie, w Hiſtoryi po Niemiecku, w Logice y Fizyce po Francuſku; iak zaś te *Okupacye* Maią bydź zadawane niżey wſpomnę, teraz do ſposobow uczenia Języków przyſtępuię. Sławny *Alvarus* piſząc ſwoią mądrą y roſtropną o Języku Łacińſkim kſiąſzkę, dla Nauczycielow ią piſał,[3] z ktorey potym po całey prawie Europie, w

każdym

każdym kraiu Jezuici krotkie, (pod Imieniem Alvara) uczynili dla uczących ſię zebranie, ktore lubo pracowite, atoli że do poięcia ieſt trudne, doświadczenie Nas tego nauczyło. Niemożnażby łatwieyſzego wynaleść ſpoſobu ? każdego Języka początek od uczenia ſię *Vocabul* czyli ſłow zaczyna ſię, a nie możnażby Reguł z Nauką tych ſłow pomięſzać? Na przykład pierwſza Deklinacya *Virga*, po ktorey położyć ſłowa *generis Fœminini* konczące ſię na A. po łacinie y po polſku, z Excepcyami ſłow, ktore koncza ſię na *A*, a nie ſą *generis fœminini*. Dziecie razem ſłow ſię nauczy y iuż maiąc model Deklinacyi przed oczyma zaraz ie deklinować będzie. Potym daley tym poſtępować ſpoſobem; Zwyczaiem prędzey ſię włoży, aniżeli przez Regułę: Wſzakci my ktorzy z Reguł języka uczyliśmy ſię, dziſiay z trudnością podobno dalibyśmy przyczynę, za co tak a nie inaczey, ſłowo to po łacinie piſzemy. Ułożenie zatym nowey Grammatyki, koniecznie naſtąpić powinno, a to języki em

Kraio-

Kraiowym, wſzakci nie tylko w tey y we wſzyſtkich innych Naukach potrzebne Wam Przezacni Mężowie będą kſiążki, łatwy do tego ieſt ſpoſob, ktorego gdy o kſiąſzkach y Nauczycielach piſać będę, nie przepomnę. Pierwſzego zatym Roku Słow y Reguł ięzyka Łacińſkiego, uczyć ſię będą, to ieſt tego czego do tych czas aż do Grammatyki uczono, w drugim Roku Reguł Prozodyı, to ieſt czego dziś Syntaxis uczyła, a Niemieckiego ięzyka ſłow y początkowych Reguł, w trzecim Roku Łacińſki ięzyk w ſtylu wydoſkonalać będą, w Niemieckim ięzyku ugruntuią ſię. A zaś ponieważ iuż poiętność dzieci pomnożona y łamanie ięzyka w przykrzeyſzey Pronuncyacyi iuż naſtępiło; łatwiey języka Francuſkiego nauczenie ſię przyidzie, wſzakci y w dalſzych Naukach w tych ſamych Językach ćwiczenie ſię przyidzie, wſzakci y w dalſzych Naukach w tych ſamych Językach ćwiczenie młodzieży bydź powinno. W Szkole Języków *Okupacye* pierwſzego Roku zadawane bydź mogą z kſiążki *Comenii Orbis pictus*,

ctus, a ztąd razem nazywanią rzeczy po łacinie y po polſku nauczą ſię. Drugiego Roku taż kſiąſzka y do Niemieckiego ięzyka ſłużyć będzie. Trzeciego Roku *le Notionaire* ktorego y po Polſku wytłumaczyć, ażeby razem był wydrukowany.

Ledwie to ieſt do poięcia iak Koperſztychy łatwość czynią Dzieciom do nauczenia ſię, a zatym y w tym dogadzać potrzeba młodzieży, aby ſtoſuiąc ſię do ſkłonności dziecinney roſtropnie ich ciekawości zażywać, przebrać zaś te obydwie kſiązki potrzeba, ażeby zoſtawić to tylko co według Kraiu Naſzego pożytecznego Dzieciom bydź może, koſzt zaś na Koperſztychy, expens publiczna zaſtąpić powinna, ażeby Dzieci taniey tych y innych kſiążek mogły doſtać, y kartkami przedawać, łatwiey bowiem Rodzicom, y uczącym ſię kilka dać groſzy, chociaż częściey aniżeli razem kilkanaście złotych wyliczyć. Rannieyſze godziny uczeniu ięzykow oddaymy, po obiedzie Naukom tym ktore razem iść

będą

będą z językami, roſtrząśniymy zatym każdą z oſobna.

O Geografii.

NAuka ta naywięcey pamięci potrzebuie y owſzem na niey ſamey tylko gruntuie ſię, a zatym naypierwſza bydź uczona powinna. Nayprzod na Sferze pokaże Nauczyciel wſzelkie Geografii początki, wytłumaczy okręgi, nazwiſka im podaie ktore dzieci na pamięć nauczą ſię, potym *Globus terreſtris & cæleſtis* zabawi dzieci, na ktorym ukazywać to wſzyſtko Nauczyciel będzie; zaraz gdy oko widzi rozum dziecinny łatwiey poymie:

Segnius irritant animos demiſſa per aurem
Quam quæ ſunt oculis ſubjecta fidelibus.
Horatius.

Potym wyſtawiać Geograficzne malowane wielkie karty, podobne tym, ktore w *Atlaſie dziecinnym* znayduią ſię, bowiem tym ſpoſobem nayłatwiey poznaią Figurę Kraiow, y mieyſce w ktorym iakowe ſławne leży Miaſto, ani w mnieyſze

ſze

ſze dywizye wdawać ſię będzie potrzeba doſyć ieſt generalne Kraiu opiſ.ć podziały, bowiem naprzykład trzeba wiedzieć na wiele Prowincyi dzieli ſię Francya, nie wchodzac na iakowe części dzieli ſię znowu każda Prowincya. Nay więcey na tym zawiſło, aby Nauczyciel tę Naukę zabawną Dzieciom uczynił, opiſuiąc im oſobliwſze w Kraiu lub mieście ciekawości, pokazuiąc na Koperſztychach ſzczegulnieyſze niektorych Narodow ſtroie, znacznieyſzych Miaſt wyobrażenia: A gdy temi poſtępować ſobie będzie ſpoſobami, w ćwierć Roku bez tęſknoty y prawie iak zabawką całą Geografią przebiegnie. Wroci ſię zatym znowu nazad y powtore wſzyſtkie wyliczać będzie Kraie, opiſuiąc Rządy każdego (do czego Tom pierwſzy y drugi *de la ſcience du gouvernement par Mr.de Real*, wielką będzie pomocą) handel y Bogactwa, pozycyą względem Sąſiadow, ieżeli iakowe z Kraiem Naſzym maią związki, czyli handlowe, czyli polityczne, te y tym podobne opiſy w pamieć dziecinną wbiiaiąc ſię, pożytek w przyſzłym czaſie

E przyno-

przynioſą. Wſzyſtko to po Polſku uczyć będą, iako też y w Oyczyſtym ięzyku *okupacye* zadawać, ktore przez pytania y odpowiedzi ułożone też ſame powtarzaią Nauki. Takowym ſpoſobem Nauczyciel obiaśniać Naukę, Dzieci na pamięć ſię uczyć, a *okupacye* na łaciń ſki przekładać ięzyk, będą powinni. Szczupłość liſtu w obſzernieyſze nie pozwala mi wchodzić roſtrząſania, przyſtąpmy zatym do dalſzych Nauk.

O Hiſtoryi.

GDyby kto chciał ſię gruntownie uczyć Hiſtoryi y wſzyſtkie w dzieiach Narodu Ludzkiego roſtrząſać czyny, Neſtorowe lata dla niego nad toby ieſzcze krotkie były. Praca iego chwalebna, lecz dla ſpoſobiących ſię na publiczne uſługi, zdaie mi ſię mniey potrzebna. Umieć bowiem Hiſtoryą powinna młodzież, bezwątpliwa to prawda, ale iakowym ſpoſobom roſtrząśniymy. W każdego Kraiu dzieiach dwoiaka ieſt Hiſtorya,

ſtorya, czaſow baiecznych, y czaſow wiadomych: A nawet ten wielki przedział między temi dwoma czaſami, nim ſię do żupełnie wiadomych zbliżymy, trzecią czyni epokę. Przydaymy y tę Reflexyą: iż dawnieyſzych czaſow Hiſtorya każdego Kraiu ſwoie tylko piſała dzieie, bowiem związki te, co teraz łączą wſzyſtkie Narody, nie były ieſzcze znane, dziſiay Hiſtorya iednego kraiu ſtaię ſię hiſtoryą całey Europy, y ledwie nie całego świata, a iako ieden ze świeżych Autorow życie Karola V. Ceſarza kładzie za Epokę, od ktorey hiſtorya wiekow teraźnieyſzych ſię zaczyna. Zdaie mi ſię, iż w uczeniu hiſtoryi tego trzymać by ſię potrzeba ſpoſobu, ażeby wprowadzić krotkość y łatwość.

Polakowi naypotrzebnieyſza ieſt Hiſtorya Narodowa. Ta aż do Mieciſława I. baiecznych dzieiow liczne przywodzi przykłady, od Kazimierza Wielkiego dopiero prawdziwą y dobrze nam wiadomą bydź zaczyna. Panowanie zaś linii Piaſta bliſko czterech Wiekow ſtaie ſię pośrzedniczą Epoką, a zatym gdy Naro-

dowych dzieiow Nauka będzie dawana, nie rozſzerzaiąc ſię nad dyſſertacyą, czy kiedy był Lech? albo nie? czy Popiel od Szczurow, lub Stryiow poległ; krotkie tych czaſow uczyni opiſy, wſpomni y namieni iakowy był ſtan wtedy Europy, wſzakci rowne ciemności iak naſz Kray, tak y wſzyſtkie okrywaią. Daley, aż do Kazimierza Wielkiego poſtępuiąc znakomitſze tylko Xiążąt y Krolow Naſzych wſpominać będzie dzieie, łącząc do nich y poſtronnych oſobliwſze czyny, albo z Hiſtoryą Naſzą koniecznie związane. Wſzakci wielu było w świecie Monarchow, ktorych panowanie kilka ſłow opiſze. Od Kazimierza Wielkiego aż do Zygmunta pierwſzego, ciekawſza y bardziey ieſt intereſſuiącą; ale z Panowaniem Zygmunta dopiero zaczyna ſię Epoka ſpoioney w iedno ogniwo Hiſtoryi Swiata całego. Te na Hiſtoryą rzuciwſzy pierwſze oko, ſzukaymy krotkich y łatwych ſpoſobow uczenia. Czego uczyć maią? powtore iakim ſpoſobem? te ſą do roztrząśnienia trudności.

Hiſtorya Swięta od Stworzenia Swia-

ta aż do przyiścia Chryſtuſa, wybranego od Boga ludu dzieie nam ogłaſza. Hiſtorya dawna ledwie nie od Potopu początek biorąc, kończy ſię razem z Rzymſką potęgą. Hiſtorya śrzedniego wieku od rozdwoienia Imperyi zacząwſzy, wſzyſtkie zamyka czaſy aż do panowania Karola V. Hiſtorya nowa od początku wieku ſzeſnaſtego, aż do dziſieyſzych czaſow ciągnie ſię (opuſzczam Hiſtoryą Kościelną, ktora do Edukacyi Duchowney należeć powinna) te cztery ſą podziały, te wſzyſtkie w nauczaniu Hiſtoryi znaleść ſwoie powinny mieyſce. Uczenie Hiſtoryi Swiętey bardzo łatwe dla dzieci, Nauczyciel bowiem im tłumaczyć będzie Koperſztychy ktore całą Nowego y Starego Teſtamentu Hiſtoryą reprezentuią, krotkie o tym opiſy uczyć ſię na pamięć dawać będzie, tudzież y *Okupacye* do tłumaczenia na Niemiecki ięzyk przez pytania y odpowiedzi. Hiſtoryi dawney tablice ułożone przed oczy uczących ſię wyſtawiaiąc wſzelkie znakomitſze czyny opowiadaiąc, krotkie y iaſne lekcye do Nauki zadaiąc, w krotce Nauczyciel obiaśni, a zbliżywſzy ſię do Hiſtoryi śrze-

dniego wieku, Polſką uczyć będzie Hiſtoryą, z ktorą Uniwerſalną połączyć ſtarać ſię będzie, y te trzy podziały Hiſtoryi zabawą będą drugiego Roku Szkoły Nauk. W trzecim zaś Roku Hiſtoryą nową Polſką rowniez z Uniwerſalną związaną tłumaczyć będą, a zatym przez te dwa lata, gdy rzeczy mniey do pamięci potrzebne wyrzuciemy, gdy opiſy ſkrociemy, gdy znakomitſze czyny pozbliżamy, gdy dla prędſzego przypomnienia w tablicę całą Hiſtoryą zbierzemy, ieſtem pewien że doſtateczną wiadomość Hiſtoryi Dzieci mieć będą. Wſzakci początkow tylko uczy Edukacya: bowiem na doſkonałą umieiętność iakowey Nauki, całe życie poświęcić potrzeba; Doſyć ieſt pierwſze kroki ułatwić, wſzelkie zawiłości odkryć, obiaśnić ciemności, ktoremi dawność czaſow, lub parcyalne Hiſtorykow pisma, świat okrywaią. Nakoniec tę chcącemu w dalſzym czaſie umieć z gruntu Hiſtoryą, uczynić przyſługę, iż porządny rozdział czaſow nayznakomitſze przypadki tkwiąc w pamięci Jego łatwieyſze ſprawuią mu wydoſkonalenie.

Trze-

Trzecia nauka w Szkole ięzykow ma bydź Fizyka partykularna y początki Logiki. Ale abym listu teraźnieyszego zbyt nie przedłużył do przyszłego odkładam rostrząśnienie. Teraz tym kończę, iż lubo pracowity będzie początek wprowadzenia Nauk sposobami odemnie opisanemi, lubo przytrudnieyszy zdaie się y nowych potrzebuiący Xiążek, atoli im większą dla dobra Kraiu całego mieć będziecie Przezacni Mężowie, pracę tym znakomitsza Wasza będzie przysługa, naśladować będziecie przykład dawnych Rzymian, u ktorych: *Celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione bonæ tantum Conscientiæ pretio ducebatur.*

Tacitus in Vita Julij Agricolæ.

LIST

LIST SZOSTY

OPiſanie Szkoły ięzykow, aby było doſtatecznie zakończone, przebiedz przynależy ieſzcze Nauki oſtatniego Roku. Już w przeſzłym Liście widzieliśmy, że Hiſtorya teraźnieyſzych czaſow od początku wieku ſzeſnaſtego ma bydź w tym Roku uczona, ale przy niey y inſze Nauki, rozrządzenie czaſu, na końcu Liſtu tego dotchniem, a teraz ponieważ Młody uczący ſię, iuż Geografii pomocą poznił świata całego wſzyſtkie części, Hiſtorya opowiedziała mu czyny ludzkie, obiaśnić mu zatym potrzeba, co to ieſt Swiat? co to ieſt Człowiek? przeto Fizyka naſtępować powinna po wyżey opiſanych Naukach, po poznaniu zaś rzeczy wypływaiącą konſekwencyą uyzrzyć, zle wnoſzoną poznać, nie ukazaną wynaleść, a przeto Logiki początki uławić konieczną ieſt potrzebą.

Dzieli ſię Fizyka na dwie części generalną y partykularną. Pierwſza wſzelkie początki iſtotom materyalnym, albo

iako

iako nazywaią Filozofowie, *ciałom* powſzechne, roztrąſa dowodami y doświadczeniem. Druga ma zaś cel własności każdemu w ſzczegulności rodzaiowi ciał przyzwoite, y iaka ieſt natura, y iakie ſą własności wyłuſzcza. A iako iedna od drugiey rożna, tak rodzi ſię tu pytanie, ktora ma bydź pierwey przed drugą w Szkołach uczona? mnieſię zdaię iż ſtoſuiąc ſię do ſkłonności dziecinney mniey trudne wprzod rzeczy ułatwić, a dopiero ſtopniami do zawilſzych przyſtąpić. Biorę przykład z Fizyki Noleta; Pierwſzy wſtęp ieſt o rozciągnieniu y podziale wſzelkich Ciał. (a) "Każde wielkie Ciało, to ieſt "takowe, że wielkość Jego pod wzrok "ludzki podpada, może ſię na mnieyſze "podzielić, te znowu na mnieyſze y ta"kowy podział dziać ſię może poki go "zmyſły naſze poymuią. Y tym ſpoſobem "Pilnik w proſzek obraca kawał kruſzca, "ktory dłuto od wielkiey ſztuki odcięło, "te, choć tak małe cząſtki, mogą znowu

ieſzcze

(a) Leçons de Phiſique experimentale par Mr. l'Abbé Nolet premiere Section de l'etendue & de la diviſibilité des corps Tom. I. pag. 6.

"ieſzcze ſię dzielić na drobnieyſze czego "rożne kunſzty daią nam dowody, na "przykład: Pſzeniczne ziarno, ktore Młyn-"ſki kamień na ſubtelną ſtarł mąkę ieſzcze "bardziey na mnieyſze podzieli ſię czę-"ści w wodzie przez fermentacyą. Na "koniec te nawet drobne cząſtki, ktore "naylepſze mikroſkopium ledwo roze-"znać może rozdziałem ſwoim w wielu "okolicznościach nam dowodzą, iż maią "części. Y tak kawałek drewna na o-"gniu, w krotce przeſtaie bydź drewnem, "nie tylko cząſteczki, ktore go ſkładały, "rozdzielaią ſię, ale nawet y ten związek, "ktory tak ſubtelne cząſtki razem trzy-"mał, uſtaie y pod poſtacią Dymu, pło-"mienia, popiołu &c. pokazuie ſię.

Ten pierwſzy do Fizyki wſtęp Noleta tak iaſny, czyliż go zaraz Dzieci zrozu-mieią? nayprzod bowiem w przytoczo-nych dla obiaśnienia przykładach pyta-ią ſię, co to ieſt kruſzec? Co to ieſt ziar-no Przeniczne? co woda? co Fermenta-cya? co drzewo? co ogień? co Dym? co płomień? co popioł? wiele tu kwe-ſtyi rodzi ſię, ktore koniecznie obiaśnić

po-

potrzeba, a w tych obiaśnieniach znowu nowe kweſtye wynikaią, na coż zatym tyle trudności wzniecać? Zacząć od partykularney Fizyki, ktora wſzyſtkie rzeczy na świecie będące opiſuie, a potym gdy ſię do generalney Fizyki przyſtąpi, iuż Nauczyciel mowiąc o rzeczach wiadomych ſuczącym ſię, wypływaiące tylko konſekwencye ukazywać będzie, y krotki moment obiaśni wyżey cytowaną Noleta explikacyą na ktorey wytłumaczenie gruntowne długiego czaſu w początkach potrzeba. Przeto Fizyka partykularna przed generalną koniecznie uczona bydź powinna. Przyſtąpmy do roſtrząśnienia tey Nauki y do ſposobow uczenia.

O Fizyce partykularney.

LUbo Fizyka rożni ſię od Hiſtoryi naturalney, pierwſza bowiem odſłania nam ſkryte natury czynności, druga wylicza obfitość bogactw Natury; przecie chociaż zdaią ſię te dwie nauki odmienne, atoli (iako mowi Nolet) "*Są* tak z

ſobą

ſobą złączone, iż Fizyk ktory nie ieſt na-
"turaliſtą, ieſt Człowiek bezgruntownie
"mowiący o rzeczach, ktorych nie zna,
"Naturaliſta zaś a nie Fizyk pamięcią
"tylko pracuie, Zkąd naturalna wypływa konſekwencya, iż obydwie Nauki razem bydź uczone powinny. Zatym Nauczyciel nie tylko Inſtrumenta Fizyczne mieć powinien, ale y zbior darow Natury, ażeby każdą rzecz młodemu pokazawſzy, doświadczenie w oczach Jego uczyniwſzy, łatwą, iaſną y niebłędną drogę do prawdy ukazywał. Już bowiem dziſiay owe niezrozumiane *qualitatis occultæ* ſtraſzydło, ktore u dawnych Fizykow ſzczegulną y naygruntownieyſzą przyczyną było wſzelkich ſkutkow, dziſiay mowię czczym y prożnym ſtało ſię ſłowem; gdy bowiem oczywiſtość y doświadczenie nie mogą nam odkryć iakowey taiemnicy natury, bez wymyślania pozornych odpowiedzi, nie wſtydziem ſię wyznać, iż to nam ieſzcze ieſt zakryte.

Zacząć ſię ta Nauka Fizyki partykularney powinna od początkow Geometryi, początkow tych ktore koniecznie ſą potrze-

trzebne, do zrozumienia Figur y niektorych Geometrycznych terminow, krotko zebrał ie Nolet na kilku kartach a za tym zrozumienie ich długo zabawić nie może. Po takowych początkach nastąpić powinno wyłuſzczenie, co to ſą cztery żywioły z ktorych wſzyſtko ſię ſkłada; każdego z oſobna własności y przymioty roſtrząſnąć, doświadczeniami obiaśnić, przynależy. Ale nie dość natym, ukazać potrzeba, czym natura te żywioły napełniła, a tak *Regnum vegetale*, *animale*, *& minerale*, młody z łatwością pozna,

Każdy krok nową w nim wzbudzaiąc ciekawość, pożyteczną wznieci chęć do dalſzych Nauk, poſtępować będzie ſtopniami od owego Robaczka ledwo pomocą *Mikroſkopii* rozeznać ſię mogącego, aż do nayozdobnieyſzego ſtworzenia rozumem nad inſze wynieſionego, znayduiąc wſzędzie te Wſzechmocne ieſteſtwo, ktore trzyma w iedneyże ręce niedościgły poiętnością ludzką wſzech rzeczy początek y koniec. Uyrzy z zadumieniem iako każde ſtworzenie, chociażby y z

liczby

liczby tych na ktore powſzechność ludzi z pogardą pogląda, ieſt w ſwoim gatunku w takowym doſkonałości ſtopniu, iż naymnieyſzą uczyniwſzy odmianę, ta ſama byłaby zepſuciem tegoż. Takowe poznanie odkryie mu iaſną prawdę że nie los przypadkowy był początkiem świata, ieſt utrzymaniem onegoż, ale mądrość Przedwieczna, ktorą ograniczonym ze wſzech ſtron Rozumem ludzkim poiąć y okryślić ktoż potrafi?

Te czterech żywiołow obiaśnienie łatwo naſtąpić może, iako y okazanie natury Darow, iedne bowiem maiąc pod Ręką Nauczyciel ukaże, drugie Koperſztychami obiaśni, wſzyſtkie zaś ſtarać ſię będzie iako nayłatwieyſzym ſpoſobem odkryć młodzieży, ani potrzebną ſądzę rzeczą wchodzić w te liczne podziały na ktore naturaliści wſzyſtkie rzeczy rozłożyli, doſyć ieſt ſzczegulnieyſze y do wiadomości koniecznie potrzebne wyliczyć y obiaśnić: y tak na przykład Botanik znaczną liczbę pryncypalnych ziol znać powinien, ktorych wiadomość na-

ſzemu

ſzemu młodemu mniey pożyteczna, niechay tylko te ktore koniecznie Jemu ſą potrzebne pozna, a naybardziey te co iakowy pożytek Kraiowi przynieść mogą, doſyć będzie na tym, co to ieſt *Vegetatio*? co iey pomocne lub ſzkodliwe roſtrząśnie, y ſpoſoby roſtrząſania tego poda w krotkich, y iaſnych opiſach; bardziey iednak rozſzerzy ſię nad temi, ktore kraiowi Naſzemu będąc właściwe, mogą ſię ſtać źrzodłem Bogactw Kraiowych, w ſzczegulności Rolnictwa y Ogrodowey Nauki, pierwſze początki gdziekolwiek zachodzić będą, wyłuſzczyć nie zaniedba.

Panem tych wſzyſtkich ſtworzonych rzeczy ieſt Człowiek, co zaś on ieſt obiaśnić potrzeba, przeto nie z owym Anatomiſtow ſzperaniem w naymnieyſzych żyłkach y chrząſtkach, ale z doſtatecznym Ciała ludzkiego opiſem ſtarać ſię będzie połączyć to co właściwie ſamemu tylko Człowiekowi ieſt przyzwoite. Wſzakci doſtatecznie oneż na fundamentach tylko rozumu dotchnął *X. André* w dwudzieſtu mowach, w ktorych czło-

wieka

wieka y dziwne przymioty Jego opiſał. W całey zaś tey Nauce o to ſtarać ſię potrzeba, dogadzaiąc poiętności dziecinney, ażeby obiaśnienia krotkie, iaſne y zabawne były, wyrzuciwſzy to wſzyſtko coby ſtać ſię mogło mniey pożyteczne Polakowi, albo co nie oświecaiąc rzeczy, mniey potrzebnych ſporow tylko nadaremną przyczyną ſtaćby ſię mogło.

Zakonczyć ſię ta Fizyki partykularney Nauka powinna pierwſzemi Aſtronomii początkami, o ułożeniu Niebios, o obrocie Gwiazd y Planet &c. aby uczący ſię zupełnie poznał to wſzyſtko, co człowieka otacza. Skoro zatym te Fizyki partykularney poznanie iuż naſtąpiło, nim do generalney Fizyki zbliży ſię, wprzod potrzeba ukazać młodemu iak wypływa iedna prawda z drugiey; czego Logika łatwo nauczy, ktorey oſtatnie trzy mieſiące Szkoły Nauk poświęcić potrzeba. Przypatrzmy ſię więc iak młodemu nowego ſpoſobu myślenia dodamy.

O Logice

O Logice.

COkolwiek ieſt na Swiecie, wſzyſtko to podpadaiąc pod zmyſły Naſze wznieca poięcie teyże Duſzy pierwiaſtkowemi przymioty, pamięcią, rozumem, y imaginacyą, zkąd wypływa troiaki podział wiadomości człowieka, Hiſtorya ktora ſię do pamięci ſtoſuie Filozofia, ktorą rodzi rozum, y Poetyka z imaginacyi utworzona. Pod tym troiakim podziałem wſzyſtkie Kunſzta y Nauki zamykaią ſię (b)

Filozofia czyli ta część wiadomości Człowieka, co ſtoſuie ſię do rozumu albo raczey ktorey ieſteſtwem ieſt rozum troiaki, ma Cel, Boga, Człowieka y Naturę. Nauka o Bogu zamyka w ſobie Teologią Naturalną, rewelowaną, Metafizykę, Ontologią, czyli naukę o ieſteſtwie w powſzechności, y inne Nauki w w ktorych rozum tak daleko zaſiągnąć tylko może, ile ſtworzonemu rozumowi ieſt pozwolono, a lubo tutay w ſciſłym

(b) Syſtema figuré de Connoiſſance humaine dans le melange de Literature d'Hiſtoire & de Philoſophie Tom. 1. pag. 250.

widzi ſię bydź zawarty obrębie y w każdym myśli zapędzie znayduię poięcia granice, udawſzy ſię do Nauki poznawawania Natury z niezmiernym ukontentowaniem uznaie, iż za każdym krokiem iaſność z doświadczeniem wſzędzie mu towarzyſzą. Do czego Fizyki podziały y liczne Matematyki części pomocą y owym przewodniczym światłem ſtaią ſię.

Srzednie między temi trzyma mieyſce Nauka o Człowieku, ktora ſtoſuiąc ſię do pierwſzych Duſzy przymiotow zrozumienia y woli, ſtara ſię zrozumienie kierować ku prawdzie, wolą zaś naginać ku Cnocie. Pierwſze celem ieſt Logiki, drugie Nauki Moralney zoſtawiemy poźnieyſzym liſtom roſtrząśnienie Nauki Moralney, a teraz Logikę przebiegnieymy.

Myśleć każdemu Człowiekowi właściwą ieſt rzeczą; lecz dobrze, porządnie y gruntownie myśleć, ſam tylko Logik umie. Bowiem kiedy myślą nad czym zaſtanowiemy ſię, każdy z ludzi to ſzczegulnie o czym myśli poymuie. Logik zaś to co ieſt, co z tego wypływa, y ia-

kowym

kowym ſpoſobem zaraz ſobie wyobraża, y bez żadnego zamieſzania iaſno iednę z drugiey wypływaiącą prawdę nie tylko ſam widzi, ale z rowną łatwością y innym takowe wyobrażenie ukazuie. Ztąd dwoiaki podział Logiki początek bierze. Pierwſzy dla pożytku każdego Człowieka w ſzczegulności, drugi powſzechny dla wſzyſtkich, a przeto Logika ucząc myśleć, ſtaie ſię potrzebną każdemu, daiąc zaś ſpoſoby zatrzymania y udzielenia myśli pożytek powſzechny przynoſi. Dla gruntownego zaś y ozdobnieyſzego tych myśli wyrazu inne Nauki na pomoc bierze, iako y to ſpoſob piſania Grammatykę, Retorykę &c. ſłowem te wſzyſtkie, ktore nam pomagaią żeby zrozumieć, poiąć y zatrzymać cudze myślenie.

Myśl tyle ma podziałow ile zrozumienie Duſzy operacyi, ktore ponieważ cztery ſą pierwiaſtkowe, obięcie, ſądzenie, rozważanie, y porządny rozkład (c) a zatym te cztery myśli podziały, czy-

(c) L'aprehenſion, le jugement, le raiſonnement, & la methode.

nią cztery Logiki ſtopnie. Obięcie daie nam poznać wyraz myśli, a przeto nie wchodząc czyli ſą *Ideæ innatæ*, czyli nie. Co to ieſt wyraz myśli, na czym iaſność wyrazu zawiſła, iak te *claram Ideam* utworzyć, wyłuſzczyć potrzeba; poznawſzy rzecz, ſądzenie o Niey naſtępuie, a tutay roſtrząśnienie o *Propozycyi* ma mieyſce, a zatym co to ieſt propozycya, iak z iaſnego myśli wyrazu wypływa, niechay będzie obiaśnione; Do oſądzenia, czyli wyraz myśli iaſną ieſt prawdą, ſame tylko rozważanie doprowadzić może, iak zatym wprowadzać dowody? iak przeciwne zbiiać? iak wypływaiące konſekwencye odkryć? ſłowem całe roztrząſania, poſtępowanie ukazać potrzeba, ale ieżeli chybim w porządnym roſkładzie daremna cała praca, w tym tedy czwartym Logiki ſtopniu, iaſney *Demonſtracyi* ſpoſob odkryć przynależy, biorąc przed ſię przyzwyczaić młodzież *ad methodum Geometricam*, za ktorey pomocą dziſiay nayſubtelnieyſze materye iaśniey ſą wykładne, a niżeli przed tym bywały te, ktore przed oczyma będąc naſzemi,

na

na niewątpliwych wſpierały ſię dowodach, a ten roſkład czyli go *per Analyſim* weźmiem, to ieſt od rzeczy dowieść ſię maiącey zſtępuiąc do zaſięgnienia pierwſzych początkow, czyli *per Syntheſim* przeciwnie od pierwſzych początkow idąc do rzeczy dowieść ſię maiącey, zawſze iednak porządnie idąc w ieden Cel zmierzać będzie, to ieſt; aby zrozumienie naſze kierować do prawdy.

Rozſzerzyłem ſię w opiſaniu Logiki,a to abym ukazał, iż w tak potrzebney Nauce nie mylną prowadząc drogą, dwoiaki pożytek; ſkrocenie czaſu młodemu tak ſzacownego, y w uczenie go iść za prawdą, bowiem pierwſze impreſſye ſą naymocnieyſze, rowno prawda y omamienie przylgną na młodym, a zatym naywiękſzą ſtaie ſię przyſługą z młodu kierować go do poznania prawdy, wſzakci w dzieſiątym Roku wſtęp uczynił do Szkoły Językow, a teraz maiac lat trzynaście ieſt już w ſtanie poznać ſzacunek y potrzebę tey Nauki.

Przynależy nim zupełny opis tey Szkoły zakończym podział, uczynić trzyletniego

tniego czaſu ćwiczenia ſię młodzieńca w tych Naukach, ktore wyżey opiſałem; iuż to widzieliśmy że uczenie ſię ięzykow rannieyſze godziny zabiorą, poobiedni zaś czas Naukom poświęcony, y tak Geografia pierwſzego Roku, Hiſtorya początkowa drugiego, trzeciego zaś Roku poobiedni czas na dwoie dzieląc, połowe dokończeniu Hiſtoryi drugą połowę Fizyce partykularney zoſtawiemy. W oſtatnich zaś trzech mieſiącach godzinę rano nauczeniu ſię Logiki damy. Powtarzaniu całey tygodniowey Nauki dzień Sobotni, a przypominaniu dawnieyſzych Nauk poobiednie, Swiąt godziny naznaczyć potrzeba, procz tego obrać dzień ieden w mieſiąc, w ktorym Examen całey mieſięczney nauki niechay będzie przez uczących ſię w wyżſzych Szkołach, y tak Geografow Hiſtorycy, Hiſtorykow Fizycy examinować będą, tym ſpoſobem przypominaiąc ſobie dawnieyſzą Naukę, emulacya będzie wprowadzona, tym zaś examinom Nauczyciele z daleka tylko przytomni będą, nic ſię w odpowiedzi uczących nie wdaiąc, aby

każdy

każdy nie ſpuſzczaiąc ſię na Nauczyciela ſam ſtarał ſię na ten examen gotować. Te examina publiczne, ieſtem pewien że ſowity przyniosą pożytek, podobnież y Examen Językow czynić można. Gdy zaś roczna Nauka kończy ſię przed Wakacyami, publiczne Examina z wſzyſtkiego czego ſię kto uczył odprawić ma y tak Geograf z Łacińſkiego języka, z Geografii y Arytmetiki; Hiſtoryk z tychże ſamych z przydaniem Hiſtoryi y Niemieckiego języka &c.

Potrzebno młodym godziny pozwolić do wſpolnych zabaw, a zatym żeby y na tych pożytecznie ſię bawili przydaię moią uwagę: każdy Obywatel Rzeczypoſpolitey powinien bydź Oyczyzny ſwoiey obroną. Sztuka Woienna dziſiay bardziey na porządnym Woyſk obrocie, a niżeli na wrodzoney odwadze funduie ſię, a nie możnażby te rekreacyi godziny na uczenie ſię Muſztry ſzykowania &c. poświęcić, nie natężenia rozumu ale wzwyczaienia to wſzyſtko potrzebuie. Mnie ſię zdaie Dzieci z ochotą taką wo-

leliby

leliby zabawkę, a niżeli w piłkę grać,albo za papierowym orłem uganiać ſię, a tak gdy Oyczyzna w nagłey potrzebie obrony wyciągać będzie, wſzyſtka młodź wyćwiczona umieiętnym ſtanie ſię żołnierzem; wſzakci ledwie nie podobnym ſpoſobem wyuczeni Szwaycarowie w kilku godzinach liczne Woyſka przeciw Nieprzyiacielow wyſtawić mogą; a zacożby y Polacy tego uczynić nie mieli? w Szkołach na Rekreacyi żartem tego ſię nauczą, w dalſzym wieku na popiſach ſobie przypomną, a przeto zawſze bydź mogą gotowi na bronienie Oyczyzny.

Już na połowie roztrząſania Edukacyi Szlacheckiey ſtanąłem; lecz czyli ſpoſoby poprawy y odmiany Edukacyi przezemnie podawane ſą w ſamey iſtocie dobre, iaſne, y pożyteczne, chyba waſze Przezacni Mężowie zdanie może mnie upewnić, czekać go zatym będę, aby dalſza praca moia wſpieraiąc ſię na Waſzey decyzyi milſzą mi ſię ſtała, wſzakci żądaniom Waſzym w pierwſzym donieſieniu wyrażonym powolny do tych czas byłem, czyli zaś wſzyſtkie liſty moie ode-

braliście

braliście nie wiem, y czyli dokończać dzieło, każecie mi ſprawiedliwie ſpytać ſię mogę? a Waſza odpowiedź tym co y pierwey ſpoſobem doydzie do Rąk Domatora, ktory y przy rolniczych zabawach powinności ſwoiey ſłużenia pożytecznie Oyczyźnie nie zapomina.

Po odeſłaniu liſtu tego odebrał Autor od Kommiſſyi Rzeczypoſpolitey Edukacyi Narodowey wiadomość w Gazetach drukowanych Warſzawſkich d. 19. Stycznia 1774. Roku w te ſłowa: "Kommiſ-"ſya Rzeczypoſpolitey Edukacyi Naro-"dowey, bez Imiennemu Autorowi Li-"ſtow o Edukacyi według Jego żądania o-"znaymuie, iż iuż ſześć Liſtow odebra-"ła, w ktorych znayduie zdania, układy, "godne pochwały, a zatym y zachęcenia "do dokończenia roboty, ſzczęśliwie "przedſięwziętey.

LIST

LIST SIODMY

Miła ſtaie ſię praca, ktorą wzbudza chęć ſłużenia Oyczyźnie, a Waſze Przezacni Mężowie zdanie pomnaża, doznaię tego na ſobie, gdy bowiem pierwſzy Liſt do Was piſałem, było moie mniemanie, że we czterech liſtach zamknę całe roſtrząſania Edukacyi oſnowę, lecz gdy poſtrzegłem że znacznieyſzą o nych liczbę rozkład przedſięwziętey materyi zabierze, kończąc przeſzły, odezwałem ſię do Was, boiąc ſię aby liczba liſtow Wam tęſknoty, a mnie daremney nie ſprawiła pracy. Lecz kiedy doſzedł do Rąk moich krotki odpis w Gazetach Polſkich wydrukowany, ktorym zachęcacie mię do dokończenia roboty, poſłuſzny powinności Obywatelſkiey, y powolny waſzym żądaniom, ponieważ w przeſzłym Liſcie zakończyłem zupełnie opis Pierwſzey Szkoły Językow daley poſtępuię.

Classis druga Szkoła Nauk.

JUż w potrzebnych Polakowi Językach wyuczony Młodzieniec Geografią Historyą, Fizykę partykularną y Logikę skończywszy, examen odprawił,y po trzyletniey bardziey zabawie, niżeli pracy stawa przed Wami Przezacni Mężowie, pamięć Jego stała się przyozdobiona, Myśl prawdę poznawać, zgoła że na tym iest stopniu iż daley prowadzonym bydź może, niechay zupełnie korzyśta z pracy Waszey, a w Szkole Nauk Edukacyą swoią dokończa. Cztery lata założyłem Szkoły Nauk, a tey czynię takowy podział.

Pierwszego Roku, rano Fizyka generalna, po obiedzie Matematyka. Drugiego Roku rano Retoryka, lub Poetyka, po obiedzie Etyka. Trzeciego, rano Polityka po obiedzie *Juris prudentia generalis*. Czwartego Roku rano powtorzenie siedmioletniey Nauki, po obiedzie *Juris prudentia patria*: A tym sposobem zakończy się cała Szlachecka Edukacya.

Zobacz-

Zobaczmy co,y iakowym ſpoſobem w każdey uczyć będziem?

O Fizyce Generalney.

SKoro uczący ſię wſzyſtko co go otacza, zna, y nazwać umie, poznać rownie powinien wſzelkie początki Ciałom przyzwoite, a że to ieſt gruntem Fizyki Generalney, zatym w tym mieyſcu nauczenie tey umieiętności naſtąpić powinno.

Wyrzućmy te wſzyſtkie trudności ktoremi dawne Perypatetyckie zamęty, w niektorych mieyſcach po dziś dzień ieſzcze ćmią iaſność tey Nauki. Pozorne przyczyn domyślanie ſię płaſzczem pewności nie okrywaymy, ale zawſze ſtaraymy ſię prawdę okazać z prawdy, a przeto ta Nauka ſkroconą będzie, y ſtanie ſię łatwą do poięcia. Bo ſkoro Nauczyciel każdą rzecz doświadczeniem pokazawſzy, to tylko co z tego wypływa opowiadać będzie, iakaż znaydzie ſię przeſzkoda, a żeby uczący ſię nie mieli

pożyt-

pożytkować? y w krotce wſzyſtko poiąć?
Oſtatnie trzy Mieſiące Fizyki, odday-
my Nauce Hiſtoryi Filozofii, niechay
zobaczy młodzież, iakowemi ſtopniami
ta Nauka poſtępowała na świecie, uyzrzą
w onych ſtarożytności wiekach, w ie-
dnych Filozofach dumę, aby ſpoſobem
życia od ludzi rożnili ſię; w innych że
czcze y prożne ſłowa mowiąc zdawali
ſię bydź mądrzy, bo ich Poſpolſtwo zro-
zumieć nie mogło; Ci dogadzanie na-
miętnościom naypierwſzym bydź ſądzili
ſzczęściem; ſłowem, nie było tak dziwa-
cznego ſpoſobu myślenia, ktoryby chwal-
cy nie miał, y iakowey Filozofow ſekty
nie był początkiem. Daley w czaſie
poſtępuiąc owe ślepe przywiązanie do
niezrozumianych Aryſtotelеſa początkow
tak daleko niemi władało, iż końcem
wſzelkich ſpoſobow było *Magiſter dixit.*
Owe prześladowania kiedy ktory za
zdrowym idąc rozumem ſprzeciwiał ſię
zadawnionym mniemaniom, nakoniec te
zwycięſtwo, ktore dzyſieyſza Filozofia
nad dawną w wieku teraźnieyſzym zy-
ſkała, ale gdy te ſprawiedliwe pochwały
ogła-

ogłaſzać ſię będą, przydać zaraz potrzeba y przeſtrogę, że dziſiay nazbyt w ſwoy dufaiąc rozum, Mędrcy Naſi, widząc letkowierność wielką Przodkow ſwoich, w przeciwny błąd wdali ſię, y niczemu wierzyć niechcą, czego zmyſłami poiąć nie mogą. Lecz iako we wſzelkich umieiętnościach wſzyſtko wierzyć, tak nic nie wierzyć rownie ieſt ſzkodliwe. O! dałby Bog! a żeby z pod rąk waſzych Przezacni Mężowie tacy nowi wychodzili Filozofowie, ktorzyby śrzedniey trzymaiąc ſię drogi, nie na wymyśleniu mniemań, ale na odkrywaniu prawdy dni ſwoie trawili.

Nauka Fizyki Generalney ieſt tak ściśle złączona z Mathematyką, iż rozdzielić Jey nie można, aby więc iedna drugiey pomocnieyſzą ſię ſtała, mniemam iż naylepiey uczyć razem tych umieiętności, a przeto poobiednie godziny Matematyka zabierać będzie.

O Mate-

O Matematyce.

WSzyſtko na Swiecie co tylko powiękſzać lub zmnieyſzać ſię może, a pod Imieniem Łacińſkim *quantum* zrozumiane ieſt, celem ſtaie ſię Matematyki; Naprzykład liczba, rościągnienie, poruſzenie &c. to zaś *quantum*, każdemu ciału że ieſt właściwe, ktoż przeczyć może? a zatym Matematyka rownież iako y Fizyka o Ciałach nauczaiąc, zdaią ſię iednoż bydź. Lecz gdy uważym że Fizyka początki y własności Ciał roſtrząſa, Matematyka zaś podaie ſpoſob poznania tych rzeczy wielkości, miary, liczby, y ztąd wypływaiących ſkutkow, rożnica łatwo ſię uyzrzy, ale zawſze związek między temi dwoma Naukami nieprzerwany jaſno ſię pokazuie.

Rozdział Matematyki z ſamego przypatrzenia ſię, co ieſt Jey Celem poznać można, bowiem *quantum* albo ieſt podzielone albo razem złączone. A ztąd Matematyki dwie ſą pierwiaſtkowe części: Arytmetyka liczbę, y wielość Geome-

trya

trya rozciągnienie y wielkość pokazuiące. Te dwie umieiętności składaią *Mathesim puram*, y staią się Fundamentem całey Matematyki. A gdy te umieiętności do czego są przystosowane, rodzą rożne części. *Mathesis mixtæ*, ktorych kilkanaście rachuią; wszystkie są potrzebne, ale nie w iednakowym potrzeby stopniu. Zastanowmy cokolwiek nad niemi uwagę.

Arytmetyka ktorą iuż w Sagańskich Szkołach dzieci nauczyły się, krotko z przydaniem niektorych reguł będzie opowiedziana gdyż *Regula Societatis*, *extractionis radicis &c.* nic nowego nie uczą, tylko sposob rachowania skrócaią, toż samo y *Algebra*, ktora miasto liczby, liter zażywa, y więcey nic nie iest iak uniwersalną Arytmetyką. Po niey nastąpi *Geometrya*, ktorey pierwsze początki w Partykularney Fizyce iuż uczone były, tutay zaś tyle obiaśnić potrzeba, ażeby ta Nauka zupełnie była poznana, bowiem nie Geometrow w Szkołach publicznych formować maią, ale ludżi znaiących y rozumieiących Geometryą. Po-

rzućmy

rzućmy *Trygonometryą*, ktora bardziey do praktiki Geometryczney należy, a uważmy tylko te dwie części Matematyki, iakowe rodzą podziały. Y tak Geometrya do Linii, czyli promieni światła przyrownana, rodzi wſzyſtkie *Optyki* części. Optyka zaś z Początkami Arytmetyki y Geometryi oraz z ſzczegulnieyſzemi doświadczeniami ſtowarzyſzona ſtaie ſię Fundamentem *Aſtronomii*, ktora wzaiemnie pomocą ſwoią obmiar Ziemi w *Geografii* ułatwia y do podziału czaſu w *Chronologii* y *Gnomonice* pierwſzym ieſt prawidłem; gdy zaś Arytmetyki y Geometryi początki do wzruſzenia y ciężaru ciał przyłożym, *Mechanika*, *Hydroſtatyka*, *Aerometrya*, *Hydraulika* y inne Matematyki podziały obiaśnione będą. Na koniec te wſzyſtkie *principia* iedne do drugich przyſtoſowane y doświadczeniem rozważane dały początek *Architekturze*, tak *Cywilney* iako też y *Woienney*. Te wſzyſtkie Matematyki częśi tak uczone bydź powinny, ażeby Fizyką Generalną obiaśnione bydź mogły, y tak na przykład gdy w Fizyce rano mowić będą

o świetle, w Matematyce po obiedzie Optyka tłumaczona bydź ma. a tym postępuiąc sposobem obiedwie Nauki iaśniey y łatwiey każdy poymie, wszakci z tych Nauk umieć powinna młodzież to co Polakom iest potrzebne, wydoskonalenie się zupełne, zostawmy tym ktorzy z Geometryi, Architektury, lub inney Matematyki części sposob życia wynaleść sobie pragną. My zaś ponieważ młodego Szlachcica na usługę Oyczyzny edukuiem; tyle tylko z tych Nauk iemuż udzielmy, ile Obywatelowi rząd Kraiowy składaiącemu umieć potrzeba, a ten czas ktoryby na tym miał trawić potrzebnieyszym Naukom poświęćmy; wszakci Republikantowi potrzebnieysze iest Krasomostwo, a zatym drugi Rok Szkoły Nauk tą zabawką zatrudni go, bowiem w Kraiu Naszym nie dość na tym, że kto dobrze y gruntownie myśli, ale y inszym myśli swoie udzielać powinien, ażeby stał się pożytecznym radą y przykładem.

O Kra-

O Krasomostwie.

GDy piszem albo mowiem, sposob, ułożenie, porządek wiele pomagaią, aby Czytelnikowi lub słuchaiącemu stać się można miłym, nie tęskliwym y pożytecznym. A iako Xiąże Krasomowcow mowi: "Chociaż prawda bez pomocy "wymowy obeyść się może, y mamy "przykłady że od wielu prostym mowie"nia sposobem, bywała obroniona, atoli "iasnością z ozdobą Krasomostwa powin"na bydź przyodziana y nieiako rosprze"strzeniona, ażeby y własną siłą y świa"tłem wymowy stała się mocnieyszą do "przekonania umysłow (a) *alboiwiem przy"daie tenże*, bydź to może, ażeby kto do"brze myśląc nie mogł tego doskonale "opowiedzieć, ale gdy kto myśli swoie "na piśmie podaie, a takowy ktory ie ani "ułożyć, ani oświecić, ani na koniec u"mie iakowąś ponętą zachęcić, Czytel"nikowi staie się takowy, Człowiekiem "bez rozsądnie zażywaiącym czasu y

(a) Cicero Tusculanarum I.

Nauki (b) a zatym *Eloqui copiosè modo prudenter melius est quam acutissime sine Eloquentia cogitare* (c) Dwoiakim zaś sposobem mowić lub pisać (gdyż to iedno iest) można Prozą y Wierszem. Natura w swych darach dziwna nie każdemu rowne dała skłonności, iedni bowiem z wszelką łatwością wiersze piszą, inni przytrudniey, a większa liczba prawie cale onych składać nie umie, na coż zatym koniecznie przymuszać (iak dzisiay się dzieie) aby każdy z uczących się chodził wprzod do *Poetyki* a potym do *Retoryki*. Często można bydź dobrym Krasomowcą, a nie Wierszopisem, a zatym daremną iest pracą y zmudą czasu naginać do pisania wierszow tego, ktory do nich nie ma wrodzoney skłonności, zdawało by mi się przeto, ażeby osobna była Szkoła Retoryki, osobna y Poetyki, z takim ustanowieniem, iz w Retoryce nie tylko Krasomołtwa ale razem y poznawania wierszow, ażeby uczono y wzaiemnie w Poetyce, niechay obiaśnione

będą

(b) Idem Ibidem.
(c) Idem de Officiis.

będą z nauką wierſzow piſania y Reguły Kraſomoſtwa. Nauczyciele zaś kończących Fizykę y Matematykę wyexaminuią do czego kto ma ſkłonność, ażeby go w tey Nauce doſkonalić, iuż bowiem wſzelkie ſtopnie, ktore ſą potrzebne poprzedziły tę Naukę, Języki za pomocą Grammatyki ſtały ſię łatwe; Logika nauczyła ſpoſobu porządnego myślenia, Fizyka z Matematyką trudności wſzelkie oddaliły,a zatym Reguły w zwyczaieniu tylko brakuie; ale y te ułatwione będą czerpaiąc ze źrzodeł, ktore ſami uznaiem, iż ſprawuiąc uczucie w duſzy, rozum naſz doſtatecznie przekonywaią. Bierzmy przykłady z owych Autorow, ktorzy doſkonałe do naśladowania zoſtawili drogi, mniey potrzebne reguły wyrzućmy, ktore albo ſame z ſiebie, albo zwyczaiem w dalſzym czaſie ułatwią ſię; a takowym ſpoſobem w krotce korzyſtać młodź będzie.

Ale na coż przyda ſię pięknie mowić, kiedy zle czynić będziem? Naygruntownieyſzym mowcą ieſt ten, ktory ozdobnie mowiąc ſam na ſobie pierwſzy daie

ie przykład, bo proſzę iakiż ſkutek ſprawi mowa nakłaniaiąca do przekładania nad wſzyſtko przywiązanie do Oyczyzny, (ktore Jey Obywatele powinni) w uściech owego, co znany ieſt zdraycą, tęż Oyczyznę Nieprzyiacielowi zaprzedaiącym; albo iakże wierzyć owemu ſzalbierzowi będziemy, ktory wychwala rzetelność? Sprawy przeto naſze powinny zgadzać ſię z myslą y mową; a iako mysl naſza czyli zrozumienie iuż poznało prawdę, mowa tęż prawdę, ſtara ſię wſzyſtkim iaſno przełożyć, niechay zatym y Sprawy naſze czyli wola, nagięte będą do wypełniania prawd moralnych czyli cnot, a przeto poobiednie godziny drugiego Roku Szkoły Nauk oddaymy nauce moralney.

Jeżeli z chęcią poświęciłem ſię do opiſania Edukacyi Młodzieży Naſzey przyzwoitey, ieżeli Wy, Przezacni Mężowie, ochotnie rządzenie Edukacyą przyieliście, mnie ſię zdaie, iż prac Naſzych nayiſtotnieyſzym ieſt celem, ażeby wſzelkie uſzczęśliwienie ludzi y Kraiu całego raczey

czey ze źrzodeł Etyki wypływało, a niżeli z innych Nauk, y opisuiąc bowiem Naturę, oświecić rozum można, ale prowadzić tenże rozum drogą powinności, y wszelkie czyny woli człowieka kierować ku prawdziwey potrzebie Kraiu społeczeństwa y nas samych, iedna tylko może Nauka moralna. Staraymy się przeto tę część filozofii iak naygruntowniey wlać w zrozumienie młodzieży naszey. albowiem iako mowi Cycero: *Est profecto animi Medicina Philosophia cujus auxilium non ut in corporis morbis, petendum est foris.* (d)

O Etyce, czyli Nauce Moralney.

JAko Lekarska Nauka żadnegoby szacunku nie miała, gdyby chorob od ciała oddalać nie mogła. rownie y Filozofia, ieżeli błędy y złość z Duszy wykorzenić nie potrafi (e) te zaś Duszy oswobodzenie, że przez Etykę się dzieie, chyba ten przeczyć może, ktory rozgar-

nienia

(d) Tusculanarum III. cap. 3.
(e) Pythagoras apud stobeum sermone 8.

nienia nie maiąc ślepotą Duszy iest zarażony. A iako przy opisaniu Logiki widzieliśmy, iż celem Nauki moralney iest naginanie woli ku cnocie, w teraźnieyszym więc liście rostrząśnieymy sposoby iakowemi dziać się to powinno.

Jezeli gdzie, to w Naukach tych, ktore na samey spekulacyi zasadzaią się. Uprzedzenie rozumu iest szkodliwe, a przeto w tey Nauce starać się naypierwey potrzeba, ażeby nie zbite prawdy były fundamentem tego prowadzenia umysłu do poznania, y polubienia cnoty y iako mowi Encyklopedya, "gdyby z "rowną pracą y staraniem, z rowną o-"boiętnością ludzie chcieli poznawać "prawdy moralne, iak wchodzą w poięcie "prawd Matematycznych, pewnie podo-"bnąż łatwością odkryć by ie mogli. "Trudność ktora czasem iest na zawadzie "w Materyach Moralnych nie tak z cie-"mności pierwiastkowych ustaw początek "bierze, iak z niektorych szczegulniey-"szych przyczyn przystosowanie zatru-"dniaiących; a te iako demonstracyi Ma-"tematyczney zawiłe przystosowanie, nie

zno-

"znosi iasności dowodu, podobnie, y w
"materyi Moralney toż powiedzieć mo-
"żna (f)

Na dwie się Etyka dzieli części generalną y partykularną. Partykularna Jurisprudencyę, Politykę y iey podziały w sobie zamyka, a zatym opisanie tey poźnieyszym zostawmy Listom, a teraz generalną rostrząśnieymy.

Widzieliśmy, że Nauka o Człowieku stosuiąc się do pierwszych duszy przymiotow, stara się zrozumienie kierować ku prawdzie, wolą zaś prostować ku cnocie, Wszakci przy obiaśnieniu Logiki do teraźnieyszego Listu odłożyliśmy opisanie Nauki moralney. Obaczmy iakowe są teyże podziały. Każda czynność albo iest dobra, albo zła. Dobra zaś, lub zła staie się z sposobow postępowania, albo z celu do ktorego zmierza. Cel zaś Człowieka nie inny iest, tylko chęć uszczęśliwienia siebie. Wszystko zatym cokolwiek pomocne lub szkodliwe temu uszczęśliwieniu przebiegnąć potrzeba; iaśniey mowiąc: Co iest celem wszystkich spraw Ludzi? pierwszą iest częścią

(f) Tom. X. Article morale.

tey Nauki. Co Człowiek czynić może, drugą ieſt częścią. A z tych czynow, co ieſt dobrego, a co złego. Trzecia część z ktorey potym y Czwarta wypływa powinności naſzych, to ieſt krotkie opiſanie całey Moralney Nauki, idzmy ſtopniami, ażeby ułatwić Jey uczenie.

A nayprzod dwoiaki ieſt Cel wſzyſtkich ſpraw Człowieka, doczeſny y wieczny, gdyż dwoiaki ieſt ſtan ſkładaiący życie naſze; puki bowiem związek łączący duſzę z ciałem ieſt nieprzerwany, puty trwa ſtan Człowieka doczeſny, gdy zaś ten uſtaie, zaczyna Duch naſz inſze życie. Ale obaczmy ten cel doczeſny: y wieczny, co one ſą? y czyli ſą rożniące ſię między ſobą? Mnie ſię zdaie, że czyli w ſpoſobach poſtępowania, czyli w chęci doſtąpienia, przypatrywać mu ſię będziemy, uyzrzym zawſze iż Człowiek tego ſzczegulnie pragnie, ażeby był ſzczęśliwym, a to rownie w życiu teraźnieyſzym iako y w przyſzłym. Pragnąć uſzczęśliwienia, wiedzieć przynależy czego ſię pragnie, a zatym na czym ſię te uſzczę-

śliwie-

śliwienie zasadza rozważanie potrzebne? czyli mniemanie o śmiertelności Duszy y dogadzanie namiętnościom z Epikurem? albo powątpiwanie o wszystkim z Pyrrhonem? na koniec czyli nowych wieku teraźnieyszego mniemanych Filozofow zdania sprawić nam mogą to uszczęśliwienie? rostrząsnąć potrzeba. Ja idąc za światłem rozumu nie znam inszego uszczęśliwienia, tylko kiedy wypełniaiąc wszelkie obowiązki, ktore na mnie włożone są, śmiele bez zawstydzenia mowić mogę, iż chociażby świat cały świadkiem był nayskrytszych chęci moich, przyganić mi Ich słusznie nie potrafi. Ten Cel iest doczesny uszczęśliwienia Człowieka, spokoyność sumienia; tenże stanie mu się wstępem y do uszczęśliwienia wiecznego, ktore opisować będziem, gdy w Edukacyi Duchownych o Nauce Teologii mowa nastąpi;i tam starać się będę ukazać, iż Nauka Moralna Ewangeliczna nie iest przeciwna zdrowemu rozsądkowi, teraz zaś gdy prawdziwy cel uszczęśliwienia Człowieka młodemu ukażem, w drugiey części ukazać mu po-

trze-

trzeba, iż on ſam może kiedy chce do tego celu zbliżyć ſię; bowiem druga część nauki Moralney to wyłuſzcza co Człowiek czynić może; cokolwiek podobne ieſt do czynienia, a myśl naſza chce do ſkutku przyprowadzić, że to uczynić możem, ktoż przeczy? a zatym wolnośé czynienia Człowiekowi co mu ſię podoba, ktoż powątpiewaniu podda? Nie wchodzę w ſubtylizacye iakim ſpoſebem ta wolność Człowieka ſobie poſtępuie, gdyż to do Materyi Nauki Moralney nic nie należy, tylko ztąd Panowanie Wielowładne rozumu nad wolą, woli nad uczynkami upatruię. A zatym w mocy Człowieka zoſtawione Jego uſzczęśliwienie, Etyka iaſno dowodzi. A gdy Człowiek może czynić co mu ſię podoba, ukazać mu ſtopień czynności w trzeciey części potrzeba, czynność bowiem Jego albo ieſt wewnętrzna, albo powierzchowna, pierwſza do Etyki, druga do Jurisprudencyi należy. Ta zaś czynność wewnętrzna, albo ieſt dobra, y zowie ſię cnotą, albo ieſt zła y ſtaie ſię wyſtęp-

kiem

kiem *Nulla enim actio intrinseca est indifferens Axioma*- Granice zatym między temi czynnościami ukazać przynależy, każdey cnoty lub wyſtępku opiſanie uczynić, iak pomocną lub ſzkodliwą ſtaie ſię Człowiekowi w ſzczegulności, ludziom w ſpołeczeńſtwie, wyznaczonym Przełożonym do rządzenia, na koniec całey Oyczyźnie, tu ieſt mieyſce nie tylko chorob duſzy poznawanie podać, błędow rozumu przywary wyiawić, lecz y ſpoſoby leczenia ukazać, wſzakci światło rozumu, doświadczenie, y rozſądna uwaga, jaſno nam to odkryią; Ale te czynności ſtopnie dobre, lub złe, mocniey ieſzcze wydadzą ſię w czwartey y oſtatniey części, gdy powinności naſze roztrąſać będziem. Jeżeli bowiem nayprzod na ſiebie rzucim oko, utrzymywanie własnego ieſteſtwa, władzę rozumu nad namiętnościami, potrzebę ſpołeczeńſtwa, w pierwſzym weyrzeniu zaraz widziem, a ztąd otaczaiących ludzi grono wſpolnym nas łączy łańcuchem, y co my od nich, oni od nas wyciągaią; ten wſzelkich praw

pier-

pierwſzy początek: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris*, rownie nas iako y innych broniący, potrzebę rządu ukazuie, a ztąd poſłuſzeńſtwo prawu wynika; bowiem ſkoro ieſt prawo, zachowane bydź powinno; a zatym czyli zachowane ieſt lub nie, w iakowym przypadku, ſam ſądzić w ſwoiey ſprawie nikt nie może; Wynika ztąd uſtanowienie rządu y oſob ten rząd ſkładaiących, ktore porządek między Obywatelami utrzymywać, y wypełnianie poſtanowionych Praw przeſtrzegać maią, tym zaś oſobom rowne iako y Prawu poważanie obywatele winni. A gdy tylu powinnści liczba przymuſza nas do uſzanowania y wdzięczności rownym nam ludziom, za to, że beśpieczeńſtwa naſzego ſą ſtrożami, a coż dopiero iakież w ſercu naſzym wynaydziem wyrazy do dziękczynienia temu, ktory z niczego nas wyprowadziwſzy, nie tylko że dał nam życie y nad inſze ſtworzenia rozumem wywyżſzył, ale uſtawicznym Cudem Opatrzności ſwoiey na tym utrzymuie świecie; przeto w tey czwartey części

moralney Nauki powinność Człowieka względem ſiebie ſamego y innych, względem Oyczyzny y Boga, wyłuſzczyć potrzeba. A gdy temi ſtopniami uczona będzie Etyka, gdy wſzelkie Człowieka czyny, kieruiąc do uſzczęśliwienia w obowiązkach powinności tegoż Człowieka utwierdzi, w tedy Oyczyzna dobrych Obywatelow za waſzym, Przezacni Mężowie, ſtaraniem zyſka, przytrudnieyſza ta Nauka to prawda ale : *Quod enim munus Reipublicæ afferre maius meliusvè poſſumus, quam ſi docemus atque erudimus Juventutem, his præſertim moribus, atque temporibus, quibus ita prolapsa eſt, ut omnium opibus refrænanda atque coercenda ſit.* *Cicero de Divinatione II. cap. 2.*

LIST

LIST OSMY

TRzeci y Czwarty Rok Szkoły Nauk według mnie ma bydź poświęcony Prawu y Polityce. Należy ie roztrząsnąć. A iako w przeszłym liście widzieliśmy co to iest Nauka Moralna, y że Jurisprudencya y Polityka nic innego nie są, tylko częścią teyże Moralney Nauki. Zacząć zatym potrzeba od rożnicy, ktora między temi Naukami znayduie się, ażeby każde z nich w swoim widoku ukazać, a dopiero czego ma uczyć, uważyć. Udaymy się do Definicyi każdey, wszakci z tych dostateczny opis wynika.

Etyka, iest umieiętność ukazuiąca rozeznanie dobrego od złego, czyli Nauka iak się Człek w życiu sprawować powinien.

Jurisprudencya, iest Nauka przepisow Prawa (*Jurium*) y Powinności (*obligationum*)

Polityka zaś iest przeniknienie y układ czego się obawiać albo co żądać Ludzie powinni. Ztąd wynika, że Nauka Moralna iest dla samey Duszy Człowieka, bo przepisy

pisy moralne bez żadney ludzkiey czynności poiąć myśl nasza może. Jurisprudencya zaś y Polityka koniecznie ludzi potrzebuie; w Jurisprudencyi bowiem wprzod czynność nastąpić powinna nim sądzenie o niey; w Polityce zaś czynność iest uważana iakby już była, albo bydź miała; a przeto iasno się ukazuie, że lubo Jurisprudencya y Polityka są części Nauki Moralney, rożniące się od Niey, atoli zawsze z niey pochodzące, y na niey, koniecznie funduiące się. Niechay dostateczniey szy opis to gruntowniey obiaśni, y co w każdey uczyć potrzeba ukaże. Zacznieymy od Jurisprudencyi.

O Jurisprudencyi.

DWoiaka iest Jurisprudencya, *Naturalna* co do Praw, ktore od samey Natury na sercach wyryte, nigdzie zaś nie są napisane; y *pisana*, co do Praw Pisanych. A lubo tylko ten dwoiaki iest podział Pierwiastkowy, atoli dzieli się taż Nauka na tyle części, ile iest gatunkow Praw, zawsze iednak będzie albo Natu-

ralna, albo pisana. PRAWO iako się w Filozofii poznaie, iest propozycya powinność ogłaszaiąca; w Jurisprudencyi zaś Prawo, iest Propozycya, według ktorey każdy Człowiek swoią wolną czynność kierować powinien, a ztąd iasno się ukazuie, iż Prawo y powinność są do siebie stosuiące się y ledwie nie iedno ogłaszaią. CZŁOWIEK, ktorego życia przepisem iest Prawo, uważany bydź może, albo sam, albo w stanie społeczeństwa z innemi; iako sam, do zewnętrznych czynow względem innych ludzi nie iest obowiązany; iako w społeczeństwie, przydać trzeba y zewnętrzne czyny, tyczące się innych ludzi, a ztąd dwoiaki Rodzay Praw wynika, nie zupełne, y zupełne.

NIEZUPEŁNE PRAWO (*Lex imperfecta*) rodzi tę część, ktora nazwana iest Prawem właściwie Naturalnym, y iest umieiętnością opisuiącą powinność Człowieka, nieznaiącego związkow społeczności. PRAWO ZUPEŁNE, (*Lex perfecta*) znane pod Imieniem Prawa Naturalnego społecznego, obiaśnia te powin-

nośći

ności Człowieka, ktore na niego wkłada wſpolne z innemi towarzyſzenie. A zatym Nauka o Prawie, tyle ma podziałow, ile ieſt ſtopni w iakowych Człowiek znaydowaćſię może.

Jeżeli uważać chcemy iakowe ſą koniecznie przepiſy Człowieka, wyſtawmy go ſobie nayprzod w myśli ſamego, y od ſpołeczności oddalonego, (gdyż ſtan takowy tylko w myśli może bydź wyobrażony) a weyzrzyimy iakie ſą powinności, czyli Prawa, ktoremi on rządzi ſię, y ktore Inſtynkt wewnętrzny,potrzeba, y światło rozumu iemu przepiſuią; a ztąd pierwſza część Jurisprudencyi wypływa. *o Prawie Naturalnym*. Gdy koniecznośc ſpołeczności widziemy, zobaczmy z tych pierwſzych Naturalnych Praw, iakie wypływaią obowiązki, dla teyże ſpołeczności; co ſię przy opiſaniu *Prawa ſpołeczności* ukaże. Poſtępuiąc daley: Ta ſpołeczność albo partykularnych ſię tyka, albo wſzyſtkich; ieżeli partykularnych, rodzi trzecią Część Jurisprudencyi, *Prawo domowe*; ieżeli wſzyſtkich, dzieli ſię znowu na obowiązki wſzyſtkich iednego

Narodu, albo wſzyſtkich rożnych Narodow; Obowiązki ludzi iednego Narodu względem Ludzi inſzych Narodow, ſą opiſane w czwartey części pod Imieniem *Prawa Narodowego*. Obowiązki ludzi iednego Narodu, względem ludzi tegoż Narodu, ukażą ſię w piątey *Prawa publicznego*; ale Prawo Publiczne znowu na prywatne części rozdziela ſię, y daie początek *Prawu Szlacheckiemu*, *Mieyſkiemu*, *y Duchownemu*.

Te pięć Prawa podziałow ſkładaiąc całą Jurisprudencyi umieiętność, młodemu Polakowi ſą koniecznie potrzebne, za pomocą bowiem onych, ſwoie prawa Narodowe rozumieć będzie, ſąſiedzkie poznać może, y ieżeli w czym Kraiu Naſzego Prawa, ſą albo niedoſkonałe, albo obiaśnienia potrzebuiące, łatwo uyzrzy; prowadźmy go więc tą drogą, Przezacni Mężowie, a ukażmy, że to nie tak trudna Nauka, iak o Niey mniemaią ci, ktorym ta umieiętność albo ieſt niewiadoma, albo nie doſyć iaſno będąc wyłuſzczona, zdaie im ſię w poięciu przytrudnieyſzą. Lecz kiedy tę pięć Jurisprudencyi części każdą z oſobna przebie-

biegniemy, obaczemy, iż nad ſpodziewanie naſze, iaśnieyſzą uyzrzym Naukę Prawa; ale abym w opiſaniu mogł bydź od wſzyſtkich zrożumianym, terminow Jurisdycznych, ktore w Polſki ięzyk, przełożyć przytrudniey, nie trzymam ſię, lecz tylko treść ſamą, o czym każda Jurisprudencyi część naucza, wyłuſzczyć ſtarać ſię będę. Zacznieymy.

Prawo Naturalne.

PRawo właściwie Naturalne, w troiakim ſtopniu uważane bydź powinno; bowiem Człowiek, albo ieſt w ſtanie takim Naturalnym, w iakim tylko bydź może do właſności żadney nie przywiązany; albo zażywaiący iakowey rzeczy, albo broniący wydarcia rzeczy tey, ktorey zażywa. W Pierwſzym ſtopniu (*in jure naturali abſoluto*) Człowiek ma Prawo na to wſzyſtko, co potrzebie życia Jego, y wygodzie ieſt konieczne, byle tylko toż ſamo życiu y potrzebie inſzego nie było przeſzkodą; podobnież wolności ſwoiey ieſt Panem, ale ta wolność

Czło-

Człowieka, nie może cudzą podbiiać, boby ſtała ſię wyuzdaną ſwywolą. Wſzyſcy albowiem ludzie ſą ſobie w ſtanie Naturę rowni, żaden ſtarſzym, albo poddanym nie ieſt. Daley w tym prawie poſtępuiąc, obiaśnienie myśli powierzchownemi znakami potrzebne uznaiem, a to, gdy myśl y wolą naſzą innym powierzyć chcemy; te zas obiaśnienie myśli, albo ieſt wyraźne ſłownie, lub na piſmie dane; albo niewyraźne, kiedy milczeniem naſzym na co zezwalać zdaiemy ſię; myśli zatym y woli naſzey związek z temi powierzchownemi znakami, daie początek wſzelkim Człowieka czynom, ktore lubo ſą rozmaite, ażeby iednak dobre, to ieſt z prawem zgadzaiące ſię były, y w iakim ſtopniu ſą podległe Prawu, tu do roſtrząśnienia przychodzi. A iako wſzyſtkich rowne ſą Prawa od Natury, każdy przeto z ludzi, mniemać powinien wſzyſtkich bydź ſprawiedliwemi, co do czynow oſobiſtych. Mniemanie zatym czyli Rozumienie o ludziach, nie inne czynione bydź ma, tylko że ſą ſprawiedliwemi. Więc, ieden drugiego obwiniać nie może poki

przez

przez uczynek kto nie popełni nieſprawiedliwości; to ieſt, zgwałcenia Prawa.

Człowiekowi na tym świecie Natura, dała Prawo y pozwolenie, zażywania wſzyſtkiego, byle z tego zażycia krzywda czyia nie wynikała; a lubo pierwiaſtkowa Natura, *moie* y *twoie* nie zna, bowiem używanie, a nie przyſwoienie właściwe ieſt prawu Natury, atoli to rozumieć ſię tylko powinno o tym, czego nikt ieſzcze nie zażywał; też ſame bowiem Prawo Natury, broni y własności każdego, co obiaśnia drugi ſtopień Prawa właściwie Naturalnego (*de Jure Naturali Hipothetico*, *ſeu adventitio.*)

Troiakim ſpoſobem mieć można własność, gdy bowiem rzecz iakowa żadnego ieſzcze nie ma Pana, y niczyią nazwać ſię może, poſiadanie tey rzeczy (*occupatio*) czyni pierwſzy doſtąpienia własności ſpoſob; poſiadana od kogo, ieżeli właściwie mnie należy przywrocenie tey własności; (*rei ſuæ vindicatio*) drugi własności ſpoſob, na koniec y trzeci ſpoſob gdy choć cudza ieſt, ia iednak z tym czyia ieſt umowę uczyniłem

(*Pa-*

(*Pactum*) y on własności swoiey na mnie odstąpił.

Gdy zaś własność moię kto wydarł, albo wydrzeć pragnie, wtedy trzeci stopień Prawa właściwie naturalnego (*Jus naturale Belli*) początek bierze , ktory podaie sposoby, iakowemi zgwałcone Prawo ścigać, y iak zaczęte sprzeczki uspokaiać się maią. Owoż cała treść Prawa właściwie Naturalnego wyłuszczona, y pierwsza Jurisprudencyi część opisana.

Nad powinnym zachowaniem Prawa tego nie rozwodzę się,gdyż,światło rozumu znayduie na sercu Człowieka każdy opis wyryty; lecz zadziwienia mego zamilczeć nie mogę, gdy się Prawu Naturalnemu bardziey natężonym okiem przypatruię, iak z Prawem Boskim zgadza się. Lubo bowiem Temu, ktorego słowo z niczego nas stworzyło, y ktoremu to że żyiemy winniśmy,temu wszechmocnemu mowię, wolno było iakowe chcieć włożyć na nas Prawo, iesteśmy bowiem dziełem ręki Jego, a przeto posłuszeństwo wyrokiem Boskim, od nas koniecznie iest powinne, atoli y w tym niewy-

mo-

mowney dobroci Jego oczywiſty wydaie ſię dowod, kiedy nic nam nad ſiły naſze nie przykazuie, y owſzem to tylko zabrania, od czego nas ſame światło rozumu, y naturalny inſtynkt wſtrzymuie, iaśniey ſię ta prawda ukaże, gdy w poźnieyſzych liſtach, o materyi Edukacyi Duchowney mowa będzie, a teraz poniewaſz iuż widzieliśmy powinności Człowieka, gdyby przez niepodobieńſtwo od Towarzyſtwa innych był oddalony, idźmy daley, a zobaczmy iak w ſpołeczności żyć powinien, y iakie życia tego ſą przepiſy.

Ziednoczenie wielu a żeby wſpolną ſiłą, y wzaiemną pomocą tego doſtąpili końca, ktory wſzyſtkim pożyteczny, y od Natury ieſt powinny, czyli ſpołeczność, tak ieſt znaioma, że ani opiſywania, ani zalecenia nie potrzebuie, powinności tylko tego ſtowarzyſzenia ludzi, Jurisprudencya ukazuie, iakie zatym powſzechne wſzelkiey ſpołeczności ſą obowiązki, roſtrząſnąć przynależy w drugiey Jurisprudencyi części, *o Prawie ſpołeczności powſzechnym*. Złączenie woli do doſtąpienia

wſpol-

wſpolnego Dobra, ziednoczenie ſił, iako pośrzednicza potrzeba do utrzymania wſpolnego Dobra, nakoniec rożniących ſię potrzeb, kierowanie do nieprzerwania tegoż powſzechnego dobra, to ieſt prawdziwy wyraz związku ſpołeczności, bez ktorego wyobrażać ſię nie może. Cała zaś ſpołeczność uważana bydź powinna iako iedna oſoba moralna, ktora względem inſzych ſpołeczności ieſt to, co złowiek w ſtanie Natury względem innych ludzi: więc każda ſpołeczność ieſt wolna, niepodległa &c. y iako taka, uważana bydź ma w każdym ſtopniu, w iakim ią tylko światło rozumu odkryć może: a iako z ludzi ſkłada ſię Familiia, z Familii Narod, z Narodow świat cały, wſzędzie zaś ſpołeczność konieczna ieſt, obaczmy powſzechne ſpołeczności Prawo, iakie ma przepiſy w każdey ſpołeczności, a nayprzod na każdą Familią rzućmy oko, w trzeciey części Jurisprudencyi o *Prawie Domowym.* Stan domowy Człowieka na troiaki dzielić ſię może, na Stan Małżeńſki, Rodzicielſki, y Goſpodarſki. Mąż nad

żoną

żoną, Rodzice nad dziećmi, Gospodarz nad Czeladzią, maią sobie Prawo nadane od Prawa społeczeństwa, ktore, że z Prawa Natury, wypływa więc można powiedzieć, że Prawo ich na Prawie Natury funduie się. Gdy zaś stan Małżeński złączym z Rodzicielskim, albo Rodzicielski z Gospodarskim, albo na koniec stan Małżeński Rodzicielski y Gospodarski kiedy razem spoiemy, wyniknie społeczeństwo ktore *Familią* nazywamy. W tey zatym Jurisprudencyi części, wszystkich tych stanow Człowieka powinności rostrząsnąć potrzeba, ile na prawie właściwie Naturalnym, y na prawie społeczeństwa gruntuią się, Wszakci z tych samych, pierwsze obowiązki Familii, do Familii ukażą się, aże w Czwartey części *Prawa Narodowego* wszystkie Kraie uważane są iako Familie, iakie zatym iednego Kraiu powinności, względem drugiego bydź maią, dostatecznie dowiedzione bydź może, albo iaśniey mowiąc, Prawo Narodowe świat cały mniema bydź iedną Familią, każdy Kray osobą moralną składaiącą

też

też Familie; iakie zatym Prawo związku iedności y społeczeństwa bydź powinno, w tak znakomitey Familii, roſtrząſnąć potrzeba. Tu ſię wſzyſtko powtorzyć powinno, cokolwiek o Prawie właściwie Naturalnym wyżey wſpomnione było, we wſzelkich trzech tegoż Prawa ſtopniach, y wſzyſtkie Narody uważane bydź powinny, iako tyle oſob wolnych w pierwiaſtkowym ſtanie Natury będących, przeto Prawo Narodowe, rownie iako y Prawo Natury, ieſt Prawo powinne, powſzechne, nieodmienne, y wieczne.

Każdy zaś Kray czyli ieſt bogaty, czy ubogi, czyli wielki, czy mały, potęgę maiący, albo ſłaby, ſłowem, Deſpotyczny, Monarchiczny, lub Republikancki, rowny ieſt drugiemu, wolny, y niedependuiący od inſzego, maiący od ſamey Natury pozwolenie, ſtanowienia rządu, y zażywania wſzelkich ſpoſobow, ktore mu ſię zdaią bydź pożytecznieyſze, a iako człowiek odbieraiący własność innemu, gwałci Prawo Natury, rownież y Narod wyzuwaiący drugi, czyli z licznych poddanych, czyli z obſzernych Krain, czyli ną

koniec

koniec kładąc iakoweś pęta iego wolności, gwałci Prawo Narodowe, ani rozumieymy że zgwałcenie Prawa Narodowego, lubo kary nie ma dla siebie przepisaney, staie się bez-karne; błędliwe to iest mniemanie, przypatrzmy się bowiem dzieiom Narodu ludzkiego, a uyzrzym, iż (a) wywnętrzenie sił, strata ludzi, wyzucie się z Bogactw, zbyt iest małą karą, często bowiem w pośrzodku nay-pomyślnieyszych chwil, własney roboty gmachem, przywaleni zostaią, ale, tym o ktorych Pospolstwo mniema, że nie maią przyczyny obawiania, co się naysurowszą karą staie, to, ta hańba, ktora z samey czynności wynika, y nieoddzielna od niey wzgarda, potomność daleko sprawiedliwsza a niżeli wiek żyiący, ogłosi wszystkim, y zgwałcenie Prawa Narodowego, y ukaranie gwałciciela, wszakci nasz młodzieniec, iuż dostatecznie przez Historyą, poznał tę prawdę, ktorą codziennie doświadczenia stwierdzaią, y zawsze stwierdzać będą.

W tey

(a) Patrz Politique Naturelle Discours I.

W tey części Jurisprudencyi o Poselſtwach, o Traktatach, o Prawie woyny, o Tytułach y Prerogatywach Monarchow wſpomnieć potrzeba. Zwyczay bowiem w tym wſzyſtkim ſtał ſię Prawem, zatym oświecić y w tym potrzeba młodego, ktorego ſposobiemy do Rządow Kraiu, mniemałbym przeto tu potrzebne krotkie przebieżenie, Prawa na Traktatach funduiącego ſię przez X. Mably wydanego. (b)

Już więc Prawo Naturalne, ſpołeczności, Domowe, y Narodowe zakończone, a razem y *Jurisprudencya Naturalna*, zoſtaie ſię do roſtrząſania *Prawo Publiczne*, ktore ſkłada *Jurisprudencyą pisaną*, ta zaś Nauką młodzieży będzie czwartego Roku ſzkoły Nauk, opiſanie Jey iako też y Polityki poźnieyſzym zoſtawuię liſtom ażebym teraźnieyſzy zbyt nieprzedłużył.

(b; Le droit Public fondé ſur les Traittés par l'Abbé *Mably*.

LIST

LIST DZIEWIĄTY.

LUbo powinienbym przyſtąpić do opiſywania Nauki Polityki, ktora trzeciego Roku Szkoły Nauk rano uczona bydź ma, atoli abym opiſania o Nauce Prawa nie przerywał, przyſtępuię raczey do roſtrząśnienia Jurisprudencyi piſaney, w ktorey obiaśnia ſię Nauka:

O Prawie Publicznym.

DWoiakie ieſt Prawo Publiczne, Uniwerſalne y Partykularne. PRAWO PUBLICZNE UNIWERSALNE opowiada Prawa, y Powinności rządzącego, y rządzonych w powſzechności. PRAWO PUBLICZNE PARTYKULARNE, opiſuie Prawa y Powinności Ludzi, w każdym Kraiu, te obydwie części Prawa Publicznego powinny bydź u Nas uczone; ale nayprzod zacząć potrzeba od PRAWA PUBLICZNEGO UNIWERSALNEGO. Tu ieſt mieyſce ſzczegulniey roſtrząſnąć Prawa y Powinności rządzącego, y wza-

iemnie rządzonych, a to w troiakim ſtopniu: Nayprzod te co wynikaią w powſzechności z Natury rządu wſzelakiego: (*Jus Publicum Uniuerſale abſolutum*) względem Legislacyi, exekucyi, y dozoru praw; względem ſrzodkow ſłużących do utrzymywania ſił Narodu, iako to Urzędy, y Dochody Publiczne; względem celu każdego Narodu, to ieſt, całości publiczney, gdzie beśpieczeńſtwo y ſzczęśliwość publiczne uważać potrzeba; a to, nie przywiązuiąc ſię do żadnego Kraiu, albo ſpoſobu rządzenia, ale iakie ſą w powſzechności przepiſy uważyć potrzeba. Powtore te co wynikaią z ſzczegulnego rządu przez Kray obranego (*Jus publicum Univerſale Hipotheticum*) a ſtoſuiąc ſię do celu Edukacyi Narodowey, ſzczegulniey te, ktore do Rządu Rzeczypoſpolitych należą. Po trzecie, te co wynikaią ze Spraw Obywatelow, w ktorych zgwałcenie Prawa zachodzi, (*Jus Publicum Univerſale Belli, ſive modus, Jus ſuum in Civitate perſequendi*) y podanie ſpoſobow iakowemi

ma

ma bydź dochodzona Sprawiedliwość.
To iest cała treść Prawa Publicznego Uniwersalnego, ktore krotko w Szkołach Naszych uczone bydź ma, ażeby stało się pierwszym wstępem Polakowi do Prawa Publicznego Partykularnego, wszakci Prawo Natury dostatecznie wyłuszczone było pierwszego roku Szkoły Prawa, inne zaś iakośmy widzieli też same początki, też maią podziały, co y Prawo Natury, z małą tylko rożnicą co do okoliczności: bowiem w Prawie właściwie Naturalnym ieden Człowiek iak sam uważany, w Prawie społeczeństwa powinność każdey osoby tęż społeczność składaiącey opowiedziana, ażeby wolą y czyny tych osob tak można spoić, iżby zdawały się iednę tylko składać osobę moralną, ktore powinności w Prawie Domowym, iaśniey ieszcze w każdym stopniu społeczeństwa obiaśnione, Prawo Narodowe, Prawo Publiczne toż powtarza, wszędzie bowiem iedneż przepisy, iedneż powinności znaydzie ten, kto z pilnością chce przypatrywać się Jurisprudencyi.

Po ſkończonym Prawie Publicznym Uniwerſalnym, naſtępuie Prawo Publiczne partykularne ktore nazwać ſię właściwie może dla nas PRAWEM POLSKIM, a iako widzieliśmy, że wſzelkie gatunki Prawa na trzy dzielą ſię podziały, (*Jus Absolutum, Jus Hypotheticum ſeu Adventitium, & Jus belli ſeu læſionis*) tegoż y w Prawie Polſkim trzymaymy ſię ſposobu, wſzakże te Prawo albo cały Kray ma za Cel, albo Obywatelow, Osoby, y Maiątek, albo czyny tychże Obywatelow. Ten troiaki podział prawa rozważmy, a całą treść w ſiedmiu Woluminach obſzernie napisanego Prawa przed oczy ſobie wyſtawiemy.

PRAWO

Publiczne Partykularne czyli Prawo właściwie Polſkim nazwane ma za cel:

do pag 121.

- albo Cały kray
  - 1. Prawa do utrzymania Rządow kraiowych.
    - Uſtawy wewnętrzne.
      - Forma Rządow
      - Ubeſpieczenie wiary S. panuiącey.
      - Spoſob Elekcyi y Koronacyi Krolow.
      - Spoſob Seymowania &c:
    - Uſtawy zewnętrzne.
      - Traktaty z poſtronnemi.
      - Poſelſtwa do nas y od nas.
      - Sądy pograniczne.
  - 2. Prawa do utrzymania y rozrządzenia Intrat kraiowych.
    - Podatki.
    - Cła.
    - Manufaktury.
    - Jntrata z Dobr Rzeczypoſpolitey.
    - Kmmiſſye tego doglądaiące.
  - 3. Prawa Generalne, Krola y Obywatelow tyczące ſię w powſzechności,
    - Krola.
    - Senatu.
    - Stanu Rycerſkiego.
    - Duchowienſtwa.
    - Woyſka.
- Albo Obywatelow Oſoby y maiątek
  - 4. Prawo Partykularne w ſzegulności kogo tyczące ſię.
    - Woiewodztw, Ziem y Powiatow.
    - Miaſt y Miaſteczek.
    - Kmieciow y Chłopow.
    - Luźnych, lub ſłużących ludzi.
    - Oſob w ſzczegulności, naprzykład nadgrody albo ukarania Piotra &c:
- Albo czyny tychże Obywatelow.
  - 5. Prawo Sądowe dla utrzymania ſprawiedliwości między Obywatelami uſtanowione
    - Prawo Szlacheckie. Prawo Mieyſkie. ato
      - wSprawach Cywilnych.
      - w Sprawach kryminalnych.
      - w Uſtanowieniu iurysdykcyi ſądowych.
    - Prawo duchowne tyczącesię
      - Oſob ſwieckich.
      - Oſob Duchownych

Z tych więc trzech podziałow rodzi ſię pięć Pierwiaſtkowych części, ktore na wiele innych znowu mogą bydź dla iaśnieyszego poięcia podzielone, ale lubo mam ie opisane, mniey potrzebne tegoż zdaie mi ſię tu przyłączenie, doſyć aby na pierwſzy zaraz weyzrzeniu zobaczyć można iakowe części Prawo Naſze Polſkie w ſobie zamyka, y co w tym Prawie zrozumieć młodzież Naſza ſtarać ſię powinna, a ta Szkoła Prawa Polſkiego na dwie części dzielić ſię będzie; Pierwsza dla Młodzieży Szlacheckiey, druga dla Mieszczan; obaczmy co w każdey uczyć będziemy.

Prawo Polskie Szlacheckie.

Ażeby można młodzież Polſką łatwo Prawa Oyczyſtego nauczyć, zdaie mi ſię, że nayprzod zacząć potrzeba od ułożenia inakszego Praw naſzych, porządnie bowiem co do iakiey materyi należy wytłumaczyć, w potrzebie wynaleść, dziſiay iak rzeczą ieſt trudną? mamy Inwentarz Konſtytucyi

to prawda, ale czyli ten doſtatecznie ieſt zebrany, ażeby wſzyſtkie Prawa w nim ſię znaydowały? niechay Ci powiedzą, ktorzy uſtawicznie naylepiey go wartuiąc mogą bydź w ſtanie ukazywania omyłek y opuſzczenia Jego. Ja zawſze wracam ſię że gdyby Prawa naſze były przepiſane, a to takowym ſposobem, aby gatunkami ie ułożyć, wielkaby ſtała ſię, dla młodzieży przyſługa, dla pilnuiących Prawa ſkrocenie pracy, w ſzukaniu dla Sędziow większa łatwość: *Naprzykład* gdy przypada Sprawa o Sukceſſyą, albo o działy, ſkoro wſzyſtkie o tey materyi Prawa przed oczyma ſą Sędziego, Exekucyi myśli Prawa łatwiey Sędzia dopilnuie, ale obſzerniey o tey Materyi piſać nie ieſt tu mieysce, doſyć ieſt ukazać potrzebę; przyſtąpmy raczey do uczenia młodzieży, a te ułożenie Prawa iakby już zrobione mniemaymy.

ſA nayprzod iako Polak niechay ſię nauczy iakie ſą Prawa do utrzymania rządow Kraiowych, ktore iakośmy widzieli, że na wewnętrzne y zewnętrzne

dzieią

dzielą się ustawy, pierwsze to wszystko cokolwiek *Formam regiminis* zamyka wyłuszczyć powinny, a nie tylko te Prawa, ktore dzisiay są w zachowaniu, ale Nauczyciel opowiedzieć powinien, iakowe dawniey były, ktore są w tey materyi zniesione, y przyczyny dla czego, daley postępuiąc, gdy do ustaw zewnętrznych przystąpi, nie tylko ceremoniały przyimowania Naszych Postow, albo Cudzoziemskich u Nas opowie, Sądow Pogranicznych sposob y przepisy onychże obiaśni, ale Historyą wszelkich Traktatow,. ktore Polska z ktorą Potencyą czyniła, starać się będzie krotko, ale dostatecznie opowiedzieć, przyda y te w ktore lubo Polacy nie wchodzili, ale skutki tychże Traktatow kraiowi Naszemu pomocne lub szkodliwe były. Ytym sposobem Nauczyciel wszelkie 5. części, na ktore Oyczyste Prawo iest wyżey podzielone, przebiegaiąc iak naydostateczniey tłumaczyć powinien, wszędzie przypominaiąc młodzieży to, co Historya Narodowa, czyli Zagraniczna uczy nas, á co służy dla obiaśnienia praw Naszych.

Tu

Tu bowiem ieſt mieysce, ażeby młody poznał, iakowe ſą Kraiu Naſzego przepisy, dla czego ſtanowione były, albo dla iakiey przyczyny odmienione, lub zniesione zoſtały.

Gdy zaś do tłumaczenia Praw ſądowych przyſtąpi. Ponieważ troiakie ſą Juryzdykcye Sądowe, SZLACHECKiE Grody, Ziemſtwa, y Trybunały; MIEYSKIE Sądy po Miaſtach, Referendarya, y Aſſeſſorya; SĄDY DUCHOWNE Konſyſtorſkie, y Nuncyaturſkie, a zatym zaczyna ſię tu troiaki podział Prawa Sądowego, Prawo Sądowe Szlacheckie, czyli Ziemſkie *Jus Terreſtre.* Prawo Mieyſkie, *Jus Civitatense* y Prawo Duchowne *Jus Eccleſiaſticum:* a lubo *actor ſequitur forum rei*, atoli że ſą niektore Sprawy, co maią wyraźnie wyznaczone Jurysdykcye, gdzie ſię ſądzić maią: naprzykład Dzieſięciny, a zatym gdzie iakowa Sprawa ma ſię ſądzić, tu ſię obiaśnić powinno, a z tego obiaśnienia wynikaią, troiakie Prawa ſądowego przepisy, dla Szlachty, dla Mieszczan, dla Duchownych.

Cokol-

Cokolwiek zatym Prawa Sądowego Szlacheckiego tylko ſię tycze, w tey Prawa Polſkiego Szlacheckiego Szkole uczone bydź powinno,a nayprzod zacząć od terminow, czyli po Łacinie, czyli po Polſku zażywanych, ktore młody rozumieć koniecznie powinien. Potym tranzakcyi wſzelkich opisy obiaśnić, daley poſtępuiąc tak całą naukę iasno wyłuſzczyć potrzeba, ażeby na czym ſprawiedliwość zawiſła z łatwością poznał. Wielorakie ztąd pożytki wypłyną, bowiem prawnych ſporow umnieyſzy ſię, kiedy każdy pozna co ieſt Prawem pozwolonego, mniey uczeni Juryści nie tak łatwo potrafią uwikłać w koszta prawne prawuiących ſię, na koniec młody Szlachcić gdy na iakową ſądową Juryzdykcyą wezwany będzie, pozna ſzacunek tey Nauki.

O Prawie mieyſkim zaraz mowić będę, lecz wprzod o Duchownym krotko tylko wſpomnę. Duchowny dwoiaką oſobę na ſobie wyraża; Duchownego, y Obywatela,a iako ſam Bog przykazał oddawać co ieſt Boſkiego Bogu, co ieſt Ceſarſkie-

ſarſkiego Ceſarzowi, Duchowny przeto w obowiązkach ſwoich iako Duchowny, prawu Duchownemu, iako Obywatel, prawu Swieckiemu, podległy bydź powinien, a zatym czyli ieſt oſoba Swiecka czyli Duchowna w ſprawie właścicwie świeckiey do Sądow świeckich należy, iako wzaiemnie w ſprawie właścicwie Duchowney do Juryzdykcyi Duchowney. Ale ſamo Prawo Duchowne, *Jus Eccleſiaſticum* dwoiakie ieſt, iedno ktorego wiadomość tylko Duchownym potrzebna y o tym w Edukacyi Duchownych mowić będziem, drugie ktore y świeckim Ludziom wiedzieć przynależy, iako to *de Jure Patronatus*, *Succeſſio poſt demortuos Eccleſiaſticos &c.* na końcu zatym Szkoły Prawa Polſkiego y w tym Młodzież Naſza obiaśniona bydź powinna, a żeby zupełnie Naukę Prawa zakonczyła. W trzecim liście gdym o Edukacyi Mieſzczan mowił do teraźnieyſzego, odeſłałem Naukę Prawa dla nich potrzebnego, więc do opiſania teyże przyſtępuię.

Prawo

Prawo Polſkie Mieyſkie.

Mieszczanom że ieſt koniecznie potrzebna Nauka Prawa nikt przeczyć nie może; a iako wyżey widzieliśmy, że każde Prawo początek ſwoy bierze z Prawa Naturalnego, tak ażeby gruntownie Mieszczanie w Prawie wyuczeni byli, zacząć powinni od tegoż Prawa, a przeto naznaczaiąc Rok ieden Nauce Prawa dla Mieszczan, ſtaraymy ſię to pomieścić co im będzie potrzebnego, zatym czas cały Nauki niechay tak będzie podzielony, zrana Juryzprudencya Naturalna, po obiedzie Juryzprudencya piſına, niech będzie uczoną: krotko przebiegniymy te obydwie Nauki.

Jako według politycznego RzeczyPoſpolitey Naſzey układu, Mieszczanie nie ſkładaią ſtanu do Rządow y ſtanowienia praw należącego, przeto oſobną Szkołę Prawa mieć powinni! a gdy nie tak obſzerne poznanie Prawa ieſt im potrzebne w Juryzprudencyi, zatym Naturalney Prawo właściwie Naturalne, kto-

re

re gruntem wſzelkich Praw, ieſt krotko ale iasno im ukazać, toż uczynić y w drugich Juryzprudencyi Naturalney częściach należy, a gdy Prawo Narodow opiſywać im będziem, nie trzeba zaniedbać Praw y zwyczaiow handlownych, wſzakci te im ſą potrzebnieysze, aniżeli wiadomość o Poſelſtwach, o Tytułach, o Prerogatywach Monarchow &c. Żądałbym aby na końcu dodać Hiſtoryą handlu, ale takowego handlu, ktory nam ieſt zwyczayny, iakie Towary zkąd wychodzą, iakie manufaktury, gdzie ſię znayduią &c. bowiem Edukacya publiczna mieć powinna koniecznie oko na to, aby tylko co potrzebnego y pożytecznego każdemu Obywatelowi według ſtanu y kondycyi Jego było udzielone.

Jurysprudencya pisana co po obiednich godzinach uczona; nayprzod zacznie od opowiadania Praw Kraiowych Mieſzczanom ſłużących, daley poſtępując Prawo publizne Uniwerſalne, na końcu Prawo Sądowe Mieyſkie wytłumaczy. Ukaże im co to ieſt Prawo Chełmińſkie, lub Magdeburſkie, trudności

ści ſtopniami idąc ułatwi , ukaże drogę iakowych Autorow rezolucyi trzymać ſię maią: Słowem ſkrocaiąc prace całą Naukę Prawa im obiaśni w takowym ſtopniu, aby pożytecznemi, roſtropnemi, y ſprawiedliwemi ſtać ſię mogli. Przy dokończeniu Jurysprudencyi krotkie zebranie całey dwoletniey Nauki prawa dla Szlachty, roczney zaś dla Mieszczan Nauczyciel uczynić nie zaniedba, ażeby całą naukę Prawa w iednym widoku uczącym ſię ukazać.

Już więc zupełne opisanie Nauki Jurysprudencyi naſtąpiło, a żeby zaś dokończyć Edukacyą Szlachecką ieſzcze nam brakuie roztrząśnienie Polityki, y ſposobu powtorzenia ſiedmioletniey Nauki młodzieży Szlacheckiey: co będzie materyą przyszłego liſtu.

LIST DZIESIĄTY.

BYdź ſzczęśliwym ieſt to chęć każdego Człowieka, ale ułatwić ſpoſoby do doczeſnego uſzczęśliwienia, dobry tylko ſpołeczności Rząd potrafi. Lecz na czym ten dobry Rząd zawiſł? to ieſt trudność, ktorę Przezacni Mężowie, rozwiązać powinniście młodym Polakom Waſzey opiece poruczonym, a żeby w dalszym życia przeciągu, gdy ſię publiczney uſługe poświęcą, wiedzieli iakowych trzymać ſię maią przepisow. Młody w Naukach wydoſkonalony może bydź rozumnym Człowiekiem, ale aby ſtał ſię pożytecznym Obywatelem, odkryć mu potrzeba to wſzyſtko cokolwiek kray Oyczyſty, y Sąſiadow obroty, pożytecznego, lub Szkodliwego przynieść mogą; ſłowem, ukazać przynależy umieiętność Rządu, a zatym Naukę Polityki, ktora ponieważ ieſt rownie z Jurysprudencyą częścią Nauki moralney, razem uczona bydź powinna, gdy przeto w trzecim Roku Szkoły Nauk po obiedzie Jurisprudencya Naturalna uczo-

na będzie, rano obiaśniaymy Politykę do ktorey opiſania przyſtępuię.

O Polityce.

Nie masz tak podłego konſztu lub rzemiosła, ktoryby nauczenia ſię nie potrzebował, a zacożby nauka rządzenia, umieiętność tak trudna bez obiaśnienia pierwſzych początkow obeyść ſię miała? y czy można tę naukę umieć bez uczenia ſię? konieczność zatym uczenia Polityki nazbyt ieſt iasna, ażeby dowodzenia potrzebowała: ale co przez Politykę rozumieć mamy, nayprzod roſtrząśnieymy. Jeżeli Nauka rządzenia ludźmi, ma uczyć, iak ich zwodzić; ieżeli ſamolowki zaſadzaiąc mniey bacznym zażywa ich iako ſprężyn, do dopięcia wynioſłego y nieprawnego Samowładztwa; ieżeli nakoniec nieſzczęśliwość wſzyſtkich, ma ſię pierwſzym ſtać ſzczeblem, uſzczęśliwienia wynioſłego Mocarza, lepiey tę Naukę wygluzuiemy zupełnie z pamięci ludzkiey, przez to bowiem Nam ſamym, y całe-

mu

mu Rodzaiowi ludzkiemu, znakomitą uczynim przysługę. Ale gdy Polityka nam poda sposob uszczęśliwienia Kraiu całego, stanie się Nauką pożyteczną; albowiem szczęśliwość każdego w szczegulności nastąpić nie może, ieżeli wprzod szczęśliwość w powszechności nie będzie, a przeto, gdy przykładamy starania w doprowadzeniu do ostatniego kresu szczęśliwość całego Narodu, przysługę każdemu Obywatelowi okazuiem. Wszystko zatym co tylko potrzebne y pożyteczne bydź może Kraiowi, tym się polityka zatrudniać powinna, a skoro inszy cel ma przed sobą, wtedy nie Polityką, ale szkodliwym y kary godnym Machiawelstwem nazwane bydź powinno "Zaden Kray nie może bydź uszczę-
"śliwiony, ieżeli Prawami Natury nie
"będzie rządzony, ktore zawsze prowa-
"dzą do cnoty; Zaden Panuiący nie może
"bydź wielkim, mocnym, y szczęśliwym,
"ieżeli niewłada sprawiedliwie, rozsądnym
"ludem. Te są prawdziwe początki zgo-
"dnego związku społeczności, ktore

Rząd

(a) Politique Naturelle Preface.

"Rząd Kraiowy zaſzczepić powinien (a) a zatym Rząd Kraiowy; przeniknienie w przyszłych czaſach ſzkodliwych, lub pożytecznych przypadkow; kierowanie wolą Obywatelow,do wſpolnego uſzczęśliwienia; ſpoſob rządzenia ludźmi; to wſzyſtko, y cokolwiek z tego wypłynąć tylko może, zaraz myśl naſza wyobrażać ſobie powinna, ſkoro politykę kto wſpomni: to ieſt iasny y prawdziwy wyraz tey Nauki, inſze mieć o niey mniemanie, ieſt to albo ią nie znać, albo chcieć powłoką fałszywą, obmierzić człowiekowi właſne uſzczęśliwienie.

Nauka Polityki na trzy dzieli ſię części (b) opiſuie bowiem, albo rząd wewnętrzny Kraiu, czyli ſposob ułożenia y przyprowadzenia do ſkutku,to wſzyſtko, co może lud uczynić ſzczęśliwym; albo rząd zewnętrzny tegoż Kraiu, czyli to wſzyſtko, co bydź może pomocą, aby Kray uczynić kwitnącym; albo nakoniec użyteczne wſparcia, lub przeciwne zawady, ktore iednemu Narodowi inſzy Narod uczynić może, czyli, obiaśnie-

nie

(b) Science du Gouvernement par Mr. Real.

nie Interesow Mocarzow Europy, ktore ſą Kraiowi pomocne, lub ſzkodliwe, to ieſt krotkie całey tey Nauki wyłożenie, roſtrząśnieymy każdą część.

Ze ieſt Rząd potrzebny, światło Rozumu, ſpołeczeńſtwa związki y początki Prawa, nam to iaſno odkryły. Lecz co to ieſt Rząd?, y wieloraki ieſt? na pierwſzym wſtępie polityki objaśnić potrzeba. Co to ieſt Rząd abſolutny? co Monarchia? co Rzeczpoſpolita? ukazać; a iako Polakow, Przezacni mężowie edukuiecie nad Rządem z Monarchyi y Rzeczypoſpolitey zmieſzanym, (gdyż taki u nas ieſt) naywięcey rozſzerzyć ſię potrzeba. Nie ieſt to ieſzcze ułatwioną trudnością między Politykami, ktory ſpoſob rządzenia ieſt naydoſkonalſzy? y podobno nigdy nie będzie *wſzelkie bowiem ſpoſoby rządzenia maią ſwoie zaſzczyty, y wady.* Ludzie Prawa y tych Rządow opiſy ſtanowili, iakże mogą dać dziełom ſwoim, ten doſkonałości zaſzczyt, ktorego Człowiek ſam przez ſię wżadney okoliczności w oſta-

tnim

tnim ſtopniu doſtąpić niemoże. „ By-
„ ło by dobrowolnie chcieć ſię zwodzić,
„ żeby pragnąć znaleść doſkonałość w
„ w iakieykolwiek formie Rządu - - -
„ - - Nayroſtropnieyſzy ieſt ten, co
„ zawſze ſam nad ſobą ma czułe ſtara-
„ nie, z pilnością utrzymuiąc, ſporzą-
„ dzaiąc, tę machynę, ktorą czas nad-
„ wątla, nieznacznie trawi, y odmie-
„ nia - - - - Gdy ieſt Poſpolſtwo złe,
„ zepſute, y rozpuſtne, władza niema
„ doſyć ſiły; gdy ieſt niewolą przygnę-
„ bione, traci całą dzielnosc. Prawa
„ kiedy ſą wzgardą okryte, wſzyſtko ieſt
„ w nierządzie, nazbyt niewolnicze do
„ nich przywiązanie, w wielu przypad-
„ kach może ſię ſtać ſzkodliwe; ktoż
„ o tych Przypadkach będzie decydo-
„ wał? oto rozſądek, a gdy go na po-
„ moc wezwać niemożem, moc albo
„ potrzeba; oneć to z łona kłopotow,
„ częſtokroć rodzą znakomitą pomoc,
„ w gwałtowney niewoli, wſkrzeſzaią
„ zemścicielow, y Obrońcow ſwobod;
„ y uciſkaiące nieſzczęście, potrafią od-
„ mienić w publiczną ſzczęśliwość.

„ Więc' gdy w rowney wadze, będzie
„ władza, y wolność, wyniknie rząd
„ dobry. Przeto nazwieymy go iak
„ chcemy, ten tylko będzie dobry, kto-
„ ry może uszczęśliwić większą część
„ ludzi, iemuż podległych: dosiągnie
„ zaś celu, zostawuiąc Obywatelom te
„ sprawiedliwą wolność, ktora każdemu
„ pozwala własną zatrudniać się szczę-
„ śliwością, niekrzywdząc publiczney
„ y wspoł Obywatelow. (*c*)

A zatym opisuiąc wszelkie sposoby rządow młodemu Polakowi, ukażmy iakowe ich są defekta, ale sposobu rządzenia żadnego nad nasz nieprzenośmy. Są niektore uprzedzenia myśli, ktorym sprzeciwiaiąc się, niezliczonych nieszczęść gromadę w korzyści odbieramy. Z liczby tych można rachować przywiązanie Narodu, do iakiego sposobu rządu. Turczyn wolności, Anglik iedynowładztwu, zawsze sprzeciwiać się będą. Mogę y ia w liczbę tych uprzedzonych bydź poczytanym, ale nad Stan

Repu-

(c) Politique naturelle discours II § 21.

Republikanta ſzczęśliwſzego niewidze y każdy Obywatel zdaiemi ſię aby był dobrym Obywatelem, ſpoſob Rządu kraiowego za naylepſzy ſądzić powinien; zaſiągnieymy przykładow z Hiſtoryi, a obaczemy, że każdy Narod wtedy upadł, kiedy ſwoim przeſtał bydź Narodem; Lacedemonczykowie gdy przeſtali bydź Synami Likurga, Sparta upadła; Rzym przeſtał bydź Rzymem, ſkoro Rzymianami Barbarzyńcy bydź poczeli. Nie Forma rządzenia czyni kray ſzczęśliwym, ale utrzymywanie rządu wewnętrznego w kraiu. Doſtąpiemy tego przez związek między częściami Ciało polityczne ſkładaiącemi, y przez obrone we wnętrzną dla utrzymania ſzczęśliwości, y Pokoiu. Pierwſze czworakim ſpoſobem ſtać ſię może: nadgrodą Cnoty; karą wyſtępku, względem na wſzyſtkie Stany, aby ieden drugiemu był pomocą y obroną, na koniec zaſzczepieniem miłości Oyczyzny w ſercach Obywatelow. *Szczęśliwość* y pokoy wewnętrzny utrzymapowinniśmy od Obywatelow y od Są-

ſiadow: od Obywatelow, uſtanowieniem Subſeliow na uſpokoienie ſporow między Obywatelami, w ktorych ſprawiedliwość bydź powinna rowna dla wſzyſtkich, prętka y niekoſztowna: od Sąſiadow, uſtanowieniem obrony kraiu przez Zołnierzy zawſze utrzymywanych y przez Obywatelow do ſłużby Zołnierſkiey przyuczonych.

Spoſoby do utrzymania teyże obrony bardzo łatwe, chęć dobrowolna Obywatelow ſłużenia Oyczyźnie bez żadney nadgrody, albo dobrowolne uſtąpienie od tychże Obywatelow pewney części intrat ſwoich dla zyſkania teyże obrony, przez uſtanowienie Podatkow ktore bydź powinny, wſpoſobach rownie dla wſzyſtkich, łatwe, y nieuciążliwe; w wybieraniu niekoſztowne, w zażyciu, ſzczegulnie dla dobra powſzechnego kraiu, y Obywatelow obracane, gdyż nato ſą poſtanowione, y od Narodu pozwolone.

Gdy zatym ta pierwſza Polityki część obiaśniać ſię będzie, termina generalne,

przystosowywać zawsze potrzeba do kraiu naszego. Defekt to iest wszystkich Politykę opisuiących, iż chciawszy się stać uniwersalnemi, nie tak są pożyteczni, iak bydź by mogli. Nieznaydą się dwa Narody ażeby mogły iednakowemi bydz rządzone przepisami, a iakże dla wszystkich powszechne wynaleść można? Polakow, Przezacni Mężowie, nie Hiszpanow, ani Francuzow, Edukacya waszey pieczy polecona, niechay zatym umieią Politykę w tym Stopniu, w ktorym potrzebna iest Polakowi, y zniey każdy, niech tylko tyle umie, ile potrzeba Oyczyzny wyciąga, a pożytecznieyszym stanie się, aniżeli ten, ktoryby umiał wszystkie insze, procz narodowey.

Widzieliśmy iakowe sposoby podaie Polityka, ażeby spokoyność w kraiu wewnętrzną utrzymać, lecz ta spokoyność a przez to y szczęśliwość Obywatelow bez rządu zewnętrznego czyliż się utrzyma? w tey zatym drugiey Polityki części, uważmy to wszystko, co bydź może pomocą, aby kray uczynić kwitnącym

cym: roztrząśnieymy zatym siły, y dostatki kraiowe, wszak ci te są pośrednicze węzły, ktore wewnętrzny związek z innemi kraiami utrzymuią. Bezwątpienia naylepszy Rząd, chociażby y Rzeczypospolitey Platona, musiałby upaść, ieżeli sztucznych sąsiadow sideł nie strzegąc się, sam wsobie niemiałby sposobu utrzymywania sił wewnętrznych, ktore staiąc się obroną zewnętrzną, są oraz pierwszą pomocą, aby lud szczęśliwy mogł uczynić kray kwitnącym, a przypatrywanie się tym siłom kraiowym, pod dwoiakim pozorem uważmy: w czasię pokoiu, wczasie woyny. W czasie pokoiu, uważyć potrzeba, ażeby obrona kraiu miała proporcyą do wielkości, y ludności kraiu; iako bowiem w ciele ludzkim, ieżeli iedna część nazbyt iest wielka, w proporcyi drugich, ginie ta łatwa, y wspolna między Członkami pomoc, owa wilgotność żywiąca całe ciało, nazbyt ku iedney obrocona części, drugie suche, chude, mizerne zostawia; y na mieysce kształtney proporcyi, rażą-

ca oko ſzpetnoćć układu naſtępuie: toż ſamo w ciele politycznym kraiu dzieie ſię, nad proporcią ludności utrzymywany Zołnierz, ſtaie ſię nazbyt uciązliwy całemu kraiowi. Tu ieſt mieyſce, roſtrząśnienia wſpolney proporcyi, części całego ciała politycznego ſkładaiących, ażeby iedna nad drugą, niebyła mocnieyſzą obfitſzą, a zatym zrywaiącą ten związek, na ktorego dobrym układzie wſzyſtko zawiſło,

Gdy zaś ten nieſzczęśliwy pożar zaymie ſię u ſąſiadow, albo u nas, ktorzy bezroſądne ludzi mniemanie nazwało Woyny imieniem, ale ktory w ſamey iſtocie, plagą narodow, zwać ſię powinien, i..k ſię ſprawować kray naſz ma wtedy uważyć potrzeba ? Rzeczypo'politey co ieſt pozyteczniey ſzego, pokoy, czy Woyna? a zatym co ſobie obierać powinna, a iako brzmiące dzwony, ażeby piorunową oddaliły chmurę, dzwiękiem ſwoim nim ſię ona zbliży, odezwać maią, podobnież negocyacye, woienną chmurę zdaleka przeyrzawſzy, oddalać powinny. Lecz

gdy

gdy los fatalny ſkutku nie pozwoli, użytym z roſtropnością ſrzodkom; iak ſobie poſtępować? czyli Zagranicznych auxiliarnych Woyſk pomocy zaciągać? y z tego ſpoſobu wynikaiącym złym konſekwencyom poddać ſię? roſtrząſnąc należy.

Siły kraiowe, ſą pomocą Narodowi; ażeby mogł bydź kwitnącym, ale doſtatki kraiowe ſą pierwſzym początkiem; ſą utrzymywaniem, y konieczną potrzebą: te zaś dwoiakie bydź mogą, że zrźodeł produkcyi kraiowych, albo ze zrźodeł Zagranicznych.

Nayobſitſze Bogactwa ſą te, ktore wewnętrznie kray z produkcyi ſwoich mieć może, ale co też produkcye ſtwarza nay-pierwſzą bydź powinno uwagą żyzna roła, umiarkowane powietrze, laſem y cierniem, pokrzywami y oſtem, okryły by całą Ziemię, gdyby Człowiek pracowitym ſtaraniem, pożytecznych naſioń niewrzucał w łono Ziemi; chcieć zatym aby kray był obfity, potrzeba ludzi, ktorzy teyże obfitości ſą pierwſzą przyczyną; a zatym ludność pierwſzym, y

nay-

nayprawdziwſzym ieſt bogactwem kraiowym, wſzyſtko zatym co ieſt pomocne, lub ſzkodliwe teyże ludności, uważyć potrzeba, ażeby można ſzkodliwe oddalać, a pomocne rozkrzewiać.

Praca tych Ludzi, to ieſt Rolnictwo, co ieſt drugim Bogactwem, wſzelkie uprzątnione mieć powinna zawady, ażeby ten obfity z Plonu Ziemi ſkarb kraiowy, coraz więcey mogł bydź pomnożony. Zamiana produkcyi, rodzi Handel wewnętrzny, ktory dał początek manufakturom; a zatym y te trzecie bogactw kraiowych zrźodło doſtatecznie opiſać potrzeba. Tu ieſt mieyſce do roſtrząśnienia tey Polityczney kweſtyi, czyli dobywanie Kruſzcow byłoby kraiowi naſzemu pożyteczne, y czyli ſtrata ludności, opuſzczenie rolnictwa, &c. mogą bydź nadgrodzone, ſzperaniem we wnętrznościach Ziemi?

Zrzodła Produkcyi kraiowych, ſtaią ſię drogą, do ſprowadzenia Narodowi bogactw innych Narodow. Naypierwſzym bowiem związkiem Narodow,

była

była zamiana; odmienności pozycyi Ziemi, ſprawia odmienne produkcye, ktorych Handel udziela wſzyſtkim. Polſka Chleb inſzym Narodom daiąc, bierze w zamian od nich, to, czego Ziemia rodzić u nas niepotrafi; iak zatym ten handel ma bydź czyniony, aby ſtał ſię Oyczyznie naſzey pożytecznym, uważyć należy. Nim zaś ta drugi Polityki część będzie zakończona, ſzukaymy ſpoſobu, ażebyśmy mogli Oyczyznę naſzą zawſze widzieć ſzczęśliwą, y kwitnącą; łatwe to ieſt do doſtąpienia; przypatrzmy ſię bowiem z iedney ſtrony, ſpoſobom ktoremi kraie wzroſt biorą, ktoremi go utrzymuią, ato aby w kraiu naſzym do ſkutku przyprowadzać; z drugiey ſtrony, przyczyny y ſtopnie iakowemi kraie upadły, ażebyśmy ſię tego ſtrzegli, przykłady z Hiſtoryi, Młodzieży naſzey przypominaymy, a ieſtem pewien, gdy doſtatecznie w tym zoſtaną Polacy oświeceni, iż zwiękſzą pilnością, ſtrzedz będą całości Praw, własną ſzczęśliwość znayduiąc, w uſzczęśliwieniu Oyczyzny.

Nako-

Nakoniec trzecia część Polityki, intereſa Mocarzow roſtrząſa, a te ſą troiakie; Rzeczypoſpolitey naſzey ſąſiadow naſzych, y całey Europy. Pierwſzych wiadomość że ieſt powinna, ktoż przeczyć moze? Sąſiędzkie dwoiakie, iedne ſię do nas ſtoſuią drugie nie; tych zatym w ktore my wchodziemy wiadomość, koniecznie potrzebna. Nakońcu całey Europy Mocarzow intereſa, ſą albo cale nas, ani ſąſiadow naſzych nietyczące ſię: albo nas ſamych, albo Sąſiadow naſzych, Wſzyſtkie zaś Sąſiadow intereſſa albo ſię do nas referuią, albo iakowąś maią influencyą do intereſſow Oyczyzny naſzey, albo ſtaią ſię cale oboiętne. Przełożeniem zatym tych wſzyſtkich intereſſow zatrudni ſię ta trzecia Polityki część uważaiąc wſzędzie, aby doſtatecznie obiaśnić to wſzyſtko, co Polakom do wiedzenia koniecznie ieſt potrzebne.

Koncząc zaś opiſanie Polityki przydaymy y te krotką lecz prawdziwą uwagę. - - - „ Niemaſz takiego gmachu, ażeby namiętności ludzkie nie mogły go

„ nadwątlić: niemasz Praw tak mądrych
„ a przytym y tak ostrych, aby podey-
" ście, y gwałtowność, niemogły wy-
„ kręcić, albo przełamać. Rozum Czło-
„ wieka, niemoże dostatecznie przewi-
" dzieć, odwrocić, okoliczności, przy-
„ padki, y Rewolucye, w ktore los, kray
„ nieszczęśliwy wplątać może; skryte
„ namiętności, iako woda, pozorną
„ spokoynością, podrywaią brzegi, y
„ walą naygruntownieysze twierdze. -
„ - - Bowiem szczęśliwość trwała Na-
„ rodu, pewnie umocnić się niemoże, tyl-
„ ko, na obiaśnionym rozumie, na szcze-
„ rym przywiązaniu do Oyczyzny, na
„ miłości Dobra publicznego, na do-
„ brych obyczaiach, y na cnocie. Lu-
„ dzie bezrozumni y złych Obyczaiow,
„ iuż są przeznaczeni, stać się kiedyżkol-
„ wiek niewolnikami, (d)

Na dokończenie zupełne Edukacyi młodego Polaka, zostaie się ieszcze do opisania ostatni stopień nauki iego, to iest czwartego roku Szkoły Nauk, rano nastą-

(d) Politique naturelle Discours II. § 19.

naſtąpić ma powtorzenie ſiedmioletniey Nauki; ſpoſob tego obaczmy. Jak łatwo ieſt młodemu nauczyć ſię, z rowną łatwością y zapomnieć moze; atoli, nie tak zupełnie, ażeby krotkie przypomnienie, nie miało mu pamięć przywrocić, tego, czego ſię raz nauczył. A lubo poſtanowiliśmy w liście ſzoſtym, tygodniowe powtarzanie dawnieyſzych nauk, co mieſiąc Examina tych nauk, ktorych ſię uczą; na końcu zaś Roku generalne examina, atoli, aby grutowniey te przypomnienie działo ſię, oſtatni Rok nauki młodego nato wyznaczmy, a iako każdey Szkoły nauczanie ażeby według Waſzych Przezacni Mężowie przepiſow, dobrze y gruntownie działo ſię, dopilnować powinnością ieſt Prefekta, czyli Rządcy Szkoł, ktore doglądanie ażeby mogł dobrze wypełniać, Sam też nauki umieć muſi, przeto w Szkole przypominania on zawſze przytomny bydź powinien, a te przypominanie, dziać ſię ma przez Nauczycielow każdey nauki, ktore krotko zebrane bydź maią, aby ſame tylko treść przypomi-

nać.

nać. W Geografii rozdział kraiow, y Rządy ich; w Historyi, Epoki znakomitsze, y każdy z uczących wspomni to, co mu się w ktorey Epoce godne zdaie wspomnienia; w Fizyce partykularney, podziały Historyi naturalney, y szczegulnieysze doświadczenia; w Logice rozdział nauki przebiegaiąc, ieżeli kto z uczących się, ma iakowe trudności, ułatwić; Fizyka Generalna, początki rzeczy powszechne przypomni, y doświadczeniami stwierdzi; Mathematyka, krotkim zbiorem, wszystkie części wyłuszczy; Oratorskie, lub Poetyckie reguły, przykładami młodziez opisze, moralney nauki trudności, ieżeli iakowe zaydą ułatwi, y potrzebę tey nauki przypomni; Politykę krotko zbierze ; Jurisprudencya zaś ponieważ na końcu Szkoły Jurisprudencyi Polskiey powtorzona będzie, drugi raz ią tutay w tey Szkole powtarzać niema przyczyny, ostatnie zaś dwa miesiące, poświęcić na nauczenie młodzieży naszey, pierwszych początkow Teologii, to iest

tyle

tyle, iłe świecka, Osoba, z tych nauk umieć powinna, ażeby Stworce swego, y własną Duszę, iaśniey poznawała. A gdy w Duchowney Edukacyi te nauki opisywać będziem, uyrzym w iakowym stopniu są świeckim Osobom potrzebne.

Wszystkie nauki nayprzyzwoiciey w kraiowym ięzyku uczyć, więc w Szkole nauk, młodzież aby ięzykow niezapominała, potrzeba odmieniaiąc miesiącami, po połgodziny, po skonczoney Szkole nauk, zrana do Nauczycielow ięzykow posyłać ich dla przypominania, naprzykład pierwszego miesiąca, Fizycy z Mathematykami, do Łacińskiego Nauczyciela, Krasomowcy z uczącemi się nauki moralney do Niemieckiego Nauczyciela, Polity cy z Juristami pierwszey Szkoły do Francuskiego Nauczyciela, w drugim miesiącu odmienią się, y tak zawsze ięzyk przypominać sobie będą, y Okupacye w tych ięzykach zawsze pisać maią: materye zaś na te Okupacye, wyznaczyć powinniście Przezacni Mężowie, ażeby pożyteczne mło-

dzie-

dzieży w dalſzym czaſie były, mnie by ſię zdawało, ażeby tłumaczyli wybranych takich Autorow, ktorzyby mogli obyczaie kierować do Cnoty, myśl ku prawdzie, Serce ku miłości Oyczyzny.

O wy zacni ſtanu Szlacheckiego młodzieńcy! iakież dzięki uczynicie, za wydoſkonalenie waſze, przez ſiedmioletnią naukę, tym Mężom, ktorzy o was mieli ſtaranie? Tey Oyczyznie, ktora wam dała edukacyą? o to iako ludzie, ſtaliście ſię rozumni; iako Obywatele, pożyteczni; iako Prawodawcy, przezorni; czegoż wam więcey brakuie? wielki na was włożony obowiązek, wyciąga powinney wdzięczności; iakże mu zadoſyć uczynicie? oto, ſtańcie ſię dobremi Synami Oyczyzny, przybierzcie na ſiebie poſtać takich ludzi, ażeby wſzyſtkie Narody, mogły was nazwać dobremi Polakami: wſzakci nie tylko wdzięczność, ale y chęć własnego dobra, do tego was pociąga: ten ieſt iedyny ſpoſob wypłacenia ſię, tey trzymaycie ſię drogi; a oſwobodzenie myśli, ſpo-

ſpokoyność umyſłu, uſzczęśliwienie kraiu, będzie waſzą nadgrodą. *Non Cupiditas vos, non timor pellet; inagitati terroribus, incorrupti voluptatibus, nec mortem horrebitis, nec Deum, ſcietis mortem malum non eſſe, Deum malum non eſſe - - - Expectat vos, ſi ex hac aliquando fæce, in illud evaditis ſublime, & excelſum, tranquillitas animi, & expulſis erroribus, abſoluta libertas.*

Seneca Epiſtola 75.

LIST IEDENASTY.

Gdy w przeszłych Listach, Przezacni Mężowie, opisywałem Edukacyą Szlachecką, starałem się podać sposoby do łatwego uczenia młodzieży w szkołach publicznych, lecz gdy Rodzice Dzieci w domu edukować będą chcieli, iaka tych Dzieci Edukacya bydź ma? y przez kogo? dwie zdaie mi się potrzebne do rostrząsnienia trudności, ażeby prowadzoną przez wszystkie stopnie Edukacyą Szlachecką zakończyć, niechay zatym następuie opis.

O Edukacyi Domowey.

Wszelki przymus w Wolnym Narodzie mieysca mieć niepowinien, naypierwsze Prawo nad Dziećmi iest Rodzicow, zostawiona zatym powinna im bydź wolność Edukacyi własnych Dzieci, niechay wybieraią czy prywa-

tną, to iest domową albo publiczną, to iest ſzkolną: lecz w obydwoch tych ſtepniach przepiſom Prawa, poſłuſzni bydz maią.

Obrał was Przezacni Mężowie Narod Strożami Edukacyi, wſzelka zatym Edukacya pieczy waſzey oddana, przeto ſtaie ſię waſzą powinnością, pilnować teyże Edukacyi; nie tylko zatym Przełozonemi ieſteście publiczney, ale y domową zatrudniać ſię powinniście, albowiem w kraiu Edukacya aby ſtała ſię narodowi całemu pożyteczna, muſi bydź iednakowa; wſzyſtkich iako Polakow, wychowywać Edukacya w Polſzcze powinna; od ktorego celu aby ſię nieoddalali rożni Edukacyą ſprawuiący wyznaczeni do tego Prawem ieſteście Przezacni Mężowie.

Co Obywatel Rzeczypoſpolitey umiec powinien, w przeſzłych widzieliśmy liſtach, tego uczyć maią w ſzkołach publicznych tego w domowey Edukacyi. Wybierzcie Rodzice! czyli mniey koſztownieyſzy Edukacyi publi-

czney

czney ſpoſob, czyli droſzy domowey przed ſię wezmiecie. Zawſze iednakowez przepiſy iednakowez nauki, bydź muſzą.

Naſłuchałem ſię tego nieraz, iż w naſzym kraiu, ſzukaiąc dla młodych Guwernora chcą razem mieć w oſobie Jego, powſzechnego wſzelkich nauk Profeſſora; ale roſtrząſnieymy powinność Guwernora, y Preceptora, a dopiero czyli w iedney mogą ſię złączyć oſobie, obaczemy.

Skoro Młody niemowlęce kończy lata y ięzyk iego zaczyna to wſzyſtko powtarzać, co ſłyſzy iuż tym ſamym poſtępkiem, wyraża proźby ſwoie, azebyście Rodzice, początkow Edukacyi iemuż udzielili; waſzą to ieſt powinnością, a co więcey powinnością oſobiſtą, ktorą przepiſy natury, obowiązki Praw, przykazy wiary, uſtawicznie ogłaſzaią; ieżeli za nadgrodę mieć chcecie, od Dzieci wdzięczność, y przywiązane uſzanowanie. Lecz gdy ſami oſobiście wypełnić tego niemożecie, ażebyście zadoſyć uczynili tym

obowiązkom, wybierzcie takiego, ktory w tey powinności was, zaſtąpićby potrafił.

Człowiek poczciwy, y dobrych obyczaiow, ani przykładem, ani mową, młodemu niebędzie zgorſzeniem, co bowiem ſam polubił, toż y poruczonemu pieczy ſwoiey, ſtarać ſię będzie od Dziecinſtwa miłe uczynić: A zatym naypierwſzą zaletą Rządzcy dla Młodego, (czyli Guwernora) ſą dobre obyczaie. Ze iedna tylko w kraiu każdym panuiąca wiara bydź moze, nie ieſt to chimerą, ale iaſną w Polityce dowiedzioną prawdą; młody na uſługę kraiu ſpoſobiony, że w panuiącey wierże ma bydz wychowany, rownie nie zbitym ieſt dowodem; a zatym ze Rządca młodego, tey wiary, wktorey młody ma bydz wychowany, ſam bydz powinien, zdaiemi ſię iż ſwiatło rozumu, iaſno to ukazuie. Czyli młody Nauki poymuie? y w tych że Naukach wydoſkonala ſię? ten tylko, ktory też Nauki umie, poznać może; przeto umieiętność Nauk młode-

mu Polakowi potrzebnych, w Rządcy młodego konieczna iest. Zatym, poczciwość y dobre obyczaie, wyznawanie Wiary panuiącey, umieiętność w naukach, są to trzy powinności Rządzcy. Rodzice oddawać nie powinni, y niemogą Dzieci swoie, tylko takowemu Człowiekowi: Oto mamy Obraz wyrażony Guwernora; obaczmy iaki iest Nauczyciela.

Ażeby nauczyciel mogł uczyć młodego, tey nauki ktorą tłomaczy, sam dostatecznie umieć ią powinien; bowiem niedość natym, że się na dzisieyszą lekcyą nagotuie, ale powinien koniecznie po uczących się wyciągać tego aby go rozumieli, azatym to czego nie rozumieią, pytać się maią; a on, wszelkie trudności rozwiązywać; czego, iezeli nauki doskonałe nieumie, nigdy niepotrafi. Nayprzod zatym sam nauczyciel gruntownie umieć powinien to, czego drugich uczyć ma; ale niedość na tym; wielu znamy w iakowey nauce doskonałych, z ktorych iednak pozytkować bardzo iest trudno, bowiem przydać potrzeba do umieiętności, łatwy sposob,

y iasne wytłumaczenie: Zatym, ktokolwiek on ieſt, ſkoro tylko umieiętność, ſpoſob, y łatwość, w nim uyzrzym, dobrym bydź może nauczycielem. Lecz rozmaite Polakowi potrzebne nauki, czyli może ieden umieć Człowiek? a umieć ie tak, iak nauczycielowi potrzeba? Smiało na te pytanie odpowiedzieć mogę, iż takowy Człowiek ani był, ani ieſt, ani bydź może, przydaymy do tego ieſzcze, wyżey wyrążone Przymioty, ktore Rządzca młodego mieć powinien, a iakże to wſzyſtko w iedney oſobie połączyć? -- O wy Rodzice! ktorzy przy Dzieciach waſzych Uniwerſalnego mieć pragniecie Człowieka! gdzież go znaydziecie? a nieznalazłſzy, iakową krzywdę Dzieciom ſwym czynicie? iaką, y kraiowi całemu? waſz ieſt obowiązek dobrą dawac Dzieciom Edukacyą: a ieżeli w Domu ich wychowywać chcecie, mieycie rządzcę, bez tego obeyść ſię niemoże, ale y na potrzebnych nauczycielow nieżałuycie. Bowiem Rodzice niedaiący przyzwoitey Dzieciom Edu-

kacyi, krzywdzą siebie samych, krzywdzą własne Dzieci, krzywdzą kray cały. O, iak straszny los na ktory poczciwy, Bogoboyny, y dobry Obywatel, bez zadrzenia spoyzrzeć niemoże! Jeżeli bowiem łamiący prawo, podlega karże, iakaż bydź by powina wynaleziona surowość, na tego, ktory namiętności przyspofabia, zawsze na zgwałcenie Prawa y zwierzchności natężone.

Już więc Rozdział Nauczycielow od Rządzcy iasno się ukazuie, y że chcieć wszystkie te osoby w iedney złączyć, staie się rzeczą niepodobną. Lecz niemnieyszey wagi następuie rostrząśnienie, czyli Cudzoziemieć Rządzcą młodego bydź może? a lubo zdaie się że pytanie moie wyraźnie sprzeciwia się, wprowadzonemu do tych czas u nas zwyczaiowi, nie lękam się iednak nagany, gdy iaśnością dowodow przycisniony, widzę, że od Rządow nad młodością Polaka, Cudzoziemcy oddaleni bydź koniecznie powinni. Człowiek poświęcaiący się na pracowite trudy, ktore od

Urzędu Rządzcy nieoddzielene ſą, dla iakowey to czyni przyczyny? mnie ſię zdaie, iż te dwie tylko wynalezione bydź mogą, przywiązanie do Rodzicow albo chęc polepſzenia właſney fortuny że Cudzoziemiec przez przywiązanie do Rodzicow, Edukacyą ich Dzieci przed ſię bierże ktożbytemu chciał wierzyć? on bowiem Rodzicow niezna, a iakże mieć do nich może przywiązanie? więc nieinſza przyczyna, tylko chęc zyſku, ieſt pierwſzym dla Cudzoziemca powodem. Tego cudzoziemca albo zapiſuiemy z Zagranicy, albo w kraiu znayduiemy? y zawſze iednak, zdolności iego obyczaiow, y innych powinnych do rządzenia Młodym przymiotow, niemamy pewności. Przecież Dzieci poruczamy pieczy iego: mniemaiąc że ſkoro ieſt Cudzoziemieć, y kſztałtnie ułożonemi mówi ſłowy, iuż potrafi dać dobrą edukacyą, y zdolny ieſt do tego; uczy on młodzież, tego, co mu ſię podoba; y czeſtokroć trafia ſię, że po ſkonczoney Edukacyi, ſam młody uzna, iż

lubo

lubo go wſzyſtkiego Guwernor uczy, on iednak nic nie umie. Biorę waś Przezacni Mężowie za Sędziow, ieżeli to nie ieſt iſtotney prawdy wyraz? ſtawiam przed wami za ſwiadkow, tylu Rodzicow zawiedzionych w chęciach ſwoich, tylu Młodzieńcow załących ſię na ſtracone młodości chwile, waſza Decyzya, mocniey utwierdzy zdanie moie; ieſtem zaś pewien, że parcialność wami nierządzi, miłość dla Oyczyzny, pomoc dla iey Obywatelow, dobro całego Narodu, ſą waſzym celem; zważać niebędziecie na to, co dziſiay ieſt zadawnionym zwyczaiem, ale to, co pożytek przynieść może uczynicie; wſzakci iezeliby dziſiay niebyło Polakow, (czemu mi ſię wierzyć niechce) ſpoſobnych do rządzenia młodemi, utworzycie ich, zapatrzywſzy ſię, iż zdolnieyſzemi ſą Polacy, anizeli Cudzoziemcy? Jeſt właściwy każdemu narodowi iakowyś przymiot, ktorego Cudzoziemcy, ani poiąc, ani naśladować niepotrafią; ieſt przywiązanie do Rządow narodo-

wych

wych, ktorego ſłaby tylko wyraz poznać może, pod inſzym urodzony; chęc słuzenia Oyczyznie, Przyſpoſabiaiąc pożytecznych dla niey ſynow; y ukontentowanie wewnętrznę, z ktorym zapatruie ſię na wychodzącego z pod ręki iego dobrego wſpoł obywatela, ſą to zalety, ktore przenoſić powinny Polaka, nad Cudzoziemca. Ale przez iakie ſtopnie ſpoſobić do tego Polakow? obaczym, gdy wprzyſzłych liſtach o Edukacyi nauczycielow, y Dozorcow dla młodych, mowa będzie, a teraz do ſpoſobu Edukacyi domowey przyſtąpmy.

Nayprzod, żaden Rządzca dla młodego, ani Nauczyciel, od Rodzicow przyiętym bydź niepowinien, poki przez wyznaczonych od was Przezacni Mężowie Examinatorow, niebyłby wyexaminowany, y tego na Piſmie utwierdzony. Bowiem Rodzicom przykazywać wziąść tego, a nie innego ieſt to przymus, ktory mieyśca w wolnym narodzie mieć nie powinien; ale aby nikt nie ważył ſię przyimowac do dzieci ty-

ko od was aprobowanego, ieſt to konieczną potrzebą, dla dobra kraiu, dla Pociechy Rodzicow, y dla pożytku młodzi. Wyznaczeni oraz bydź powinni od was Przezacni Mężowie. po Woiewodztwach Examinatorowie, ktorzy nietylko edukowanych w ſzkołach publicznych, examinować maią, ale y w domu edukowanych; ktorym Rządzcy domowey edukacyi, donoſić powinni, o poſtępowaniu w Naukach młodego. Ci zaś wam Przezacni Mężowie toż ſamo przekładać maią, ażeby pod okiem waſzym iednakowa edukacya po całym była kraiu; wielorakie pożytki kray z tego mieć będzie, y młodzież większą chęć do nauk, ktore w domowey edukacyi, iako ſię wyżey namieniło, też ſame bydź maią, co y w publicznych Szkołach.

Gdy młody czyli to w domowey edukacyi, czyli w Publiczney, zakonczy ſwoie nauki, maiętnieſi Rodzice zwyczaiem rządząc ſię, poſyłaią dzieci do Cudzych Kraiow, dla dokończenia iak mowią edukacyi; Roſtrząſnieymy to woiażowanie, czyli ieſt po-

trzebne?

trzebne? y pożyteczne, a przytym rostrząsaniu obaczym, dla iakiego dziać by się powinno celu? iakowym sposobem? y kto ma bydź towarzyszem młodego?

Czy woiaż młodego iest potrżebny albo nie, nayiaśniey się z pożytku ukaże: bowiem młodemu, to tylko iest potrzebne, co stać mu się może pożytecznym. Woiażować dla tego tylko, ażeby powiedzieć, zem był w tym kraiu, lub mieście, zem te wieże lub Zamek widział, zdaie mi się, iż na iedno wyidzie, iak gdyby niewoiażować. Uważyć przeto nayprzod potrzeba, co za cel iest posyłania młodzieży do cudzych kraiow? wielu do tych czas młodzież posyłaią na dokonczenie Nauk, lecz skoro te będą u nas w tym stopniu doskonałości, w ktorym Republikanta nauki bydź powinny, ta przyczyna ustanie. Posyłaią drudzy młodzież na poznawanie ludzi, na przypatrzenie się odmiennym w każdym kraiu obyczaiom, y rządom, chwalebny to cel, y ta iest szczegulna przyczyna dla

czego

czego woiaż pożytecznym ſtać ſię może; lecz czyli mu ſię żadoſyć dzieie? czyli młody według urodzenia ſwego y chęci Rodzicow, ſprawuie ſię? Czyli Guwernor ktory ma bydź przykładem, ſam (iako ſię częſto trafia) nie ieſt przewodnikiem do roſpuſty? w iakowych kompaniach naywięcey przeſiaduie? ktoż o tym Rodzicow upewni, ażeby złemu wczesnie zapobieżeć mogli? wſzakci, ieżeli woiażowanie ma bydź częścią edukacyi, toć do waſzego Przezacni Mężowie dozoru nalezyć by powinno; obaczmy zatym, ieżeli by też woiażowanie pod waſzym okiem niemogło bydź wydoſkonalone.

Stać ſię pożytecznieyſzym Oyczyznie, to ieſt cel, ktorego za Granicą młodzi ſzukać maią; azatym, Rodzice gdy chęc będą mieli wyſyłać dzieci, zdawało by mi ſię, azeby do was Przezacni Mężowie odezwę uczynili, z wyrazeniem, iż na tyle lat wyſłać chcą młodego, do tych kraiow, y takowy na to koſzt odkładaią. Wy zatym

przezacni

Przezacni Mężowie, odebrawszy od Rodzicow żądanie, y z niemi ułożywszy co tenże młody ma czynić za granicą wysyłaiąc go, adressować będziecie, do Ministra Polskiego w tamtym kraiu będącego; wszakci że we wszystkich kraiach nasi Posłowie bydź powinni, powątpiewaniu to niepodpada; ktoremu Ministrowi, ułożenie z Rodzicami uczynione doniesiecie, on zaś wam Raporta wiernie czynić, a aplikacyi, y sposobie rządzenia się, tak młodego, iako y Rządzcy iegoż, a wy toż Rodzicom oznaymować będziecie. Weyzrzy y w to Poseł nasz, ażeby pieniądze według mysli Rodzicow były wydawane, ktoremu z tego Rachunek zdawać będą powinni, gdyż on będąc na mieyscu, łatwiey uzna dobre, lub złe ich zażycie, anizeli Rodzice, w odległości będący. A iako wyżey dowiedziono, ze w domowey edukacyi Polak, nie Cudzoziemiec, do dozoru młodego bydź powinien zażyty, tym bardziey w Cudzych kraiach.

Tym lub podobnym sposobem rozrządzone woiażowanie, zdaiemi się, ze

pozyte-

pożytecznieyszym daleko stać by się mogło, aniżeli iest dzysiay. Większą Rodzice mielibyście spokoyność wysyłaiąc Dzieci, a obfitsze pożytki, zlewały by się na całą oyczyznę, ktorey młodzież iest podporą.

Nad spodziewanie moie rozszerzyłem się, Przezacni Mężowie, nad Edukacyą Szlachecką. Wielość materyi, rostrząsanie nauk potrzebnych, wciągnęly mię w obszernieyszy, aniżeli mniemałem opiś. Przytym łagodne wasze zachęcenie dodałomi ochoty; teraz gdy iuż stanu Szlacheckiego edukacyą dokończyłem, nim do opisywania edukacyi Duchowney, y nauczycielow przystąpię; zdaie mi się konieczną potrzebą, krotko napomknąć, Edukacyą młodych Panien, ktore rowno z Mężczyznami od młodości lat sposobione bydź powinny ażeby stały się szczęsliwe; azatym edukacyą dobrą mieć koniecznie powinny, bowiem rostropność, y oswieczenie, są to celem, rownie oboie Płci przyzwoitym.

Jasne z Historyi mamy Przykłady, iż Panowanie nad obyczaiami wieku, Białogłowom przypisać musiemy. Chcieć zatym ażeby dobre obyczaie kwitnęły w kraiu, potrzeba starać się zaszczepić ie w Sercach młodych Panien, y Edukacya ich powinna się do męskiey Edukacyi stosować, ieżeli chcemy, aby skuteczna nasza była Edukacya. Dzisiay w Klasztorze, u Francuski, albo w Domu wychowane młode Panny, żadnego niemaią przepisu Edukacyi swoiey, wola lub umieiętność Guwernantki tym wszystkim rządzy; a iako iuż tyle razy była wspomnione, Edukacya, aby była dla kraiu pożyteczna powinna bydź iednakowa. Przeto przepis Nauk y sposobow uczenia, potrzebny iest koniecznie. Azatym nayprzod to wszystko, cośmy wyżey o Rządzcy młodego mowili, toż samo y do Ochmistrzyni stosować się powinno; od was Przezacni Mężowie wprzod examinowane, y aprobowane bydź maią, anizeli od kogo przyięte. Rownież Examina-

torom po Woiewodztwach donośić będą powinny, o Applikacyi powierzonych ich ſtaraniom, ażebyście otym Przezacni Mężowie, zupełną mieli wiadomość, ieżeli młode Panny, tego śię uczą, co im ieſt przepiſano.

Jakie zaś im ſą potrzebne Nauki? mnie śię zdaie, iż Geografiia, Hiſtorya, y Fizyka partykularna, ſą to zabawne y pożyteczne dla Panien nauki, ale naypotrzebnieyſza ieſt nauka moralna ktora oſwiecaiąc powinności, ſtara śię miłą ſercu uczynić Cnotę. Przytym Języków Francuſkiego y Niemieckiego zaniedbywać niepotrzeba. Chciałbym do tego ieſzcze dodać, krotki opis nauki uczącey myśleć, y umieiętność Kraſomoſtwa, bowiem wielką byſmy uczynili przyſługę ſpołeczeńſtwu gdyby w pośiedzeniach naſzych na mieyſce u ſzczypliwych, y prożnych rozmow, mogły naſtąpić uważne, y pożyteczne.

O! Przezacni Mężowie, iakież miec będziecie ukontentowanie, kiedy całego ſtanu Szlacheckiego Młodzież, z pod Ręki waſzey wychodząc, rzuci pierwſze fundamenta, uſzczęsliwienia

Oyczyzny

Oyczyzny; co każdy z osobna, albo wszyscy razem czynić będą, dobrego y pożytecznego, waszych prać dzieło, a co pomnażać ieszcze będzie w potomne wieki waszą sławę, że nietylko dobrych formuiecie Oyczyzny Synow, ale ustanowienie czynicie, iż zawsze Polacy, będą Polakami: *Hæc inspicere, hæc discere, his incumbere, nonne est transilire mortalitatem suam & in meliorem transcribi sortem?* (c)

Po Zakonczoney Edukacyi Stanu Szlacheckiego, następuie rostrząsanie Edukacyi Czwartego stanu, to iest Duchownego, ktore materyą będzie przyszłego listu.

(c) *Seneca.*

LIST DWUNASTY.

Do tych czas Przezacni Mężowie, roſtrząſanie Edukacyi maiąc za cel Nauki Swieckie, żadnego nie ſprawiało zadumienia, że było przez Obywatela czynione; teraz gdy układ ſamey materyi Edukacyi, zbliżył mię do roſtrząſania Edukacyi y Nauki Duchowney, nie ſprawiż to zadziwienia że przez ſwiecką oſobę ieſt przedſiewzięte? Czyliż Przezacni Mężowie zaſtanawiać ſię będziecie nad oſobą podaiącą? lub nad ſpoſobem podanym? Wſzakci, nie mysl ſciągnienia Ręki do Turybularza, mnie w tę materyą prowadzi, ale chęc ſłużenia Religii, przyſpoſobieniem rozſądnych Winnicy Chryſtuſowey Pracownikow, a przez to y uſłużenie Oyczyznie moiey. Gdy zaś ſpoſob uczenia Teologii rozwazać będę, nie udam ſię

za zdaniem tych mniemanych mędrkow ſwiata dziſieyſzego, ktorzy całey mądrości ſwoiey fundament wtym zakładaią, aby żartobliwym naygrawaniem czci naygodnieyſze prawdy w poſmiewiſko obracać; ani za zdaniem tych, ktorzy wſzyſtko pod zmyſły podciągaiąc, bydlęcia od Człowieka rożnicy nieczynią, rowno oboygu ſmiertelność przyznaiąc; ale niechay ſwiatło rozumu, przyſwieca Człowiekowi, na odkrycie prawd tych, ktore ſtarać ſię powinien koniecznie poznać. Zatym, zacząc potrzeba (ażeby iſtną odkryc prawdę) odrzucić wſzelkie uprzedzienia mysli; tym bowiem ſzczegulnie ſpoſobem cokolwiek pożytecznego bydź może uznamy, a nagany godne oddalimy. Wſzakci, pierwſze prawdy moralne ſą tak iasne że nikt im ſprzeciwiać ſię niemoże; iaſnieyſze od pierwſzych Początkow Geometryi, ktore wierzyć nam każą, chociaż ich niepoymuiem. *Qui vero animo, non Phantaſia, nos ea percipere volunt, ratione id Nobis perſvadere non*

poſſunt:

possunt: ostendant enim aliquid esse posse, in intellectu, quod non fuerit in sensu, tunc fatebimur Punctum, in intellectu esse posse, etiamsi nequeat esse in sensu. [a]

Za cożby więc niemożna złych prawd ułozyć naukę, ktora iasnością swoią, y pewnością, rownałaby się do innych; trudny to iest zapęd, to prawda, ale nie niepodobny; cała praca zawisła na wynalezieniu tych pierwszych prawd, y na ułożeniu porządku, ażeby iedna z drugiey wypływała; atym układem nayzawilsze rozwiążem trudności. Nowy sposob przedsiębiorę. Jeżeli zatym wczym, albo niedoskonale, albo nie dosyć iasno się wytłumaczę, bynaymniey mię to trwożyć nie będzie, wiem iż do takich piszę Mężow ktorzy mię zrozumieią, y poprawić potrafią.

Teologiia, iest Nauka o BOGU, y o tym wszystkim co się BOCA tycze, nawet y wtych stopniach, w ktorych służyć może do poznawania, samo swiatło rozumu. Z tey więc Definicyi, iaśno się ukazuie, iż swiatło rozumu w Teologii,

(a) Huetii demonstrantio Evangelica definiione VII.

Teologii, odrzucone bydź niepowinno. Bowiem dwoiaka ieſt Teologia, naturalna, y Rewelowana: Naturalna, dowody z Rozumu ſamego biorąc, pierwiaſtkowe ukazuie prawdy, ktore niezbicie wſzelkie nayzawilſze Teologii Rewelowaney trudności, ułatwić potrafią. Te bowiem wypływaiąc z prawd ktore rozumowi poiąc łatwo ieſt, y ktorych rzeczywiſtości chyba bezrozſądny, y upo:ny, ſprzeciwia ſię, iakże by miały bydź fałſzywe? bowiem prawda, prawdę tylko dowodzić może. *Hæc mirabilia videri intelligo, ſed cum certe ſuperiora firma, ac vera ſint, his autem ea conſentanea, & conſequentia, ne de eorum quidem veritate dubitandum* [*b*] Zatym iako nayiaśniey pierwiaſtkowe początki, to ieſt Teologią naturalną wyłuſzczyć potrzeba.

Lecz nim do opiſania tak naturalney, iako y Rewelowaney Teologii przyſtąpię, za rzecz potrzebną zdaie mi ſię, przebiegnąć iak ſrzedniego wieku, iak dziſiay uczona ieſt Teologia, co krotko obaczmy.

Teologia

(b) Cicero de finibus III. Cap. 15.

Teologia u nas zamyka ſzczegulnie w ſobie Teologią Rewelowaną, naturalney zas niektore początki, w Metafizyce ſą uczone, ta zaś Teologia czcery, ma ſtopnie.

Teologia Dogmatica. O tym wſzyſtkim uczy, co tylko ieſt Artykułem Wiary, taiemnice obiaśnia, y odpowiedzi wſzyſtkim niewiernym daie. *Teologia Moralis*, To wſzyſtko codo Obyczaiow ſię ſtoſuie, w ſobie zamyka. *Teologia Scholaſtica*, czy, iak ią drudzy zowią, *Speculativa*, kweſtye między ſamemy Katolikami, w Materyach Teologicznych opiſuie, *Teologia Polemica* piſmo Swięte tłomaczy. Lecz w ſpoſobie uczenia, tak ſą z ſobą związane, iż razem pierwſze trzy części bywaią uczone; a lubo w niektorych mieyſcach oſobnych maią Profeſſorow, atoli, te części nie ſą tak odłączone ażeby w każdey, wſzyſtkie ſię niezamykały; nawet wielu, y odmienne tym cześciom, Teologii daią imiona, Teologia zaś *Polemica*, rzadko gdzie u

czoną

czoną bywa, przytym, w niektorych Seminaryach uczono Prawa Duchownego, y Historyi Kościelney. Owoż iest krotki opis, dzisieyszey Edukacyi Duchowney.

Jakowa treść Nauki Teologiczney u nas bydźby powinna? y czyli tym sposobem sobie postępuią? niemoich słow zażywam, ale biorę na pomoc niektore cudze mysli, rozsądna uwaga uzna czyli są prawdziwe.

Taiemnice Wiary naszey, ktore nam BOG obiawił, podobne są do owych słupow, co lud Jzraelski przez puste prowadziły kraie. Tych słupow, iednak strona była iaśna, druga ciemna. Ciekawość ludzka, ktora tak pomnożyła kwestye Teologiczne, iest naywiększą zawadą prawdziwey Wiary. Nie uspokaiamy się wiedzieć rzeczy, chcemy dochodzić sposobu, iakim się dzieią; to iest strona ciemna, ktorą szanować powinniśmy.

Dosyć nam było naprzykład, wiedzieć że iesteśmy zepsuci, ato od samego początku, iak ludzie bydź za-

częli, y że szczegulnie sama tylko Łaska Boska, może nasz z tego stanu wyprowadzić: Ale niezatrzymuią się tutay: Chcą wiedzieć iak grzech wszedł na ten swiat, ktore własności Duszy naszey były naypierwiey zarażone, iak na swiecie grzechy się pomnożyły? Wynayduiem dystynkcye, nieznayduiące się w Piśmie. *Gratia antecedens*, *Gratia Consequens*, *Sufficiens*, *efficax*, *Universalis*, *Particularis*, *mediata*, *immediata &*: Dystynkcye, ktore zdaie się że ludzie zinwentowali, iako wykręty y wymowki a żeby niewyznali, iż cokolwiek czynim, BOG wzbudza w nas skutecznie wolą, y czynność nienaruszaiąc naszey wolności; lecz sposobu iakim to czyni ani wiemy, ani doyść możemy. Przeto możeż że bydź co sprawiedliwszego, y rozsądnieyszego, nad takowe wyznanie? Yniepowynnożby bydź przeniesione, nad wszystkie szkolne spekulacye ktore same siebie zawstydzaią, nurząc się z przepaści w przepaść, a to z przyczyny, iż chcą to poznać, co BOG

przed ludzmy chciał mieć ukryte. Jednakowoż taić tego niemożna, że te uniżenie rozumu naszego w niedochodzeniu wszystkiego iest konieczne, y ieżeli nie damy go BOGU przyimuiąc początki Wiary, będziemy musieli dać go *materyi* wpadaiąc w ciemność bezbożności, y rownież niebędziem mogli obiąc wieczność, nieskonczoność, rozciągnienie, sposob, y potrzebę, iestestwa materyi, iako niemożem poznać tego, co się w BOGU dzieie. Wszakci znayduie się ta skłonność serca naszego, w rzeczach naturalnych, nieczekamy zażywania pokarmu poki niedowiemy się iakim sposobem przez konkokcyą dzieie się zywienie ciała: Jestem pewien że Magnes przyciąga żelazo, chociaż nikt ieszcze niedoszedł dla iakiey przyczyny: a za coż rownież nie mielibyśmy wierzyć Taiemnic Wiary, chociaż niedochodzim sposobu. To uniżenie iest tak rozsądne, iż chyba bezrozumny go nie uzna, albowiem poki rozum nasz będzie okryslony, zawsze iedne tylko rzeczy stronę poznawać będziemy, a druga zostanie

nie

nie przed nami ukryta. Nazbyt ſtalibyśmy ſię zapamiętali, ieżeli chcielibyśmy taić naſze nieprzenikanie, albo gdybyśmy mieli obawiać ſię, iż BOG chce nas zwodzić. Apoſtołowie prawdziwi Teologowie, uczyli nas obſzernie Wiary, ukazuiąc gruntownie prawdę, y potrzebę; lecz nigdzie ſłowa nie rzekli o ſpoſobie. Ale Chrześcianie w poznieyſzych czaſach, omamieni *Filoſofią Platona*, y *Aryſtotelesa*, powynaydowali rożne *Syſtemata* Spekulacyi mniey potrzebne, niepożyteczne, y przez to, napełnili Wiarę Boſką, trudnościami ludzkiemi.

Jakaż więc była nauka tych Swiętych Apoſtołow? Oto ta ktora ieſt powſzechna wſzyſtkim Teologom; ktora ieſt tylą koncyliami przepiſana; ktora obſzerne, doſtateczne, w naſzych znayduie ſię katechizmach; ta ktora niepotrzebuie uczenia ſię Filozofii, ażeby ią zrozumiec; ta ktora nas uczy rzeczy, ale nie ſpoſobu iak ſię codzieie. Gdyby więc chrześcianie coſnąć ſię nazad chcieli, y te ſzczęsliwe wyrzucenie uczynić

w

w Teologii, niepotrzebnych kweſtyi, w krotce zniknęłaby więkſza Część ſekt y wſzyſtko wrociłoby ſię do iedności, y do tey proſtoty Wiary, ktora była za czaſow Apoſtołow.

Wſzak ci dopiero *Teologia Scholaſtica* zaczęła ſię dwunaſtego wieku w Akademii Paryſkiey, a iuż zaraz w początkach, przeciwko niey powſtawać poczęli; y Grzegorż IX. Papież chcąc wykorżenić wſzczynaiące ſię niepotrzebne Filozoficzne ſpory, bardziey dla oſtentacyi dowcipu aniżeli dla pożytku wymyslone, w Liście ſwoim do Akademii Pariſkiey, Roku 1228 piſanym dodaie, *Præſentium Vobis auctoritate mandamus, & diſtricte præcipimus, quatenus prædicta veſania penitus abdicata, ſine fermento mundanæ ſcientiæ, doceatis Theologicam puritatam; non adulterantes verbum Dei Philoſophorum figmentis; ſed contenti terminis a patribus inſtitutis, mentes Auditorum veſtrorum, fructu cæliſtis eloquii ſaginetis*. (c) Podobnież y Papież Jan

(c) Hiſtoria Eccleſiaſtica Autore Fratre Jgnatio Hyacintho de Graveson. Ord: Præd: T. IV. p. 189.

Jan XXI. do teyże Akademii Roku 1334 pisze, (d) sam nawet Jan Gerson, Kanclerz Akademii Paryskiey, zyiący w wieku Czternastym przeciwko temu mocno powstawał, y koniecznie Nauczycielow do poprawy sposobu uczenia chciał nakłonić. (e) ale te Teologow

(d) Jdem Tom; V. p: 39.

(e) Coż może bydź mocnieyszego, nad te Gersona słowa, ktore on do iednego z Rządzcow Akademii pisze: *Reverende Pater sub vestra, & Magistrorum nostrorum Correctione, in facultate Theologica, videtur esse necessaria reformatio, super sequentibus inter cætera I. Ne tractentur, ita communiter doctrinæ inutiles, sine fructu & soliditate; quoniam per eas Doctrinæ ad salutem necessariæ, & utiles deseruntur, nesciunt necessaria, quia super vacua didicerunt I I. Per eas non Studentes seducuntur, quia scilicet putant, illos principaliter esse Theologos, qui talibus se dant, spreta Biblia & sacris Doctoribus. III. Per eas (seu inutiles Doctrinas) termini a Sanctis Patribus usitati transmutantur. contra illud Augustini: Nobis ad certam Regulam loqui fas est &c: et non sequitur velocior scientiæ alicujus corruptio, quam per hæc. &c IV. Per eas Theologi ab aliis facultatibus irridentur, nam ideo apellantur Phanstastici, & dicuntur nihil scire, de solida veritate, & moralibus & Biblia. V. Per eas viæ eorum multiplices aperiuntur quia enim loquuntur, & fingunt sibi ad placitum terminos quos alii Doctores et Magistri non intelligunt, nec intelligere curant: dicunt incredibilia, et absurdissima quæ ex suis absurdis fictionibus dicunt sequi* VI

logow do Scholastyki przywiązanie, aż do teraznieyszego wieku trwaiąc, nie-
po

VI Per eas. *Ecclesia et fides, neque intus, neque foris ædificantur. Constat, quod dant potius occasiones credendi, quod Deus non sit omnimode simplex aut unus. VII Per eas, multi ex Theologis tam Active, quam passive, Scandalizantur, nam alii vocantur rudes ab aliis, è contra Curiosi, et Phanthastici Tales nunc currunt propositiones ex talibus Doctrinis; Infinitæ sunt durationes in divinis, secundum prius, et posterius, quamvis æternæ. Spiritus S. libere, contradictorie, contingenter producitur, ex parte Principii etc. Egasius Bulæo Tomo IV. Historiæ Viniversitatis Parisiensis* --- Jakoż temi niepotrzebnemi kwestyami, wszystkie dawne ksiąszki są napełnione, ktore procz czasu daremnie zabranego inszego pożytku przynieść niepotrafią? ktoż bowiem ugruntowanie w Wierże, poprawę Obyczaiow, albo iakowy inny przyzwoity pożytek, wynaydzie, w licznych tych kwestyach? *An Deus sit etiam extra hunc mundum? An Deus possit efficere, ut præterita non fuerint?* Martinus Decanus S. J. Sum: Theologiæ *an in divinis præter processiones passivas ponendi sint activæ tum a passivis tum inter se distinctæ? An possit Angelus motu discreto, de extremo ad extremum sine medio moveri* Francis Amici S. J. Cursus Theologicus. *Utrum hoc nomen Deus, operationem significet an naturam? utrum Deus de rebus habeat scientiam speculativam, an practicam? Utrum natura humana magis assumptibilis sit a Filio Dei, quam aliqua alia natura?* Summa totius Theologiæ S. Thomæ Aquinatis &c: &c: wypisywać bowiem te, y tym podobne *Sapiens nihil*, Szczupłość listu, y oszczędność czasu niepozwala.

(potrzebne ſpory, bronienie mniey pożytecznych kweſtyi, po dziś dzień ieſzcze utrzymuie.

O! gdyby, przez waſze Przezacni Mężowie, pracowite ſtarania, wrociła ſię owa w Teologii, że tak rżekę proſtota, aby miaſto zaoſtrzania dowcipu, konwinkowano rożum, nieśmiertelną zrobilibyście ſobie ſławę; a iaśność tey ſławy, nietylko ſię w Granić Polſkich obrębach zatrzyma, ale do podobnych czynności, y inſze zachęcaiąc kraie, głośną będzie po całym ſwiecie.

Jeżeli chcemy iaśność w Naukę Teologii wprowadzić, zdaie mi ſię, że ta Nauka, zacząc ſię powinna od Prawd takich, ktore ſą wſzyſtkim znaiome, te żaś prawdy raz dowiedzione, utrzymywać będą poznieyſzych w porządku prawd pewność; a ten łancuch iednych prawd, utrzymuiących drugie, obaczmy gdzie nas zaprowadzi.

Aby gruntownie wſzyſtko od naypierwſzych Fundamentow wyprowadzyć, zaczynam nayprzod pytać ſię cży ia,

ieſtem? albo nie? Cży to co mnie otacza ieſt w ſamey iſtocie? albo ieſt podobne do owych wiżerunkow, ktore ſen oczom naſzym ryſuie? a gdy pewność Exyſtencyi moiey, y ſwiata, beż trudności uznam, ſwiatło Rozumu, doprowadźi mnie do poznania, że ieſt tęn ktory to wſzyſtko, y mnie ſtworzył; że wielość Bogow ieſt przeciwna ſobie; że nieczynność ieſt przeciwna Naturze Boſkiey; że doſkonałość, Bogu ieſt konieczna; à zatym pytam ſię, co to ieſt BOG? tu rozum odpowiadami, iż poznaie że Bog ieſt, że muſi bydź doſkonały, że wſzyſtkim rządźi, ale poiąć, zrozumieć tegoż Boga, niemoże: a gdy ſiły rozumu uſtaią, czyli na tey grubey niewiadomości ſpocznie człowiek? bynaymniey; ale ztąd, potrzebę Rewelacyi konieczną dochodzi; a uznaiąc potrzebę bada ſię czyli ta Rewelacya była? tu mu w rozmaitych wiarach, rożne y przeciwne ſobie Rewelacye ukazuią; ktore każda za prawdziwe utrzymuie; Rożum z zadźiwieniem tę wielośćy rożność uyrzawſzy, a iuż będąc ſkonwinkowany, że tylko ieden ieſt BOG, że zwodźić nie-

może, bo by przestał bydź doskonałym, bez wątpienia iednę tylko Rewelacią, a zatym y iednę tylko Wiarę, bydź dobrą osądzi. Lecz ktoraż ta iest? mnie się zdaie, iż aby Rewelacyą uznać za prawdziwą, rostrząsnąc potrzeba sposob, cel y skutek. Jaśniey mowiąc: Sposob opowiadania, y rozszerzania teyże Rewelacyi, iaki był? do iakowego celu zmierza? nakoniec iakowe skutki, sprawić może przyięcie tey Rewelacyi? z tego bowiem rostrząsania, nayiaśniey prawdziwość Rewelacyi ukaże się: Przeto zastanowmy nadtym trochę uwagę. A nayprzod nad sposobem? Czyli przez przymus, iako u Mahometanow? czyli funduiący prawdę dowodu, liczbą kilku dziesiąt tysięcy lat, iak u Chińczykow? czyli wsparty na baiecznym, y rospustnym wspołkowania Bogow, z ludzmi na swiecie, iak w Mithologii dawnych Pogan? czyli maiący za fundament, samę tylko od Przodkow tradycyą z ust do ust, iak u wszystkich tych ludzy ktorych dzikiemi nazywamy?

Czyli nakoniec, przez opowiadanie głośne, powſzechne, nieuſtraſzone, na piſmie zoſtawione, od wſzyſtkich iednakowe iako ieſt Rewelacya Chrześciańſka na poparcie ktorey, ſtary y nowy teſtament, przynaymniey iak dowod Hiſtoryczny odrzucony bydź niemoże. A co naywięcey, zdaie mi ſię dowodzi, prawdziwość w Rewelacyi, w ſpoſobie opowiadania y rozſzerzania, że ta nauka, ktorą Apoſtołowie opowiadaią, zupełnie będąc przeciwna, roſkrzewionym Pogańſkim błędom, niezażywa ludzkich ſpoſobow, do przyięcia ſiebie,; miaſto pobłazania namiętnościom, wſtrzymywać one każe, gnębić y wykorżeniać; komuż to opowiada? oto tym, ktorzy nieprzywykli do wypełnienia przepiſow Chrześciańſkich. Przecież ta Wiara, ktora na pozor zdaie ſię przykra, y trudna, ſtaie ſię tak miłą tym, ktorży ią raz poznali, iż ani namiętności, ani poſtrachy, ani utrata zycia, oderwać ich niemoże; owſzem wprędce roſkrzewioną po rożnych ſwiata częściach zo-

ſtaie. A choc iuż Spoſob obiawienia, opowiadania, y rozſzerzenia Wiary, e Rewelacyi Chrześciańſkiey, pokazuiy ſię nayprzyzwoitſzy, lecz cel teyże Rewelacyi iaki ieſt?

Wiara Chrześciańſka, wyſtawia ſobie za cel, martwić namiętności, y przywrocić nazad tę prawość, ktorą zepſucie przytłumiło.

Nie ieſt to zamyſł ciała, ani krwi, ktore dążą tylko żądzom ſwoim dogadzać; ani zamyſł natury, co daie ſię łatwo ułudzać roſkoſzy, ktorą iey niecnota obiecuie, ani Polityki, ktora tylko hamuie wyſtępki powierzchowne, tyle, ile gwałcą porządek ſpołeczności a patrzy z wielką oboiętnością, na wyſtępki rozumu, ktore ſię powierzchownie nie ukazuią; Nie ieſt to celem wynioſłości, ktora nad wſzyſtkie inne namiętności bardziey ieſt poſkromiona tą nauką, nieznaiomą ciału; ktoż ieſt ten, co z taką uſilnością pragnie odiąc Piſze iey obłudę? chimeryczną doſkonałość; nad innych wynoſze-

nie ſię? y zniſzczyć ią zupełnie przed Obrazem BOGA? kto, miłości własney odeymuie nieſprawiedliwość? Ciału roſpuſtną roſkoſz? y wſzyſtkim namiętnościom ich rozwiązłość? Jakowyż to ieſt zamyſł? do czyiegoż ſeca przeſtąpiła ta myſl, poſwięcić Narod ludzi? niemylemy ſię, przypiſuiąc to wierze Chrześciańſkiey, ieſt to bowiem pewno, iż niezamyka w ſobie żadnego napomnienia Przykazu, obietnicy, poſtrachu, Hiſtoryi, Proroctwa, ktoreby do tego niezmierzały celu. Przykład Apoſtołow tożſamo nam ukazuie; iakiż bowiem inſzy cel, mogą mieć ludzie, ktorzy wyrzekaią ſię wſzyſtkiego, cierpią wſzyſtko, ażeby wyperſwadować ludziom, iż muſzą ſię wyrzeć, wieku teraznieyſzego? Nawet, kiedy mowią, albo piſzą, niezatrzymuią ſię nad prożnym ſporem, y dyſputą, ktore ſą Owocem wynioſłości ludzkiey, proſto, kieruią ſię do celu, wſzyſtko, ſtoſuie ſię tylko do ſamych obyczaiow, w ich mowach, w ich pismach gardząc powabnemi ſłowy ludzkiey mądrości, to tylko upatruią, co pożyteczynym

cznym

cznym ſtać ſię może. *Piſzemi do was* mowią oni, *azebyście niegrzeſzyli.* Y ieżeli ieſzcze ſcisleyſzym ſzperaniem, zechemy cel Wiary Chrześciańſkiey roſtrząſać, uznamy rożnice od innych tym iasniey: bowiem cnotę zalecaią wſzyſcy, ale co nazywaią Cnotą? iakoweż pobudki zachęcaią Człowieka ażeby polubił cnotę? y czyli cnota bez celu tego, ktory iey Wiara Chrześciańſka przepiſuie, może ſię utrzymać y ſtać pożyteczną? roſtrząſnieymy to we wſzyſtkich innych Wiarach, y mniemaniach, a ſmiele twierdzić możemy, iż iako roſa przy ſłońcu znikną.

A gdy ſpoſob, y cel Rewelacyi chrześciańſkiey, widzieliśmy; przypatrzmy ſię iaki iey ieſt ſkutek, albowiem, ieżeli prawdziwie Rewelacya, y Wiara chrześciańſka, od BOGA pochodzi, ſkutek iey powinien bydź znakomity, y że tak rzekę, Boſki. Niewſpomnę otym że inſze Wiary unizaiąc BOGA wywyżſzaią człowieka, Chrześcianie zaś uniżaiąc ſiebie, powinne wywyżſzenie

czynią BOGU; ani, że insze Wiary, prowadzą człowieka od rozumu, do zmysłwow; my zaś naprowadzamy zmysły, do rozumu; łatwiey bowiem wziąść słońce za BOGA, anizeli wierzyć w tego BOGA, ktorego zmysły, y rozum, poiąc niemogą. Tych y podobnych dowodow niewspominam, dosyć mi będzie napomknąć naydoskonalszy, y naydziwnieyszy skutek Wiary Chrześcianskiey, ktora, nietylko odpuszczać nieprzyiaciołom każe, ale przydaie powinność, onych kochania. Jakiż że będzie znak Wiary prawdziwie od BOGA obiawioney? ieżeli ten odrzucimy.

Nakoniec, tey Rewelacyi Chrześcianskiey Sposob, cel, y skutek, razem uważane, czyliż są dostateczne nakłonić swiatło rozumu, ażeby im zupełnie się poddało? mnie się zdaie, iż Rozum, skoro iest przekonany, y uzna prawdę z radością oney się podda: a iakże, tylo dowodami przycisniony, będzie smiał nieprzyznawać iey? wszystko ukazuie przyzwoitosć sposobu, uszczęsliwienie

człowieka, nawet y wtym życiu, podaiąc mu ſrodki do podbicia namiętności, pod władzę rozumu, ieſt iey iedynym celem; miłość BOGA y bliźniego ieſt iey przedziwnym ſkutkiem; A zatym, ieżeli rozum Człowieka ma bydź nazwany rozumem? ieżeli ieſt iasniością prowadzącą tegoż człowieka? iakże ſię odważy, ſprzeciwiać dłuzey? ſam bowiem uznał potrzebę, ſam przed ſię bierze roſtrząſanie, a gdy zbliżył ſię do prawdy, y że tak rzekę iuż ią zupełnie poznał, czyliż ią na to ſzukał, aby ią odrzucić? Nie zaiſte; prawda, przeſtaie bydź prawdą, ſkoro powątpiewanie zachodzi, y tyle ma mocy, iż iey nikt oprżeć ſię niemoże; coż więc ztąd wynika? mnie ſię zdaie, iż nie inſza konſekwencya, tylko, ponieważ ſwiatło rozumu poznaie potrzebę Rewelacyi Chrześciańſkiey; ponieważ teyże Rewelacyi poddaie ſię; więc wodzem rozumu odtąd bydź powinna Rewalacya; ona Człowieka prowadzić będzie w materyi Wiary, wſzyſtko tyle ile do wierzenia mu potrzeba, iaśno odkrywaiąc.

Lecz ſkoro badanie przyczyn, kto przed ſię weźmie, zaraz ciemność iakowaś, zaczyna go otaczać. Trzymamy ſię więc rady Fociona, ktorą daie młodemu Aryſtiaſowi: niebądź my tak z uchwali mowi on, gdy ſię czuiemy ze wſzech „ſtron; ſzczupłemi ſciśnieni granicami, „ażebyśmy chcieli zrozumieć, obiąć, y „przeniknąc iſtność nieſkończoną; ktoż „to ieſteśmy, aby wyciągać po nim, zda„nia ſprawy złego co czynił, y uczy„nić zamysla? To co widziemy mądrośći „iego, powinno nas przywieść do zadzi„wienia z boiaźnią ſy uſzanowaniem, „względem tego, czego nie widziemy- „Aryſtyaſie, gdyby nam Stworca natury, „chciał obiawić ſkrytości ſwoie, nie zro„zumielibyśmy ich, odkryłby nam Ta„iemnice, ktorych doſiągnąc niepotrafi „rozum naſz, ſtworzony do poznawania „prawd, mniey głębokich. (f)

Chcieymy tylko nieuprzedzonym

zaſta-

(f) Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la Politique, traduit du Grec I. Entretien.

zaſtanowić ſię rozumem, a uznamy, iż Wiara, niema większych trudności, iak natura; ułozyli Ludzie przepiſy, ktore nazwali regułą natury, ale codzienne doſwiadczenia ukazuią nam, iż natura im nie ieſt poſłuſzna, a ſkoro naturze, nieprzeczym iey trudności, y slepo uznaiem to, co zmysłami ciała widzim, chociaż tego prawdziwey przyczyny dać niemożemy: zacożby, dopiero Religia, niemogła na nas zyſkac, azebyśmy poddali ſię wierzeniu tego, co własnościami Duſzy dochodzim, ale zrozumieć niemożemy: bowiem ſamo ſwiatło rozumu iaśno nam ukaże, iż czyli to w nauce Moralney; czyli w prawach, y przepiſach; czyli nakoniec w ſamych taiemnicach; nic nieznaydziem przeciwnego zdrowemu rozumowi; ſkoro bowiem rozum iuż poznał że taiemnic Wiary poiąć nie może, że wiadomość tychże Taiemnić, ſzczegulnie tylko iedna Rewelacya obiawić może, ukazuiąc mu co ieſt, ale nie ſpoſob iakim ſię to dzieie; iakże

przeci-

przeciwność w Taiemnicach znaydzie gdzie wierzenie, nie badanie powinne? Bowiem, postępowałby rozum sam przeciwko sobie, gdyby iakowe wynaydował przeciwności: uznał on iuż iż nie iest iego siły poznać to wszystko, cokolwiek poiętność iego przechodzi, dla tego wziął na pomoc Rewelacyą, a iakże, znowu przeciwność w tym wynaydować będzie czego wiadomość tylko mieć może, a niepoznanie? Gdyby nie szczupłość listu mię wstrzymywała, mogłbym dostateczniey te dowody wyłuszczyć, ale dosyć mi iest zem ukazał, swiatło rozumu iak daleko prowadzi człowieka: że nawet gdy poddaie się Wierze, iednakowoż wszędzie mu towarzyszy. Lecz ażeby można niezbicie wywodzić prawdy, ktorych rozum poiąc niemoże, stopniami do tego przyprowadzić go potrzeba. A iako w Geometryi, gdy definicyą linii prostey oraz definicyą linii krzywey, cyrkuł formuiącey, przyznamy; przyznać musiemy, iż węgieł, z linii prostey, y cyr-

kular-

kularney złożony, żadney miary mieć niemożę; y w tym mieyſcu, w ktorym te dwie linie ſię ſtykaią, niezliczona liczba podobnych węgłow, zmieścić ſię może, z ktorych każdy, coraz mnieyſzy będzie, y to *uſque ad infinitum;* ale żaden znich zmierzony bydź niemoże; a ktokolwiek by ſię ſmiał ſprzeciwiać tey prawdzie, ſłuſznie w liczbę nierozgarnionych nieukow poczytanym bydź powinien: Zacożby podobnież, y w Nauce Teologii, poſtąpowaćby niemożna? Bowiem w Geometryi, ſkasſuymy porządek, czyli ſpoſob poſtępowania; iż ieden dowod, z drugiego wypływa, a z tak iaśney Nauki, ciemną y niezrozumianą zrobiemy. Przeto ieżeli dawnieyſzym wiekom Geometrya iaśność ſwoią winna, niechay wiek dziſieyſzy ſławnieyſzym ſię ſtanie, y rownąż iaſność w Teologią wprowadzi, wſzakci że to bydź moze, zdaie mi ſię, żem doſtatecznie wtym liście dowiodł; Jakim zaś ſpoſobem, to do Edukacyi Duchowney przyſtoſować, y iak Naukę Duchownym potrzebną rozrządzić, w przyſzłym Liście ſtarać ſię będę opiśać.

LIST TRZYNASTY.

Przeszły list pisałem do was, Przezacni Mężowie, iako Człowiek przekonany o prawdzie, iż lubo skrytość taiemnić Wiary poznać nikt nie może, atoli, ieżeli iść chce za swiatłem rozumu, zupełnie poddać się powinien tym prawdom. Teraznieyszy list piszę iako Obywatel, znaiący potrzeby kraiu, znaiący co pożytecznego lub szkodliwego bydź może Oyczyznie. A nayprzod zaczynam od tego, iż Educacya Duchowna, powinna koniecznie pod waszym bydź czyniona dozorem, ani to obszernych dowodow potrzebuie, bowiem tyle razy powyżey, odemnie to iuż dostatecznie iest dowiedzione, iż Edukacya ażeby była pożyteczna, powinna bydź iednakowa po całym kraiu. Jednakową zaś bydź niemoże, kiedy nie iedneż osoby dozor mieć będą; ale tu do rostrząsnienia przychodzi sposob, iakim Przezacni Mężowie, Edu-

kacyą Duchowną uczynicie iednakową. Tyle odmiennych Zakonow, liczne ktore bydź powinny *Seminaria*, iakże na iedne zgodzić zdania? azeby dawnych *Teologii Schólasticzney* zaniechali Dyspụt. A lubo wielu poznawaią mniey pożyteczne zatrudnianie się, tym niepotrzebnym natężeniem speculacyi; atoli, muszą uczyć tego, idąc za roskazem starszych swoich. Łatwy mnie się do tego zdaie sposob; oto ieżeli Przezacni Mężowie, przed się weźmiecie według powinności waszey, dozor wszelkiey Edukacyi Duchowney, ażeby czyli nizey odemnie wyrażonym sposobem, czyli inszym, iednakowa była nauka, potrżebne iest znoszenie się że stolicą Apostolską: ktora, sama tylko nauczania dowcipnych baśni, zakazać może; y wszystkich Duchownych Edukacyą, pod wasz Przezacni Mężzwie dozor poddać.

A gdy w przeszłym liście, obszernie o Odmianie nauki Teologii mowiłem, teraz starać się będę przystosuwać to,

do Edukacyi Duchowney. Swieccy Xięża Seminaryum, koniecznie iedno w każdey Dyecezyi, Zakonnicy zaś ſtudium, dwa, w każdey Prowincyi mieć powinni. Dla Xięży Swieckich Edukacyi lat trzy, zakładam; dla Zakonikow lat cztery. Obaczmy każdego Roku naukę.

Pierwſzego Roku Teologia tym ſpoſobem; zrana, opowiadanie y tłumaczenie wſzyſtkich Artykułow Wiary po obiedzie Hiſtorya Herezyi. Drugiego Roku Hiſtorya Kościelna zrana po obiedzie *Jurisprudencya Eccleſiaſtica*, czyli iak ią drudzy zowią *Canonica*.

Trzeciego Roku, zrana Kraſomoſtwo, co do Kazań. Nauka iak maią bydź czynione katechizmy, y Educacya dobrych ſpowiednikow. Po obiedzie, nauczanie ſpoſobu uczenia dzieci, czyli Saganſkim, czyli inſzym ſpoſobem a to co do ſzkoł rolniczych, mieyſkich, y początkowych Szlacheckich. Dodaię dla Zakonnikow Rok Czwarty, dalſzego ſpoſobu nauczenia młodzieży. Ka-

żdego Roku, krotko tę naukę obaczmy Ten zaś czas zamierzoney nauki, nie Profesorow Teologii formować będzie ale udzieli tyle, ile każdemu z xięży wiedzieć, y umieć potrzeba.

Jeżeli rostropność, y Nauka, iest człowiekowi potrzebna? tym bardziey temu, ktory przez Powołanie, poświęca się dobrowolnie, na opowiadanie, y tłomaczenie prawd Wiary; przeto, mniemałbym koniecznie przyzwoitym ustanowieniem, ażeby zaden niemogł wstąpić do stanu Duchownego, pokiby szkoł szlacheckich nieodprawił; Wszakci, wychodzący z szlacheckich szkoł, osimnasty Rok zaczyna, a zatym ieżeliby miał powołanie do stanu Duchownego, może z wszelką łatwością, do potrzebnych temu stanowi nauk, sposobić się; a łatwiey mu przyidą, kiedy ma rozum naukami oświecony; kiedy ięzyki umie; y do Applikacyi, iuż iest wzwyczaiony. Przeto naypierwszym zdaie mi się ustanowieniem, a koniecznie potrzebnym, skoro kto z woka-

cyą

cyą do Duchownego ſtanu odezwie ſię, ażeby był przez wyznaczonych na to Examinatorow, dobrze wyexaminowany, iezeli poprzednicze, przed Duchownym ſtanem umie nauki; a dopiero, gdy takowe na piśmie otrzyma od nich upewnienie, ażeby mogł bydź do ſtanu Duchownego przyięty. Więc oddaię wam Rżądźcy Seminariow, y ſtudiow; młodego, ſwieckie nauki umieiącego, ktorego zabawą pierwſzego Roku, będzie Teologia. Obaczmy iak ią uczyć będziem.

O Teologii.

Według wyrażoney odemnie w przeſzłym liście mysli, Metafizyki nazwiſko niepotrzebne ſię zdaie, bowiem to co dziſiay w metafizyce uczono, ia na początku Teologii kładę; ſprzeczać ſię o Nomenclaturę nauk niebędę, wolno ieſt iak chcieć nazywać ia ſamę naukę, y ſpoſob uczenia, to-

O

ſtrząsać pragnę; a zatym, według już opiſanego odemnie ſpoſobu, nauka Teologii, poſtępuiąc z prawdy, w prawdę wſzędzie nie ſpoſob iak ſię co dzieie, ale co wiedzieć y umieć powinienem, roſtrząśać będzie. Ta nauka wſzelkie początki dowodząc rozumowi, rozumem; a gdy w dalſzym poſtępowaniu ztychże ſamych początkow, potrzeba, pewność, y prawda Rewelacyi, tymże ſamym rozumem, wyprobuie ſię, wſzelkie Wiary przepiſy, dowodzić będą Rewelacyą: a tym ſpoſobem, iaśność wprowadziſię w tę naukę, ale ażeby, łatwość y krotkość, ieſzcze dodać; zdaie mi ſię potrzebne wyrzuczenie wſzyſtkich ſporow, y niepotrzebnych kweſtyi, ſłowem, z Teologii wſzelkie wymazać kontrowerſye, a to tym ſpoſobem; gdy Rewelacyą zaczynam tłomaczyć, Artykuły Wiary ieden, aby po drugim naſtępował; ktore roſtrząſać, wſpieraiąc ſię na dowodach Rewelacyi, na przepiſach kościoła, (ktory ſam ieſt tłomacz Rewelacyi) na zdaniach Oycow Swiętych, wſzędzie zaś

wypro-

wyprowadzać że tak, a nie inaczey wierzyć potrzeba; że Pismo w tey materyi to ogłaſza; że koncylia tak decydowały; słowem iako nayiaśniey wſzyſtkie Artykuły Wiary wytłomaczyć, w żadne zarzuty, y odpowiedzi niewchodząc.

A iako przy opiſywaniu nauki Moralney, ukazaliśmy Młodemu iaki ieſt cel uſzczęśliwienia iego doczeſny: tak tu w Teologii, ieſt mieyśce ukazania, co ieſt celem uſzczęśliwienia wiecznego.

Jeżeli człowiek, uznał w Etyce, ze go nic innego wtym życiu uſzczęśliwić niepotrafi, tylko ſpokoyność ſumnienia; lubo ten cel zdaie ſię ciału przeciwny, iakież bydź powinno uſzczęśliwienie Ducha? kiedy związek ten, ktory go z ciałem łączył uſtanie? Mysli człowieka! zaſtanow ſię tylko trochę! a roſtrząśniey czego ci brakuie? Spokoyność ſumnienia, uſzczęśliwia cię doczeſnie, lecz czyli wſzyſtkie własności duſzy napełnia? Jeſteś człowieku ſzczęśliwy w tym życiu, w ſamym doſtąpieniu tego, coś mnie

mał bydź nasyceniem serca twego, czyli zupełnie iesteś nasycony? nowa żądza, używanie mniey przyiemne czyni y tak w całym życiu, z chęci w chęci zapędzasz się; uznaiesz przeto, iż uszczęsliwienie Ducha, znakomitsze bydź powinno od uszczęsliwienia Człowieka; y czego w pierwszym ci brakuie, w drugim znaleść powinieneś. Więc spokoyność sumnienia, doprowadzić się powinna do zupełnego nasycenia serca, y uspokoienia chęci; taki ma bydź cel uszczęsliwienia wiecznego; taki iest w samey istocie; to iedno bowiem uszczęsliwić może Ducha; a iako rozum, niepoymuie iakim sposobem stać się to może, tak rownież y srzodkow, iakiemi się to dziać będzie, przenikać, nie iest to w iego mocy; tylko, że takie a nie insze bydź może uszczęsliwienie Ducha, y że BOG tylko sam też uszczęsliwienie uczynić może, z pewnością dochodzi.

Agdy tym sposobem rano, ta pierwsza część Teologii uczoną będzie, w poobiednich godzinach *Historią Herezyi*

rostrząsać;

roſtrząśać; ato, ażeby nietylko błędy opowiadać, ale y odpowiedzi krotkie, y iaśne czynić; tak zaś trzeba rozrządzać ażeby poobiednia nauka, z rannieyſzey brała ſkrocenie; Naprzykład, gdy rano Jeſteſtwo BOGA ukazane będzie, poobiedzie na Ateuſzow błędy odpowiadać &c:

Tu ieſt mieyſce, iaśnością dowodow, zwrocić rozum zabłąkany; nie ſzukaiąc przeto ſubtelnych dywizyi, niechay moc prawdy, ſwoią nieprzekonaną ukaże dzielność; uczyniona zaś iuż raz odpowiedź, nie będzie potrzebowała powtarzania, a przeto, praca dla nauczyciela ſkroconą zoſtaie, uczączy ſię zaś, daremne czaſu trawić nie będzie. Obiaśnienie doſtatecznieyſze odpowiedzi na błędy Heretyckie uczyni nauka w czaſie rannym drugiego roku, Hiſtoryi Kościelney, ktorą krotko przebiegniimy.

O Hiſtoryi Kośćielney.

Młody, ſpoſobiący ſię do ſtanu Duchownego; iuż w Nauce Hiſtoryi przebiegł Hiſtoryą Papieżow, iako Xiążąt Włoſkich; y ile z Hiſtoryą Swiecką związane ich ſą czyny, tyle iuż doſtatecznie iemuż ſą wiadome: ſkrocona zatym tutay będzie praca, gdyż w materyach, ſwieckich, krotkie tylko naſtąpi przypomnienie, po ktorym doſtatecznie przebiegnąć potrzeba, nayprzod kiedy, y iakowe ceremonie w Kościele ſą poſtanowione, z przyczyną dla czego? naygrawanie bowięm z tychże ceremonii upadnie, gdy więcey iak dziſiay wiedzieć będzie, dlaczego co uſtanowiono ieſt. Potym roſtrząśnąć Hiſtoryą, tak Soborow generalnych, iako y Synodow Partykularnych [oſobliwie polſkich,] ale w tym roſtrząſaniu, ſzczegulniey uważyć potrzeba przyczyny, dla czego co uſtanowiono? albo dla czego naganiono, y ſkaſſowano? a przeto nauka

Hiſto-

Historyi Kościelney, nowe na Przeciw błędom Heretyckim dawać będzie oświecenia. Po-obiednie godziny drugiego Roku oddaymy nauczaniu.

O Prawie Duchownym

Ten ktory uczyć się ma prawa Duchownego, ponieważ iuż dostatecznie Prawo swieckie umie, przeto *ex Jure Canonico*, wyrzucyć potrzeba to wszystko, co by z Prawa swieckiego powtarzanie daremne czyniło; skroci się zatym ta nauka Prawa; co zaś w sobie zamyka w krotkich słowach iest opisane. *Jus Canonicum in corpore Juris clausum, prout de facto circumfertur, continet sex partes principales, videlicet: I. Decretum Gratiani 2. Quinque Decretales Gregorii IX. 3. Sextum Decretalium Bonifacii VIII. 4. Clementinas Clementis V. 5. Extravagantes Joannis XXII. 6. Extravagantes Communes.* Ktore zaś znich, y kiedy *vim legis* maią, każdy z Autorow Pra-

wo Duchowne opiſuiący doſtatecznie ukazuie. Skruconą będzie ta nauka, gdy z tego Prawat Duchownego, ſamą treść wybrawſzy, yle tylko uczyć będą, ile każdemu z kapłanow, wiedziec, y umieć koniecznie potrzeba.

W wauce zaś TRZECIGO ROKU

Zrana uczyć będą kraſomoſtwa Duchownego, ktore wieku teraźnieyſzego zaczyna bydź daleko doſkonalſze, aniżeli dawniey bywało: Nauczać będą iak katechiźmy, czynione bydź powinny; nakońcu powinną ſpowiednikom umieiętność, udzielać będą. W tey ſzkole zabawką uczących ſię, bydź powinny Swiętych Kościoła Doktorow Pisma, ktore rzadko dziſiay ptzez kogo ſą czytane, a ſą tak pożyteczne, y koniecznie potrzebne.

Aże zwyczaiem chwalebnie zadawnionym, w Kościele, zawſze przykazywano wſzyſtkim Duchownym, ażeby nie tylko dobrym przykładem, dla Owieczek ſwoich byli; nietylko ich w prawdach Wiary oſwiecali; ale oſobliwie Proboſzczom zalecono ieſt, ażeby Parafialney Szkoły dozor, y Dyrekcyą mieli;

li; przeto w Edukacyi Duchowney trzeciego Roku, tych początkowych nauk ſpoſobu uczenia, Edukuiącym ſię młodym Klerykom ukazać potrzeba: ażeby oni nietylko dopilnować mogli uczących, ale daleko lepiey by było, azeby ſami uczyć mogli, bowiem dla nich to będzie zabawką, przerywaiącą bez pożytecznego prożnowania chwile, dla Parafiianow pożytkiem, dla całego zas Narodu obfitym plonem; a przytym, y oſzczędzeniem koſztu, ktory na Nauczycielow y tak znaczny ukaże ſię. Jak zaś tę naukę roſporządzić tudzież y założoną odemnie Czwartego Roku dla Zakonnikow Szkołę, w przyſzłym liście gdy o Edukacyi nauczycielow mowić będę do roſtrząſania przed ſię wezmę.

Ażeby zaś gruntowniey, ta nauka wbiła ſię w pamięć uczących ſię, na końcu trzeciego Roku, powtorzenie całey Duchowney Educacyi naſtąpić powinno. O powtarzaniach tygodniowych, Examinach mieſięcznych, y rocznych, nic niewſpominam, niechcąc w wyżſzych li-

ſtach

ſtach piſane rzeczy powtarzać; to tylko tu dodaie, iż niezawadziło-by podobno, ażeby kurs Edukacyi Duchowney przez każdego dwa razy, ieżeli to bydź może, był odprawiony, tym gruntowniey bowiem, w tak potrzebney nauce, naſtąpi utwierdzenie. Ani zbyt długie będzie czaſu zabranie, ieżeli bowiem z ſiedemnaſtym Rokiem konczy nauki ſwieckie, w oſimnaſtym do Duchownego ſtanu uznawſzy wokacyą, zacznie nauki Duchowno, dwudzieſtego pierwſzego Roku wieku ſwego, ſkonczy pierwſzy kurs Edukacyi Duchowney; a zatym, dwudzieſtego Czwartego drugi; to ieſt w tym wieku, kiedy dopiero Xiędzem zoſtać może.

Niepowtarzam o Examinatorach, ktorych do Duchowney Edukacyi, koniecznie potrzeba Duchownych. tylko konczę tę mowę moią ſłowy Apoſtoła: *Dico enim omnibus, qui ſunt inter vos, non plus ſapere, quam oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem* [a] albowiem przyda ie tenże: *Si quis aliter docet, et non acquiescit his ſermonibus*

(a) ad Romanos 12 - - 3.

ſermonibus Domini Noſtry JESU Chryſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ, ſuperbus eſt, nihil ſciens, ſed langvens circa quæſtiones, & pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blaſphemiæ ſuſpiciones malæ. (b)

Już więc Przezacni Mężowie, przebiegłem zupełnie całą Edukacią czterech Stanow, ktorey udzielenia od Oyczyny maią prawo domagać ſię Obywatele iey, ale aby Edukacya mogła ſię utrzymymać zawſze w kraiu, potrzebna ieſt Edukacya nauczycielow; bowiem: *Si Barbarorum eſt vivere in dies, veſtra Conſilia, ſempiternum tempus ſpectare debent.* [c] Azatym w przyſzłym liście to roſtrząśać będziem.

[b] ad Timotheum 1. cap: 6. ver: 3. & 4.
(c) Cicero de orato: 11 Cap: 40.

LIST CZTERNASTY.

APud Pithagoram, Discipulis quinque annis tacendum erat; nunquid ergo existimas, illis statim et loqui, & laudare licuisse? [a] Te Seneki słowa, ustawicznie powinny by bydź powtarzane, aby pokazać, że nie tak łatwo można nauki dostąpić. A coż dopiero mowić o tych ktorzy tey nauki innym udzielać maią? Młody nayprzod nim do Szkoł przyidzie na nauczeniu się czytania, pisania, y Rachunkow, niemałe straci chwile; daley w szkołach, lubo po siedmioletniey nauce, tyle iednak umieć niemoże, ażeby innych miał nauczać. Więc potrzebne iest ustanowienie osobney szkoły dla nauczycielow, ieżeli Przezacni Mężowie chcecie, prać, y trudow waszych, pożyteczne potomnym wiekom zostawić slady.

Do tych czas Edukacyą Rolnikow, mieszczan, Szlachty, y Duchownych rostrząsałem

(a) Seneca Epistola 52.

ſałem, y lubo na pierwſzym ſpoyzrzeniu, mniey potrzebne zdawać by ſię mogły, tak obſzerne nauk opisy, iak odemnie były czynione; lecz dlatego to przedſięwziąłem, aby ſkrocić liſty moie; bowiem gdy mowa o nauczycielach naſtępuie, te trzy ſą potrzebne do przełożenia uwagi; nayprzod, iak nauczycielow edukować? powtore, iakowe kſięgi tak dla nauczycielow, iako y dla uczących ſię, ſą potrzebne? nakoniec, iakim ſpoſobem Profeſſor, w nauczaniu każdey nauki poſtępować ſobie powinien? dwie tylko pierwſze tu rozważać będę; gdyż oſtatnia, w każdey nauce ieſt opiſana, azatym powtarzania tu niepotrżebuiąc, ſkroci uwagi o Nauczycielach.

O Edukacyi Nauczycielow

Nim Edukacyą Nauczycielow roſtrząſać Przezacni Mężowie zacznie-my, zdaie mi ſię konieczne zaſtanowienie,, iakowych nauczycielow potrzebuiemy, czego łatwo doydzieymy tym krotkim zebraniem.

Szkoła Rolnikow.

Nauczyciel ieden	Uczący czytać, piſać, rachować, tudzieſz początkow Fizyki y Geometryi.

Szkoła Mieſzczan.

Nauczycielow 2.	Pierwſzy uczący czytać, piſać, rachunki, początki Fizyki y Geometryi y Języka niemieckiego. Drugi uczący Prawa.

Szkoła

Szkoły Szlacheckie.

Nauczycielow. 16

1. Do Języka Łacinſkiego.
2. do języka Niemieckiego.
3. do języka Francuſkiego.
4. Geografii.
5. Hiſtoryi.
6. Fizyki Partykularney.
7. Fizyki generalney.
8. Matematyki.
9. Kraſomoſtwa.
10. Poetyki.
11. Logiki.
12. Etyki.
13. Teologii ſwieckiey
14. Juriſprudencyi naturalney.
15. Jurisprudencyi Polſkiey.
16. Polityki.

Szkoła

Szkoła Duchowna.

Nauczycielow 6.	1. Artykułow Wiary. 2. Historyi Herezyi. 3. Historyi kościelney. 4. Jurisprudencyi. 5 Krasomowsta duchownego. 6. Sposobu uczenia czytać, pisać, y rachować.

Owoż tylu potrzeba Nauczycielow, rzućmy teraz oko na drugi obraz czasu, iak ktore nauki zabieraią y kiedy będą uczone w Szkołach Szlacheckich y Duchownych.

SZKOŁY SZLACHECKIE.

Pierwsza Classis

ROK PIERWSZY

Zrana. Łacinskiego języka początki. *Po obiedzie* Geografia.

ROK DRUGI.

Zrana. Niemieckiego języka początki. *Po obiedzie* Historya.

ROK TRZECI.

Zrana. Francuskiego języka początki *Po obie*: Fizyka Partikul: Logika przez dwa miesiące.

Druga Classis

ROK PIERWSZY.

Zrana. Fizyka. *Po obied:* Matemat:

ROK DRUGI.

Zrana. { Krasomoſtwo. Poetyka. } *Po obied:* Etyka.

ROK TRZECI

Zrana. Polityka. *Po obied:* Jurisprudencya Generalis.

ROK CZWARTY.

Zrana. { Powtorzenie ſiedmioletniey Nauki. Ugruntowanie w Wierze nauką. Teologii ſwiecki: przez dwa mieſiące *Po ob:* Jurisprud: Pol: }

SZKOŁY DUCHOWNE.

ROK PIERWSZY.

Zrana. Tłomaczenia Artykułow wiary *Po ob:* Hiſtorya Herezyi.

DRU-

DRUGI ROK.

Zrana. Historya kościelna *Po ob*: Jurisprudencya Canonica.

TRZECI ROK.

Zrana. Krasomostwo dla Duchownych.

Po ob: { Sposob uczenia czytać, pisać, y rachowac.

ROK CZWARTY dla ZAKONNIKOW.

Sposob dalszego nauczania młodzieży.

Z tych więc wyrazow przypominaiąc sobie co w dawnieyszych było pisane listach, można ułozyć zmnieyszenie liczby nauczycielow, bowiem w szkole szlacheckiey miasto 16. Nauczycielow dosyć będzie 10. W szkole Duchowney miasto 6. Dosyć 4. a to tym sposobem.

w Szko-

w Szkole Szlacheckiey.

3. Professorow ięzykow gdyż ci będąc zawsze zatrudnieni niebędą mieli czasu innych uczyć nauk.

1. Professor Krasomowstwa rano; Historyą po obiedzie uczyć może.
1. Professor Poetyki y Geografii.
1. Professor obydwoch Fizyk.
1. Logiki, Etyki y Teologii dla swieckich.
1. Matematyki.
1. Jurisprudeneyi naturalney.
1. Jurisprudencyi Polskiey y Polityki.

Co czyni Professorow 10.

w SZKOŁACH DUCHOWNYCH.

1. Artykułow Wiary, y Historyi Herezyi.
1. Historyi Kościelney y Jurisprudencyi
1. Krasomostwa Duchownego.
1. Sposobu nauczania czytać pisać y rachować.

Co Czyni Professorow 4.

Mniey zaś bydź [zdaie mi się] że nie może; ieżeli chcemy, aby dobra była Edukacya, y nauki uczone tak, iak bydź powinny.

Rzuciwszy oko na liczbę potrzebnych nauczycielow, teraz do Edukacyi ich przystąpmy.

Szkoły Rolnicze, po wszystyich Parafiach bydź powinny.

Szkoły mieyskie, po wszystkich miastach pryncypalnieyszych. Do pierwszych Proboszczow zazyć można y ich Wikarych, do drugich Zakonnikow.

Szkoły Szlacheckie, po wszystkich Stołecznych miastach Woiewodztw. Ale pierwsza Classis, mogła by w każdym Woiewodztwie, w kilku mieyscach, przez Zakonnikow bydź uczona. Wszakci w cudzych kraiach, gdziekolwiek są tylko iakie klasztory, tam prawie wszędzie są szkoły.

Szkoły Duchowne, po wszystkich Dyecezyach. Zawsze

Zawſze iednak do tak licznych ſzkoł uczenia, potrzebna Edukacya dla nauczycielow. Więc w kraiu naszym, kilka mieyść bydź powinno, wktorychby nauczycielow edukowano, Nietylko zaś nauka, nakładem publicznym ma bydź udzielona, ſpoſobiącym ſię do nauczycielſtwa; ale żywność, y inne potrzeby, kosztem publicznym opatrzone bydź powinny. Przeto w tych mieyſcach, gdzie nauczycielow edukować będą, pewna liczba oſob, aby przez was Przezacni Mężowie zywioną, y utrzymywaną była, konieczną ieſt potrzebą. Gdy zatym kto będzie chciał uczyć ſię y ſposobić, aby bydź mogł nauczycielem, nayprzod ſzkoły Szlacheckie, a do Duchownych, y Duchowne, powinien zupełnie zakończyć; y przez Examinatorow ma bydź wyexaminowany, ieżeli zda ſię bydź w czaſie nauczycielem, y do iakowey nauki, ma naywiększą ſkłonność; dopiero, takowe na piśmie otrzy-

mawſzy

mawszy zalecenie, zacznie się aplikować. A co w przeszłym liście pisałem, że zakonnicy powinni się aplikować do sposobu uczenia szkoł, tu iest mieysce do przypomnienia, ażeby ich nie zaniedbywać, aplikowania do nauk, y do uczenia tychże samych nauk.

Niebędę tu rostrząsał każdey nauki, potrzebny stopien dla Professora, dosyć mi będzie w powszechności wszystkich mowić.

Trzy są konieczne uwagi w Edukacyi nauczycielow, *nayprzod* gruntowna umieiętność; bowiem niedość iest, iak mowią, liźnąc, tylko iakowey nauki, ale trzeba ią dostatecznie znać, y rozumiec, ieżeli pożytecznie innym udzielać iey chcemy; nie iest to zatym krotkiey chwili praca, usilna aplikacya przyzwoity czasu przeciąg, to tylko ułatwić potrafią. Czyliż zaś dosyć nauczycielowi ażeby gruntownie naukę iaką umiał? Latwość w sposobie uczenia,

nia,

nia, ieſt to *druga* uwaga, ktorą trzeba miec w Edukacyi Nauczycielow: ażeby im można, też ſpoſoby ukazać, y przyzwyczaić ich do tego. Niechay zatym ten, ktory ich uczy, wprawia ich do ſpoſobu uczenia, iaſnym tłumaczeniem ſię; wzniecenim ciekawości do kontynuowania nauki; gruntownym rozwiązaniem zawiłych trudności; ſkroceniem przydłużſzych; y nakoniec ſtaraniem przyſtoſowania nauki do poiętności uczącego ſię; nie tylko zaś to łatwość ſpoſobu uczenia ſprawić może, ale oraz y obfitszy pożytek. Zeby zaś doſkonalſi byli nauczyciele, potrzebna ieſt y *trzecia* uwaga, zachęcić Nauczycielow ażeby zawſze iednych tylko nauk uczyli; tym bowiem ſpoſobem, gruntowniey każdy ſwoią umieć będzie naukę, kiedy ſię iedną tylko zatrudni, y nad wydoſkonaleniem uczenia iey, całe zycie pracować będzie. Te trzy uwagi kierować powinny Edukacyą nauczycielow, y mogą pożytecznych całemu

mu kraiowi przyſpoſobić, w dalſze czaſy; dzis, do zaczęcia tego Przezacni Mężowie, większych zażyiecie trudności, aniżeli następcy waſi mieć będą, do utrzymywania; ale im większa w przełamaniu zachodzi trudność, tym znakomitsza będzie waſza dla Oyczyzny przysługa; a u potomności szacownieyſze wſpomnienie, miłą ſtanie ſię dla was nadgrodą. Potrzeba zas, azeby te ſzkoły dla nauczycielow, tak były Publiczne, iak ſą we Francyi; gdzie, gdzie, każdego wieku, y kondycyi, ludzie, ſchodzą ſię, na ſłuchanie Profeſſora, w narodowym języku naukę tłumaczącego. Ztey bowiem szkoły, nie tylko wychodzić powinni ſami Nauczyciele, albo ci ktorzy na Guwernorow dla młodzieży aplikować ſię będą chcieli, ale, każdy do nauki ktorą naybardziey polubi, ſtarać ſię będzie aplikować: z tego zrzodła, przymnoży ſię potrzebnych narodowi Geometrow, Mechanikow &c: Ktorzy do-

ſko-

ſkonałością ſwoią, Narodowi zaszczyt, Obywatelom zaś pożyteczne czynić mogą przyſługi.

A gdy Edukacyą nauczycielow w generalnych uwagach przebiegliśmy, zoſtaie nam ieſzcze do rozważenia materya, o kſięgach potrzebnych do ſzkoł naſzych, ktore w kraiowym ięzyku bydź powinny, ponieważ nauki wſzelkie, tymże ięzykiem uczone bydź maią, azatym, nadtym cokolwiek zaſtanowić ſię potreba.

Troiakiego gatunku w każdey nauce ſą potrzebne kſiąſzki: *Pierwsze* dla uczących ſię w ſzkołach publicznych, a te bydź powinny dwoiakie; w iednych nauki maią bydź zebrane przez pytania y odpowiedzi; a w niektorych naukach, ułożone tablice, z potrzebnym do tego tłumaczeniem; bowiem to ſą naykrotſze ſpoſoby, do poznania każdey nauki: w drugich zaś ktore do pierwſzey klaſſy szkoł Szlacheckiey ſą potrzebne, zamykać ſię

maią

maią materye, znauki iakowey młodzież śię uczy; na okupacye, do tłumaczenia na inny ięzyk; ą te obydwa gatunki kśiązek, bydź powinny po Polsku z potrzebnemi wniektorych koperſztychami.

Powtorny gatunek potrzebnych kśiązek, ieſt dla uczących śię nauczycielſtwa, w ktorych kśiąſzkach obſzernieyſze nauk opiſy, znaydować śię powinny, anizeli w wyżey wſpomnionych; ktore oraz nauczycielom ſłużyć będą do przypomnienia; a y te bydź powinny w Narodowym ięzyku.

Trzeci gatunek kśiązek, w trzech ięzykach, ktorych w drugiey klaſſie ſzkoł Szlacheckich, uczący śię zażywać będą: ktore dla nauczycielow ſą koniecznie potrzebne; ſłowniki doſkonałe, kraiowego, y innych ięzykow; Dykcyonarze rożnych nauk, ktoremi uczeni ludzie, wielką dziśiay uczynili przyſługę, wſpoł Braci ſwoim, chociaż mniey oſwieconym; Znaczna bowiem

takowych

takowych kſiążek znayduie ſię liczba, ktore ſą pożyteczne, y potrzebne; dla czerpania w zrzodle ſamym, owych przedziwnych wymowy przykładow; owych ſtarożytnych wyrazow, zawſze poważanych; owych prawd, rozum ludzki zniewalaiących; y owych zycia przepiſow, uſpokoienie człowiekowi przynoſzących. Tych kſiążek, do kazdey ſzkoły potrzebnych, uczyniony bydź powinien przepis, y w każdey ſzkole, po kilka Exemplarzow dla ubożſzych znaydować ſię powinno.

Takowe zdaią mi ſię bydź potrzebne kſięgi. Lecz iakim ſpoſobem można będzie ich utworzyć? przyimiycie wtym Przezacni Mężowie moią uwagę. W iakowym u nas ſtopniu, ſą dziſiay nauki, niezbyt dawno we Francyi w tymże były. Wzroſt ſwoy powinny, Protekcyi Ludwika XIV, y uſtanowionym pod Panowaniem iegoż trzem zgromadzeniom, po imieniem,

Academie Françoise, *Academie des Inscriptions & belles lettres*, *& Academie des ſciences*. Pierwſze to ieſt Protekcyą pod Panowaniem Mądrego Krola, iuż dziś zyſkaliśmy; a przeto, mamy uprzątnioną trudność, y do drugiego A gdy takowe uczonych naſtąpi ſtowarzyſzenie, oni nietylko ſami własną pracą, ale zachęceniem innych,, y nadgrodą, przez poſtanowione *Præmia*, będą mogli bydź dla was, Przezacni Mężowie, znakomitą pomocą. Oni, potrzebnych kſiążek, zbieraiąc z rozmaitych Autorow, przydaiąc nowe y pożyteczne uwagi, dla młodzieży naſzey przyſpoſobią; oni, liczne doſwiadczenia czyniąc, pozyteczną dla kraiu zatrudniać ſię będą zabawą; ſłowem, oſwięcenie, chęc do nauk, emulacyą, y niezliczone inne w kraiu naſzym wzniecą korzyści.

Ten ſzczegulny zdaie mi ſię ſpoſob, ktory y łatwość exekucyi, y prędkość uſkutecznia, potrzebnych do edukacyi Piſm, y kſiążek, y nakoniec pozyte-

pożyteczne dla całego kraiu za sobą, może dopełniać skutki. Będą ci do rozumnych prac stowarzyszeni Mężowie, waszym zupełnie odpowiadać chęciom. Wy zaś, cokolwiek do Edukacyi pożytecznego uznacie, tego od nich żądaiąc,* Edukacyą w Narodzie naszym, do naylepszego przyprowadzić mozecie kresu; nietylko rozumni, ale przytym y rostropni, od was utworzeni nauczyciele, podobną sobie wychowywać będą młodzież, naukom się poświęcaiącą.

Agdy po Edukacyi czterech stanow, iuż Edukacyą Nauczycielow rozwazaliśmy, nie zostaie mi tylko zakonczenie całey pracy moiey, ktore materyą będzie przyszłego, y ostatniego listu.

O Eduka-

o Edukacyi

LIST PIĘTNASTY.

y Ostatni.

Gdy potrzebnych nauk dla każdego stanu rozważanie nastąpiło, gdy formowania nauczycielow sposob iest rozstrząśniony, słowem, gdy iuż do dokonczenia opisu edukacyi zbliżam się, rzeczą koniecznie potrzebną, zdaie mi się rzucić oko na wizerunek edukacyi, ieżeli w generalney nad toż edukacyą uwadzenie znaydziem ważnych przyczyn do zastanowienia się; a przez to, w niektorych okolicznościach, do odmiany, albo poprawy, przyiętych po dzisdzien edukacyi maxym.

Liczne o edukacyi ksiązki, codzienne o niey prawie rozmowy, potrzebę edukacyi dowodzą, y pożytek z dobrey ukazuią; ale, przy tak powszechnym mniemaniu, w czasie terazniey-

szym

ſzym, w ktorym ſłusznie chlubić ſię mozna, iż na mieyſce owey grubey w naukach niewiadomości, y że tak rzekę ciemnoty, naſtępować zaczyna, oświecona doſkonałość, w tym mowię czaſie ukażcie mi Przezacni Mężowie ktoryż Narod przedſięwziął poprawę edukacyi? dobrych Obywatelow, dobra tylko edukacya utworzyć potrafi; ani poprawą edukacyi nazwać można, odmianę iakowąś w naukach; tym bowiem ſpoſobem, przymnożemy tylko liczbę uczonych, ale niepoprawiem ludzi; ani partykularnie, przez niektorych przedſięwzięta doſkonalſza edukacya, czynem narodu zwaną bydź może, y tak liczne zgromadzić pożytki, iak kiedy ieſt, od Narodu przykazaną, przyiętą, y do ſkutku przywiedzioną.

O ty ukochana Oyczyżno! ktorey dzis cierpliwość, natężonym nieſzczęść tłumem BOG doſwiadcza; O ty Krolu! tkliwiey nad innych nachy-

laiącego ſię narodu czuiący ciężar! w ſamey gwałtowney nawałności burzy, ten nowy przykład całey ukazuiecie Europie; wybraliście dziś Obywatelow ktorzy ſtrozami edukacyi w narodzie będąc, ukażą ſwiatu całemu, iakowy z ich uſtanowienia wyniknie pożytek; iednakowa w całym narodzie edukacya, dozor aplikacyi uczących ſię, pilność nad zdolnością nauczycielow, te ieſt pierwiaſtkowe dobro, takowego układu; obfitſze, poznieyſze ukażą czaſy, z zazdrością dla inſzych narodow, ktorym podobnego uſtanowienia wyraz, nie przyszedł do mysli. Przeto Przezacni Mężowie, od narodu do odmiany, poprawy, y pieczy edukacyi wyznaczeni nie dawnych zwyczaiow trzymać ſię powinniście, ale przepiſy waſze do nowey edukacyi, niechay doſięgną tego doſkonałości ſtopnia, ktorego narod, w was zaduſany ſpodziewa ſię.

W przeſzłych liſtach, obſzernie o naukach

naukach piſząc myśl nasza nad wydoſkonaleniem rozumu zaſtanawiała ſię; lecz do dobrey edukacyi nie dosyć natym, ſą powinności człowieka iako człowieka, a zatym tych powinności przepis, przeciwnych przywar zgromienie, przedſięwziąść potrzeba; ſą powinności człowieka względem innych, a ztąd związek edukacyi, iednego ſtanu ludzi z ludzmi innego ſtanu, y że tak rzekę, bratetſtwa węzeł, zaniedbanym bydź nie powinien; ſą powinności człowieka wżględem Oyczyżny, ktorych niewiadomość ſzkodliwą ſię ſtaie dla całego narodu; Zatym, we wſzelkich ſtanach, edukacya mieć powinna iednakową pilność, y ſtaranie, ażeby wſzyſtkich, wychowywać iako ludzi, iako Braci, y iako Polakow: nad tą troiaką uwagą, zaſtanowmi ſię trochę, przy dokonczeniu mowy o Edukacyi; Złe przywary w początkach poprawiać potrzeba, bowiem, *Educatio*

maximam diligentiam, plurimumque profuturam desiderat, facile est, teneros adhuc animos componere; difficulter reciduntur vitia, quæ nobiscum creverunt. [*a*]

Nacoż się przyda rozum, ieżeli przy wychowywaniu, zapomniemy, iż wychowywać powinnismy człowieka; będzie on rozumnym, ale przez to czyliż się stanie lepszym Obywatelem? cnota obroną iest Rzeczypospolitey, mądrość tylko ozdobą! ten wszystkim narodom czynią zarzut, iż edukacya, bardziey się zatrudnia nad polerowaniem rozumu, a niżeli nad kierowaniem do dobrego, własności duszy; y nad strażą obyczaiow: pozno w doskonalszym wieku zaczynać myslеć, *Ubi quæ fuerant vitia, mores sunt.* [*b*] Zmłodości naginać do tego potrzeba. A iako Przezacni Mężowie, dla dobra kraiu. dla pożytku narodu, wasz ustanowiony Urząd, nad przywarami narodowemi, naybardziey zastanowić się powinni-

(a) Seneca de ira lib. 2.
(b) Idem epist. 39.

ście; Zoſtawmy Włochom, poprawę zawziętości; Hiſzpanom wynioſłość; innym narodom, inſze przywary; My, z narodu naſzego, ſtaraymy ſię wyrzucić, niezgadzaiącą ſię z wolnością, podłą od cudzych zdań dependencyą; hańbiące narod, prywatnego zyſku, nad publiczny przykładanie; ukażmy, iak ſą nudne chwile, ktore prożnowaniu oddaiąc, nieznacznie wciągaią nas w złe, y ſzkodliwe narowy, a naydroſzą rzecz, bo czas, beż pożytecznie wydzieraią; tu ieſt mieyſce, ſłabszych z mocnieyſzemi porownać odkrywaiąc im zaraz w młodości, iż Prawa dla wſzyſtkich ſą iednakowe; ſłowem, *Suum quisque noscat ingenium, acremque se & bonorum & vitiorum suorum, Judicem præbeat.* (c) A zatym to wſzyſtko co ieſt powinnością człowieka, nietylko ukażać potrzeba, nietylko częſtym powtarzaniem w pamięć wbiiać, ale pilnego przytym przyłożyć ſtarania, ażeby młody,

z wſpo

(c) Cicero de Officiis 1. c. 33.

z wſpoł uczącemi ſię, takim był człowiekiem, iakim bydź powinien, gdy edukacyą zakonczywszy, ſwoiey woli ſtanie ſię Panem; przeto, y drugiey uwagi potrzebę rozwazmy, wychowywania wſzyſtkich iako braci.

Jeżeli chcemy uczynić narod ſzczęsliwy, łatwieyſzego niewidzę ſpoſobu, iak zaſzczepienie w ſercu, tey wſpolney miłości, ktora przez Swięte wiary przepiſy, ieſt przykazaną, y przez wzaiemną potrzebę, radzoną; ten iedności węzeł łączyć będzie, wſzelkiego ſtanu y kondycyi ludzi; A zatym, nietylko kożdego ſtanu powinności oświecić potrzeba, ale nawet co ktory ſtan innym powinien, doſtatecznie ukazać; ten bowiem iedyny ieſt ſpoſob, łączenia wſzyſtkich, aby ich ogniwem wſpolney miłości ſpoić; niechay kazdy ſtan, zna ſwoie powinności, niechay zna własne przywary, ale oraz niechay zna co innym winien: Ty pożytecznym rzemieſłem, lub handlem, zatrudniony

miaſt Obywatelu, ty Rolniku, w pocie czoła dzien y noc pracy poswięcaiący, wiedzieć powinniście, iż proznowanie przeciwne ieſt waſzey profesyi; lecz czyliż piianſtwo, ieſt utciwą zabawą? czyliż pożytek z cudzą krzywdą, ieſt godziwym ſpoſobem nabywania fortuny? O! gdyby wam te, y tym podobne, z młodości wlewano maxymy, ieſtem pewien, iż waſze złe przywary, widziałaby Oyczyzna po większey części poprawione; uſtałaby owa nieżyczliwość Mieſzczan, do ſtanu ſzlacheckiego; Owę oddalenie serca Rolnikow, od właſnego Dziedzica; Uznalibyście, iż wſpolney Oyczyzny, wſpolni Obywatele, wſpolny miłości węzłem, łączeni bydź powinni; beż tey bowiem braterſkiey iedności, ani wy bydź mozecie szczęsliwi, ani ſtan Szlachecki. Ale, czyliż y my Szlachta, niedaiemy z ſiebie złego przykładu? y że tak rzekę, czyliż naſze poſtępki,

nie

nie ſtaią ſię okazyą, do rwania tey braterſkiey iedności? te wzgardy, ktore Mieszczanom ukazuiem, cziliż można ich liczyc za powod, do wſpolney miłości? Owe uciązliwe iarzmo niewoli, ktore na barki poddanych naszych wtłaczamy, możeż ſię nazwać zadatkiem, naſzego przywiązania dla Rolnikow? Zapominamy, że *non facit nobilem, atrium plenum, fumoſis imaginibus nemo in noſtram gloriam vixit, nec quod ante nos fuit, noſtrum eſt. Animus facit nobilem, cui, ex quacunque conditione, ſupra fortunam licet ſurgere.* (d) Wſzakci, ſą to ludzie iako y my, a co więcey teyże Oyczyzny ſynowie, y iako ieden z uczonych powiedział, że nas Szlachtę, to tylko od nich rozni, iz naſi Przodkowie, prędzey woły z pługa wyprzęgli. Niechay zatym Edukuiący, wſzelkiego dołożą ſtarania, ażeby młodzieży, ukazywali powinności ich ſtanu; y ten związek ktory bydź powinien

nien

(d) Seneca epiſt, 44.

nien, między ludzmi rozney kondycyi; wszakci skutek obsitość pożytku ukaze; z poznania bowiem powinności człowieka, doskonalsze wypełnianie obowiązkow wyniknie; ukazaniem iedności braterskiey, pożytek z Obywatelstwa odkryie się; ale, aby dobrych Oyczynie synow przymnozyć, zachodzi potrzeba, wychowywania wszystkich iako Polakow, a zatym y tę trzecią uwagę rozwazmy.

Zastanowmy się nayprzod nadtym, co to iest bydź Polakiem? a dopiero uwazmy, iak młodzież ma się sposobić, aby stała się swoiey Oyczyzny, prawdzywym synem. Nie rodzenie się w kraiach tuteyszych, może uczynić Polaka; Ani stroy, ktory iest powierzchownym pozorem; są obowiązki, wypływaiące z rządow kraiowych; są powinności, nierozdzielne od pozycyi naszey względem Sąsiadow; nakoniec, są właściwe nam samym przymioty, ktore nie-

niezmazany wyraz Polaka ryſuią. O Przezacni Mężowie! odwroćcie tę grozącą Oyczyznie burzą, ktora zdaie ſię z poſrzod nas, wykorzeniać Polakow; y zoſtawuie nam ſłuſzną trwogę, aby nie naſtąpiły te okropne czaſy, w ktorych ſame nawet obce narody, bez ſkutecznie w Polſzcze, ſzukaliby Polakow; waſzych to Przezacni Mężowie prac ſkutek będzie, kiedy z młodu, edukuiących ſię napawać będziecie, tym ze ſą Polacy; a nayprzod tłumacząc im obowiązki, wypływaiące z rządow kraiowych, ukazcie, ze kazda Rzecz-Poſpolita upadać poczeła, ſkoro obywatele własnych praw gwałcicielami ſtali ſię; iuż ow związek, ktory ieſt duszą narodu uſtawa, ſkoro znayduią ſię tacy, ktorzy, nietylko niepożyteczni, ale co gorſza ſą ſzkodliwi, y z własney Oyczyzny uſzkodzenia, bezkarnie chlubią ſię; owa *Æqualitas* ktora u nas ieſt duſzą ſtanu Szlacheckiego, będąc zerwaną,

rwie

twie oraz y inne ogniwa Rzeczy-Pospolitey rządy utrzymuiące. Ale niedość natym, ukazuycie oraz Przezacni Mężowie, powinności nierozdzielnę, od pozycyi naszey, względem sąsiadow; okropny los, ktory dzisiay padł na Oyczyznę, iasno wydaie, iż iest skutkiem niewiadomości tych obowiązkow; gdyby bowiem zastanawialiśmy się nadtym, iż staranie się o przyiazn sąsiadow cale iest oddzielne, od powodowania nami, y od rządzenia kraiem naszym; Czylibyśmy, do tego anarhij stopnia przyszsli, w ktorym dzis pogrązeni zostaiem? gdybyśmy się zastanowili byli nad wzrastaiącą liczbą, zbroynych hufcow nas otaczaiących, czyli strata tylu krain, nastąpiłaby? wcześnie, ieżeli nie wyruwnywaiące, przynaymniey oprzec się mogące, staralibyśmy się przysposabiać siły; a przeto, los nasz, wspol braci naszych, y Oyczyzny, niebyłby tak okropny, iakgo dzis upatruiem?

Nawet,

Nawet, właściwe Polakom przymioty ożywiać, y że tak rzekę wſkrzeſzac, waſzey Przezacni Mężowie pracy, dziełem bydź powinno; iakoż owe Dziadow y nad Dziadow naſzych, gorliwe do Oyczyzny pzywiązanie; owe męſtwa prawdziwego zadatki; owe patryotyczne, ſentymenta; owe przeciw nieprzyiaciołom odważne dzieła; ſpodziewa ſię z pewnością Oyczyzna, widzieć z martwych wygrżebane popiołow y w ſerach młodziezy ſtaraniom waſzym powierzoney, umieſzczone.

Nihil præclaro homini, tam conveniens eſſe poteſt, quam erudire homines ad iuſtitiam (e) A ſkoro Przezacni Mężowie, ten znakomity y godny chwały urząd, na ſiebie przyieliście; twierdzić to mogę, że ukaże w ſkutku wzraſtaiących pożytecznych ludzi; iednością szczycących ſię braci; Słowem, Prawdziwych ſtarodawnych ożywio-

nych

(e) Lactantius.

nych Polakow. *Fuit hæc sapientia quondam, oppida moliri, Leges incidere ligno, Publica privatis secernere, sacra profanis.* (*f*) Powrocmy to wiekowi terazniey-szemu, zatrudniaiąc się nad młodemi latorośćiami, wszakci z tych naypewniey, dobrych, y pożytecznych, należy nam się spodziewać Owocow. *Disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris, viris, digna Principibus, digna Regibus* (*g*)

(f) Horatius. (g) Cicero de finibus V. Cap: 28.

76